

997/80. 79.

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: DR. ILLYEFALVI L. LAJOS

BUDAPEST KÖZIGAZGATÁSI SZERVEZETE ÉS ALKALMAZOTTAI 1686-TÓL 1872-IG

ÍRTA

DR. FLAXMAYER JÓZSEF

79. KÖTET

4. SZÁM

KIADJA: BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS STATISZTIKAI HIVATALA

Ára 5 pengő

Stat. O. 997/79.

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: DR. ILLYEFALVI L. LAJOS

BUDAPEST KÖZIGAZGATÁSI SZERVEZETE ÉS ALKALMAZOTTAI 1686-TÓL 1872-IG

ÍRTA

DR. FLAXMAYER JÓZSEF

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS HÁZINYOMDÁJA

M. T. ARIZ. 1007-1111
1936. 2641

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Bevezetés	5
<i>I. Rész. Buda és Pest szabad királyi városok újraalapítása, önkormányzati szerveze-</i>	
tüknek kezdetleges kialakulása és a két város alkalmazottai 1686—1705-ig	8
1. Buda és Pest állapota a visszafoglalás után	8
2. Buda és Pest újabb megalapítása	10
3. A községi önkormányzat első jelentkezése	14
4. Az első városi tanács	16
5. Küzdelem a két város önkormányzatának kiterjesztéséért	19
<i>II. Rész. Buda és Pest szabad királyi városok önkormányzatának fejlődése és</i>	
alkalmazottainak felsorolása 1705-től 1848-ig	23
6. Bevezetés	23
7. Buda és Pest városok önkormányzati jogköre az 1703. évben kelt kiváltság-	
levelük alapján	24
8. Buda és Pest városok szervezete az 1703. évi kiváltságlevelük alapján ..	35
9. A tisztújítás	48
10. A Buda és Pest városi alkalmazottak	58
<i>III. Rész. A Buda és Pest városi közállapotok 1872-ig. Óbuda ismertetése. A főbb</i>	
kormányzások	90
11. A Pest városi hivatalok	90
12. Buda és Pest közállapota 1872-ig	92
13. Óbuda	111
14. A főbb kormányzások	112
<i>IV. Rész. Buda, Pest és Óbuda városok 1848-tól 1872-ig</i>	
15. Bevezetés	114
16. Az 1848 : XXIII. t.-c. megalkotása és annak előzményei	116
17. Buda és Pest városok önkormányzatának berendezkedése az 1848 : XXIII.	
törvénycikk rendelkezéseinek megfelelően	126
18. Buda és Pest a szabadságharc alatt	134
19. Buda és Pest az abszolutizmus korában	139
20. Buda és Pest az 1861—1862. években	148
21. Az 1867. évi kiegyezéstől Buda, Pest és Óbuda egyesítéséig	160
Befejezés	184
Irodalom	185

Bevezetés.

Városigazgatási eddigi tanulmányaim során állandóan éreztem hiányát annak, hogy Budapest székesfőváros egyesítése, tehát az 1872. év előtti multjából összefüggő és felhasználható ismertetés nem áll rendelkezésre. Általánosan ismert tény, hogy mai székesfővárosunkat 1872-ben három városból: Pest és Buda szabad királyi városokból, valamint a Pest vármegyéből kikebelezett Óbuda mezővárosból alakították meg, de e városok történeti fejlődése még a legutolsó egy-két évszázadra visszamenően sincsen pontosan és részletesen feltárva, önkormányzati jogkörük és szervezetük legfontosabb kérdéseiről pedig ezideig egyetlen összefoglaló ismertetés sem készült.

Jóllehet a mult század közepén és végén megjelent egynéhány leírás Buda-Pest és Óbuda városokról, ezek a munkák azonban csak hosszabb-rövidebb időszakok, vagy legtöbbször csupán 1—2 év eseményeivel foglalkoznak és ma már annyira ritkák, hogy a könyvtárak is a szigorúan kezelt gyűjtemények anyagában őrzik.

Sőt hiába kutattam olyan összefoglaló munka után is, amely a magyar városok kialakulásával, fejlődésével, valamint önkormányzati jogkörével és szervezetével általánosságban foglalkozik, mert a mai napig ilyen tanulmány sem jelent meg. Még történetiróink, valamint a magyar közigazgatás és igazságszolgáltatás multjával foglalkozó íróink is szembeszökően kerülnek a városokat, mintha városaink teljesen idegen részei lettek volna országunknak.

Pedig a székesfőváros mai önkormányzati jogkörének és szervezetének tagadhatatlanul megvannak a kapcsolatai főleg az 1872. év előtti Pest és Buda szabad királyi városok önkormányzati jogkörével és szervezetével. Hiszen ez természetes is, miután 1872-ben, a mai főváros egyesítésekor a törvényhozás nem szakíthatta el teljesen a három város addigi fejlődésének szálaít, hanem figyelembe kellett vennie Pest-Buda és Óbuda évszázadok alatt kialakult rendszerét. Bármennyire is új elgondolásokon alapszik tehát a három város egyesítését elrendelő és az új egyesített főváros önkormányzati jogkörét és szervezetét megállapító 1872. évi XXXVI. t.-c., mégis sok vonatkozásban tovább fejlesztette Pest-Buda városok önálló berendezkedését és rendelkezéseinek gyökerei a három alkotó város történeti kialakulásába ágaznak szét.

Városigazgatási tanulmányaim kiegészítése céljából tehát elengedhetetlenül fontosnak tartottam, hogy a mai székesfővárosunkat alkotó három városnak: Buda, Pest és Óbuda városoknak 1872-ig tartó fejlődését megismerjem és ezen keresztül képet alkothassak magam előtt a magyar városok fejlődéséről is.

E cél elérése mellett egy különös ok is arra késztetett, hogy a három város különálló fejlődésével foglalkozzam. A székesfővárosi közigazgatási alkalmazottak 1935/36. évi státuszrendezési javaslatának elkészítésekor ugyanis az alkalmazottak létszámáról és illetményeiről szóló jogszabályoknak majdnem teljes anyagát összegyűjtöttem. E jogszabályoknak a felkutatásakor azonban arról győződtem meg, hogy az adatok összegyűjtése és megállapítása még 20—25 esztendőre visszamenően is nehézségekkel jár. Ezért elhatároztam, hogy hivatalos munkám befejezése után 1872-ig, vagyis a székesfőváros egyesítéséig visszamenően fogom megkísérelni a székesfővárosi alkalmazottak létszámára és illetményeire vonatkozó adatok összegyűjtését.

Valóban sikerült is 1872-ig visszamenően a kutatott adatokat megtalálni.

Ekkor azonban azt láttam, hogy jöllehet a főváros egyesítéséről szóló 1872: XXXVI. t.-c. újból szabályozta az egyesített főváros alkalmazottainak jogviszonyát, mégis az alkalmazottakra vonatkozóan is sok rendelkezést vett át Buda és Pest városoktól. A székesfővárosi alkalmazottakra vonatkozó adat-feldolgozást tehát csupán akkor tekinthettem teljesnek, ha a székesfővárosi alkalmazottakkal nem csupán 1872-től kezdek foglalkozni, hanem az egyesítés előtti, még különálló Pestnek, Budának és Óbudának alkalmazottaira vonatkozó adatokat is felkutatom.

A kitűzött kettős cél elérése végett különböző könyvtárakból összegyűjtöttem a rendelkezésre álló és a mellékelt »Irodalom jegyzék«-ben felsorolt munkákat, amelyeknek adatait a székesfővárosi levéltárban ellenőriztem, illetve a levéltárban folytatott önálló kutatások alapján kiegészítettem. Ilymódon sikerült az 1872 előtt még önálló három város önkormányzati jogköréről, szervezetéről és alkalmazottairól 1686-tól kezdődően áttekintő, vázlatos képet készíteni.

Az összegyűjtött anyagot kiegészítettem a magyar városok fejlődésének megismerése céljából végzett tanulmányaimmal. Miután pedig a városok kialakulása az egész ország történelmi eseményeinek hatása alatt történik, ez utóbbi szempontok rövid vázolását is feladatkörömbe tartozónak véltem.

Az a kérdés, hogy tanulmányomat mely időpontig vezessem vissza, már könnyen eldönthető volt, mert Buda várának a török hódoltság alól történt felszabadítása után a teljesen elpusztult Budát, Pestet és Óbudát tulajdonképpen újonnan kellett megalapítani, felépíteni és lakosokkal betelepíteni.

Tanulmányom eredményeit két könyvben foglaltam össze. Az I. könyvben Buda, Pest és Óbuda városok önkormányzati jogkörével, szervezetével és alkalmazottaival 1686-tól 1872-ig foglalkozom. A II. könyvben pedig az új székesfőváros önkormányzati jogkörét, szervezetét és alkalmazottait fogom ismertetni.

Ezúttal mondok hálás köszönetet *dr. Illyefalvi* I. Lajos ő méltóságának, a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal igazgatójának, aki munkám megírására buzdított és rendkívül értékes útbaigazításokkal látott el. Hálás köszönetet mondok továbbá *dr. Budó* Jusztin székesfővárosi főlevéltáros úrnak, aki ugyancsak szorgalmazta munkám elkészítését és vele együtt *dr. Kovács* Lajos székesfővárosi allelevéltáros úrnak, valamint *dr. Bánrévy* György székesfővárosi levéltári tiszt úrnak azért az értékes és hasznos felvilágosításokért, amelyek nélkül a székesfővárosi levéltár anyagát aligha lettem volna képes felhasználni. Köszönetet mondok továbbá *dr. Kelényi* Béla székesfővárosi könyvtáros, *dr. Jajczay* János könyvtári főtiszt és *Könyves-Tóth* Kálmán könyvtári tiszt uraknak, a könyvtári anyag szíves rendelkezésre bocsátásáért.

Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy e tanulmányomban nem történelmet akartam megírni, hanem közigazgatási szakmunkának szántam abból a célból, hogy vázlatos képet alkossak az egyesítés előtti három város önkormányzati jogköréről, szervezetéről és alkalmazottairól.

I. RÉSZ.

Buda és Pest szabad királyi városok újraalapítása, önkormányzati szervezetüknek kezdetleges kialakulása és a két város alkalmazottai 1686—1705-ig.

1. Buda és Pest állapota a visszafoglalás után.

Magyarország felszabadítását a török megszállás alól az 1684. évben határozták el I. Lipót magyar király és osztrák császár, a lengyel király és a velencei köztársaság, az ú. n. »Szent liga« szövetségi szerződés keretében. A három szövetséges kötelezte magát, hogy egyidőben három helyen támadja meg a törököt: a császár Magyarországon át, Szobieszki Moldva felől, Velence pedig a tengeren. A felszabadító hadjáratok finanszírozója főleg XI. Ince pápa volt és így a Buda visszafoglalásáig lejátszódó események az egyetemes keresztény szellem szolidaritásának jegyét viselik magukon.¹⁾

I. Lipót a felszabadító seregek élére Lotharingiai Károly herceget állította, aki még az 1684. évben elfoglalta Visegrádot és Vácot. Az 1685. évben felszabadult Érsekújvár és Arad, az 1686. évben pedig sor került Buda, Pécs és Szeged visszafoglalására.

A felszabadító seregek 1686. július végén érkeztek Buda alá és közöttük találunk a császáriak és mintegy 3000 főnyi magyarság mellett brandenburgiakat, svábokat, frankokat, bajorokat, szászokat, sőt spanyol, olasz, angol és skót urakat, valamint hatvan fogadalmas barcelonai mesterembert is. A magyarság száma azonban fokozatosan 14—15 ezer főre emelkedett, a főkapitányságokból és a városokból érkezett csapatok révén. Az ostrom július végétől szeptember 2-ig tartott. Ezen a napon érkezett meg 2000 svéd is, de ők már nem vettek részt a döntő rohamban. A rohamot 6000 császári és 3000 bajor hajtotta végre, de minden német csapat élén 50—100 magyar hajdú küzdött. A harcban elesett Abdurrahman pasa, a vár védője is 7000 katonája élén.

¹⁾ *Asztalos—Pethő*: »A magyar nemzet története«.

Buda ezen a napon, 1686. évi szeptember hó 2-án, 145 évi megszállás után ismét keresztény kézbe került. Visszavétele Európaszerte visszhangzó esemény volt. A hír akkora örömet keltett, hogy például, mint a wittenbergi luteránus egyetem anyakönyve feljegyzi, a hír megünneplésekor egyik professzor örömeiben meghalt.¹⁾ Bécsben fényes hálaadó istentiszteleteket és nagy ünnepeket rendeztek, szintúgy Németországban, Olaszországban, Brüsszelben és Londonban is.

De a vár, amelynek bevétele annyi vérbe került és vele együtt Pest városa is a győzelem után csak romhalmaz volt és annyira el volt pusztítva, hogy a bevonult győztesek elhamvadt üszköknél és »vészmirigyet« gerjesztő hullák ezreinél egyebet nem találtak. »És beállott az éj, mellynek csöndét a győzők diadal zaja, s a legyőzött haldoklók halálhörgése felriasztá, a megváltás harmatsöppjeit hinté le a megkönyörült égből a sokat szenvedett hazára és a felkelő nap, mely 145 évig tükrözté magát a város tornyain ragyogó félholdban, most a megszabadult magyarnak öröm könnyeiben füröszté sugarait, a vértől párolgó utcákon.«²⁾

És ami megmaradt az ostrom tüzeiben, azt elpusztították a bajor zsoldosok, akiknek a bajor választó három napig tartó szabad zsákmányolásra adta át a várat.

Tollius Jakab utrechti egyetemi tanár, aki 1687-ben járt Pesten és Budán, tapasztalatairól a következőképen számol be: »Váczról elindulva csakhamar feltűnt a magas dombon álló Buda, fehérle falával, tornyaival és templomaival. Már a távolból üdvözöltem a nemes királyi várost, melyet már oly régóta vágytam látni. Midőn a Pest és Buda közt levő hídhoz értünk, először Pest városába mentünk, mivel az ostrom folytán földig lerombolt Budán aligha találhattunk volna szállást. A hajdan oly büszke és pompás vár és város a rettenetes ágyúzástól teljesen romhalmazzá volt löve, az egész városban egyetlenegy ép házat sem találtam.«

A főváros elfoglalása után Budának, Pestnek lakossága nem volt. A török uralom alatt itt élő lakosok közül a nem török nemzetiségűek még az ostrom megkezdése előtt elmenekültek. A török lakosság és a várba szorult zsidó kereskedők pedig vagy az ostrom vagy a háromnapos zsákmányolás alatt pusztultak el. Akik még ezután is életbenmaradtak, azok lopva menekülésben kerestek oltalmat.

I. Lipót király a két város visszafoglalása után, talán csak stratégiai szempontok miatt, elrendelte újjáépítésüket. Még a visszafoglalás havában, 1686. szeptember 10-én rendeletet bocsátott ki, hogy a Vág vidékéről mielőbb elegendő épületfa szállíttassék Budára.³⁾ Gössinger császári kapitány

¹⁾ *Asztalos—Pethő*: »A magyar nemzet története«.

²⁾ *Horváth Mihály*: A magyarok története. Pápán 1844.

³⁾ *Podhrádszky József*: »A budai várról« című értekezése 75—76. lap, a Tud. Gyűjtemény 1826. XII. füzetében.

parancsot kapott, hogy a két város között új hajóhidat készítsen. Ez a híd a váci kapu melletti rondellától indult ki és a budai vár délkeleti bástyája irányában végződött.¹⁾

Kívüle azonban mások is jelentékeny pénzösszegekkel siettek Buda és Pest felsegítésére. Egyik kiváló pártfogója a hamvaiból feltámasztandó fővárosnak a törökök kiűzése céljából alakult »Szent liga« szövetség összekovácsolója XI. Incze pápa volt. Még 1686. év augusztus havában százezer forintot küldött a Budavára körüli harc költségeinek fedezésére. A pénz azonban későn érkezett meg, ezért úgy rendelkezett, hogy azt Buda restaurálására kell fordítani. A bécsi udvari hivatalok azonban ezt a pénzösszeget másra használták fel. Amint a pápa erről értesült, 1687 tavaszán újabb 80.000 forintot küldött ugyanerre a célra, most azonban már Kollarich érsekhez juttatta a pénzt és a végrehajtható munkálatok dolgában Buonvisi bíbornok útján egyenesen Böck tábornokkal, Budavára parancsnokával értekezett.

A főváros újjáépítése érdekében a legtöbbet Széchenyi György primás tette, akit méltán megillet: Budapest második újjáalapítójának a címe. Korának ez a legnagyobb magyar emberbarátja és jótévője, egyik életírója szerint, »bölcs takarékossgal, a hiú pazarlás elkerülésével« hatalmas készpénzvagyon gyűjtött össze. Mindjárt a visszafoglalás utáni első évben, 94 éves korában, személyesen jött el Budára és Pestre, hogy saját szemével győződjék meg a pusztulás híreről. Először is a belvárosi plébániatemplom restaurálására ezer akó bort adott, majd Budán papnövelvét és a Jézus-társaságiak kollégiumát alapította meg és erre a célra 210.000 forintot érő három jöszágát adta. Továbbá megalapította Budán a kapucinusok rendházát 20.000 forint adományával; Pestnek katonai kórház céljára még életében 157.000 forintot, végrendeletében pedig két nagy jöszágát adta; a szervitáknak templom és zárda építésére 30.000 forintot adományozott.²⁾

2. Buda és Pest újabb megalapítása.

A porig lerombolt és üresen tátongó két városnak még az ország belpolitikai eseményeinek következményeit is viselnie kellett. A törökökkel szemben elért katonai sikereket nyomon követték a bécsi udvar újabb abszolutisztikus törekvései. A császári hadvezérek az egész országban ismét megkezdték a protestáns és a politikailag gyanús elemek üldözését. Caraffa felállította vértörvényszékeit és a még el nem bujdosott magyarságot halálra üzték.

¹⁾ Peisner Ignác: »Budapest a XVIII. században« (1900).

²⁾ Peisner Ignác: i. m.

A bécsi udvar azt hangoztatta, hogy Magyarország elvesztette szabadságát és Lipót, mint az ország visszahódítója a fegyver jogán, »jure belli«, rendelkezik az országgal. Elérkezettnek látták az időt, hogy a magyar alkotmányból és a városok régi kiváltságaiból mindent kiirtsanak, ami az abszolutisztikus törekvésekkel szemben akadály lehet.

Ezeknek a céloknak az elérésére, már az 1687. évben a bécsi udvari kamara megalakította Budán a kamaraigazgatóságot, amely idegen tisztviselőkkel gyakorolta mindkét városban a végrehajtói hatalmat. A budai kamaraigazgatóság végrehajtotta a bécsi udvari kamara parancsait, felügyelt a Korona jogaira és jövedelmeire és mint közigazgatási hatóság, a neoaquistica név alatt működő bécsi bizottság irányítása mellett megkezdte a két város újbóli betelepítését.

A betelepítésnél kettős szempont volt az irányadó: a bevételek fokozása és az, hogy a magyarságot lehetőleg távoltartsák a két várostól.

Valóban a régi lakosságból senki sem tért vissza. Megfelelő irányítás alapján azonban Németországból, Ausztriából egy újabbkori népvándorlás indult meg Buda-Pest felé. De szép számmal jöttek a szlávok, a rácok és az egyéb nemzetiségűek is, olaszok, franciák, sőt spanyolok, ugyanakkor, amikor a csehek már 1615 óta a földtulajdon bírását a cseh nyelv ismeretéhez kötötték és a cseh nyelvet tették az igazságszolgáltatás, iskola és istentisztelet nyelvévé.¹⁾ A magyarok száma a bevándorolt németek és a szlávok számánál jóval kevesebb volt. Budán még 1714-ben is az összes lakoságnak csak 0.05%-a magyar.

A lakosság főleg mesteremberekből állott, miután ezekre volt leginkább szükség, hogy a romokban heverő két város minél előbb újból lakhatóvá váljék.

Arranézve biztos adatok nincsenek, hogy Buda-Pest városának a telepítés első éveiben mennyi lakosa volt. Romer Flóris és Kőrösy számításai szerint a lakosok száma még 1700 körül is csak kb. 3—4000 lehetett.

A települők a házhelyeket ingyen, vagy igen kis árért kapták, de kötelesek voltak az elfoglalt telken házukat egy év alatt felépíteni és a ház felépítése után polgárjogot szerezni. Aki házat egy év alatt nem építette fel, attól a kamaraigazgatóság a telket visszavette és másnak adta oda. Ezért, aki nem volt képes házat építeni, vagy tovább vándorolt vagy pedig napszámos munkával kereste meg kenyerét. Aki ellenben házat felépítette, az 5 frt díj lefizetése után a budai kamaraigazgatóságtól polgárjogot szerezhetett. Később azok is kaphattak polgárjogot, akik nem voltak házbirtokosok, még pedig vagy mesterségük és iparuk után, vagy intelligencia címén.

¹⁾ *Asztalos—Pethő*: »A magyar nemzet története.«

Schmall Lajosnak, Budapest székesfőváros allevéltárnokának 1899-ben megjelent »Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez« című tanulmánya szerint a visszafoglalást követő években Pest városában a házak, a polgárok, valamint a polgárokkal és a napszámosokkal együtt a lakosok száma a következő volt :

1687-ben	34 ház,	27 polgár,	összesen	204 lakos,	a napszámos munkásokkal együtt.
1696-ban	244 «	180 «	«	1.524 «	« « « « «
1706-ban	379 «	345 «	«	2.653 «	« « « « «
1716-ban	395 «	433 «	«	2.765 «	« « « « «

Amíg azonban Pesten a lakosság letelepedése a város egész területén egységesen megy végbe, addig Budán az új telepések több városrészt alakítanak ki.

A vár az intelligencia és a különféle hivatalok székhelye. Itt laknak tehát az állami tisztviselők, a katonatisztek, későbbben a városi tanács tagjai családjaikkal együtt. A Víziváros ezzel szemben a kereskedelem és az ipar székhelyévé alakul ki.

Ugyancsak Schmall Lajos adatai szerint a két városrészből álló Budán a házak, a polgárok és napszámos munkások (zsellérek) száma a következő volt :

1688-ban	98 ház,	89 polgár,	összesen	686 lakos,	a napszámos munkásokkal együtt.
1696-ban	427 «		összesen	2500—3000 «	« « « « «
1714-ben	1405 «	736 polgári család	}	összesen 1790 család,	3680 polgári lakos és 5270 zsellérlakos, összesen 8950 lakos.
		1054 zsellércsalád			

A két városnak 1714—1716. években összesen kb. 11—12.000 lakosa van. Ugyanebben az időben Magyarországnak mindössze 1,770.000, Erdélyországnak pedig 800.000 főnyi lakossága volt.¹⁾

A Vár és Vízivároson kívül azonban Budán még több apró városrész alakul ki, főleg a különféle nemzetiségű lakosság letelepedési helyén. Ezek közé tartoztak :

1. A *Halászbánya*, amely Budának legkisebb városrésze és amely a régi hajóhídtól a Kapucinusok-kolostoráig terjedt és közigazgatási tekintetben a Vízivároshoz tartozott. Lakosainak számát még 1714-ben is csak 305 személyre becsülik.

2. A *Horvátváros* kezdetben saját elöljárósága alatt önálló városrész volt. Nevét az itt letelepedett horvát nemzetiségű lakosoktól kapta. Elnevezésével ellentétben azonban éppen ebben a városrészben telepedett le a budai lakosok közé számítható legtöbb magyar család. Rákóczi szabadságharca alatt azonban a horvátok nagy része elhagyja Budát és a kiürült házakat német családok foglalják el. Miután ez a városrész elveszti nemzetiségi jellegét,

¹⁾ *Asztalos—Pethő* : »A magyar nemzet története.«

idővel a nemzetiségi jelleget kifejező nevét is elveszti és az egész városrészt a Vízivároshoz csatolták. 1714-ben az itteni lakosok számát 990-re becsülik, akik közül kb. már ekkor 600 személy német nemzetiségű volt.

3. Az *Országút* a vízivárosi Katonai kórháztól a Császárfürdőig terjedő részt foglalta el és lakosainak legnagyobb része kapásokból állott. 1714-ben az itteni lakosok számát 250 személyre becsülik.

4. *Ujlak* vagy Ujváros a Császárfürdőnél kezdődött és északra, Óbuda felé hosszú szalagként terült el. 1714-ben lakosainak számát 950-re becsülik.

5. A *Rácvárosnak* is nevezett Tabán Buda települései között a legnagyobb és a legnépesebb, de az egykori írók szerint a legpiszkosabb is. Az itteni házakat az egykori leírások csupán kunyhóknak nevezik és ezért itt a leggyakoribbak a tűzvészek és itt pusztít legjobban a pestis. Maga Tabán is két részre oszlik: a kisebb részben németek és katolikus rácok, a nagyobbik részben pedig unitárius rácok laknak.

A két város végleges kifejlődésének megindulása előtt a lakosságnak még gyakori tűzvész és árvízveszedelmeket, valamint járványos betegségek pusztítását is kellett elszenvednie. Ezek az elemi csapások többször elpusztították a fejlődésnek induló épületeket és megtizedelték a lakosságot. A város későbbi fejlődése szempontjából a tűz és víz pusztításai talán még szükségesek is voltak, mert legalább idejekorán lerombolták a legnagyobb-részt kunyhókból álló, náddal és szalmával fedett épületeket és megtanították a lakosságot arra, hogy a szűk utcák, amelyek egyúttal szeméttlerakó helyül is szolgáltak, a keleti pestisnek és egyéb járványos betegségeknek voltak a fészkei.¹⁾

Egy-egy elemi csapás vagy egy-egy pusztító járvány után mindenkor intézkedett is a hatóság a következő csapások és betegségek megelőzésére. A meglévő adatok szerint 1692-ben megtiltotta a szemétnak az utcára való lerakását. Majd elrendeli a szalma és nádfődelek lebontását. 1700-ban a tanács elrendeli a pesti főutca kikövezését, még pedig minden ház előtt egy öl szélességben, amit a háztulajdonosok voltak kötelesek teljesíteni. (A jelenlegi útburkolási szabályrendelet alapját tehát ebben a határozatban találjuk meg.) Ugyancsak 1700-ban a tanács kimondja, hogy attól a háztulajdonostól, aki kéményét téglából fel nem építi, házát el kell kobozni.

A két város siralmas állapota, a folyton megismétlődő elemi csapások és a járványos betegségek azonban a települő polgárságot nem riasztották vissza a további küzdelmekről, hanem hangyaszorgalommal fogtak ismét a munkához és leküzdötték a nehézségeket. Ha az egyik polgár ki is dőlt

¹⁾ Járványos betegségek pusztítottak Pest-Budán : az 1688., 1689., 1692., 1697., 1698., 1699., 1700., 1701., 1708., 1709., 1710., 1711., 1712., 1713., 1723., 1737. és 1738. években. Az 1739. évben csak Budán 6000 ember halt meg járványos betegségben, majd újabb járvány dühöngött 1740., 1741., 1742., 1743., 1744. stb. években, sőt még a XIX. század elején is, 1831-ben 1700 ember halt meg Pesten.

munkája közben, jött helyébe a másik és rövidesen a telepítés megkezdése után Budán és Pesten is egy-egy kisközség alakult, amelyeknek az egyetlen céljuk most már az volt, hogy a város ügyeinek irányítását is a kezükbe vehessék és a községi önkormányzatot megteremthessék.

3. A községi önkormányzat első jelentkezése.

A két város újraalapításának első hónapjaiban a gyarmatosokat közös érdekek még nem vonzották közelebb egymáshoz. Mindenki csak saját egyéni bajával, a romok eltakarításával és házának felépítésével volt elfoglalva.

De amint a házak már állottak, lassanként megindult az ipar és kereskedelem is és elsősorban az iparosok tömörültek céhek és egyéb testületek keretébe, ahol saját jogbiztonságuk és jogvédelmük körül már bizonyos jogot gyakorolhattak. Ezek a jogok azonban csakis az egyes céhek tagjaira terjedtek ki. A polgárságot általánosságban még semmiféle kapocs nem fűzte össze, tehát a város semmiféle községi szervezettel nem bírt.

Az iparnak és kereskedelemnek fokozatos fejlődése következtében azonban rövidesen szükségessé vált a polgárok összességét is felruházni bizonyos jogokkal.

Buda visszafoglalását követő alig egy esztendő eltelte után, 1687. évi szeptember havában a Budán székelő kamaraigazgatóság oltalma alatt, csendben, minden feltűnő előzmény nélkül végbement a városi autonómiának kezdetleges kialakulása. A kamaraigazgatóság Buda és Pest háztulajdonosait polgároknak jelentette ki, őket feleskette és a felesküdt polgárok összessége Budán polgármestert, Pesten pedig bírót választott. A polgárság testületének a megalakulását, valamint a polgármester és a bíró megválasztását I. Lipót király még ugyanazon év november hó 7-én kelt és a budai kamaraigazgatóhoz küldött rendeletében megerősítette.¹⁾

Budának első polgármestere, a székesfőváros levéltárában meglevő törzskönyv adatai alapján, *Prenner Farkas Endre* volt, aki azonban az »Ebenhoffen« előnév mellett a »Lipót« keresztnévet is viselte.

Pest város első bírójának a neve kevésbé ismeretes. *Patacsich, Palugyay, Rupp, Römer, Némethy* és más történetírók az első bíróról semmit sem tudnak. Jókai Mór az 1890. év körül, a Vigadó épületének második emeleti, balról számított utolsó ablaka fölött felfedezte »*Varulla Jakab*« mellszobrát, aki *Schmall Lajos* székesfővárosi levéltáros adatai szerint helyesen: *Watula János Jakab* néven volt Pest város első bírója. *Watula*

¹⁾ A rendelet megtalálható az országos levéltárban, budai kam. adm. lev. I. oszt. 2. cs. 1687.

János Jakab egyúttal a császári harmincad hivatalnak is ellenőre volt, amely hivatal sokkal jobban lekötötte, mintsem, hogy a város ügyeivel is foglalkozhatott volna. Ezért a kamaraigazgató segítségül adja melléje *Petschmann* albíró, aki tulajdonképen a bírói feladatokat ellátta.

A tulajdonképeni első bírónak, *Petschmann* albírónak a működése azonban szerencsétlenül kezdődött, mert a kamara-igazgató már 1688. április 16-án állásától elmozdítja, miután a számadásokat nem találta rendben és mert jogtalan bírságpénzeket szedett be. Helyébe *Knipper János Bálintot* helyezte a bírói székbe.¹⁾

*

Feltűnő azonban, hogy a kamaraigazgató Buda élére polgármestert, Pest élére pedig bírót állított. Ennek okát *Schmall Lajos* főleg abban találja, hogy a pesti bíró egyúttal törvénybíró is volt, tehát igazságszolgáltatási hatáskörrel is fel volt ruházva, míg Budán az igazságszolgáltatást a kamaraigazgatóság gyakorolta és így itt a közigazgatási feladatok elvégzésére megfelelőbb volt a polgármesteri elnevezés. Szerinte ugyanis a távolabb fekvő Pesten főleg a téli zord hónapokban és a közlekedést gátló Duna miatt, az igazságszolgáltatás az állami szervek által nem volt gyakorolható és ezért a pesti bírót igazságszolgáltatási joggal is fel kellett ruházni.

Az említett okon kívül azonban bizonyára szerepet játszott még az a körülmény is, hogy 1687-ben Pest még jóval kisebb város volt, mint Buda, amelynek fővárosi jellegét a kamaraigazgató azzal akarta kidomborítani, hogy az élére polgármestert állított, annál is inkább, miután Buda lakossága főleg német nemzetiségűekből állott, akik minden tekintetben régi hazájuk szokásait igyekeztek átültetni. A polgármesteri állás pedig kifejezetten német eredetű volt.

*Schmall Lajos*nak az igazságszolgáltatási jogkörrel kapcsolatos feladását azonban megerősíteni látszanak a későbbi események. A kis Pest városnak felülemelkedését az ország fővárosán — vagy amint 1705-ig nevezték: *székes Buda fővárosán* — a budaiak magukra nézve megaláazónak találták. A budai polgárság erélyesen tiltakozott is emiatt, olyannyira, hogy a kamaraigazgató 1688. évi június 20-án a Buda főváros méltóságán ejtett csorbát úgy köszörüli ki, hogy a továbbiak folyamán ismertetett budai tanácsot is felhatalmazza a törvénykezéssel járó jogok gyakorlására.

Törvénybíró azonban nem ad Budának, hanem továbbra is meghagyja a polgármestert a város élén. Budának tehát kezdetben nincsen törvénybírája. A különbírói állást csak későbbben szervezik meg és Buda az első bírót 1707-ben választja. A budai bíró azonban sohasem jut a pesti bíró

¹⁾ A kinevezés megtalálható az Országos Levéltárban a budai kam. adminisztr. levéltár III. oszt. 2. csomó 1688.

állásához hasonló rangra, mert a polgármester továbbra is elnöke, vagyis az akkori meghatározás szerint »elülülő«-je marad a tanácsnak és a rangban fiatalabb bírónak meg kell elégednie a második székkal.

*

Az első budai polgármestereket és pesti bírókat eleinte évenként, a tisztujítás alkalmával a polgárok összessége választotta. Az első 2—3 választás megejtése után a kamaraigazgató nem törődve a polgárság jogaival, a polgármestert és a bírót egy-egy évre maga nevezi ki. A polgárság határozott kívánságára és a bécsi udvari kamaránál történő közbenjárására azonban a kamaraigazgató 1692. évi április hó 1-én ismét a polgárságra ruházta át a polgármester és a bíró megválasztásának a jogát. Fenntartotta azonban saját jogkörében a választásra kerülők kijelölésének, valamint a polgárság által megválasztott polgármester, illetőleg bíró megerősítésének a jogát.

De a kamaraigazgató ezt a rendelkezését sem tartotta be, jöllehet az udvari kamara azt jóváhagyta, hanem továbbra is többször élt a megerősítés, illetőleg a meg nem erősítés jogával és a polgárság által megválasztott polgármestert, illetőleg bírót nem fogadta el, hanem helyette maga nevezett ki a saját szempontjainak megfelelőbb személyt.

*

A községi önkormányzat hatáskörébe utalt feladatokat a polgármester, illetőleg a bíró vezetése mellett a polgárok összessége végezte el. A felesküdt polgárokat Budán a polgármester, Pesten pedig a bíró annyszer hívta össze ülésre, ahányszor a szükség azt megkívánta. Az ülésekről azonban jegyzőkönyvet nem vezettek.

A polgárság, mint városi hatóság: végrehajtotta a budai kamaraigazgatónak a parancsait, gyakorolta a községi bíraskodást, ami azonban bagatell és becsületsértési ügyeken túl nem terjedhetett, intézte a város belügyeit és választotta a tisztviselőket. Közvagyon felett azonban nem rendelkezett, miután a városnak vagyona és jövedelme nem volt, sőt a város határában fekvő területet sem tekinthette tulajdonának, miután azt még királyi birtokként a kamaraigazgatóság kezelte.

4. Az első városi tanács.

A községi hatósági jogkörnek a polgárság összessége által történő gyakorlása és a sok ülésezés az egyes polgárok számára nagy elfoglaltságot és terhet jelentett. Ezért mind sűrűbben fordul elő, hogy a polgárok a polgármester, illetőleg a bíró meghívásának nem tesznek eleget és az üléseken nem jelennek meg. De ez a rendszer az ügyek vitelében is zavarokat idézett

elő, mert minden jelentéktelen ügy elintézése céljából nem volt lehetséges a polgárságot ülésre összehívni.

Ezért úgy Budán, mint Pesten a polgárok körében mindjobban megerősödött az a felfogás, hogy olyan reformokra van szükség, amelyek a polgárokat mentesítik a terhes feladatok ellátása alól. A megbeszélések eredményeképpen 1688. évi június 10-én a pesti polgárság testületileg felkereste Budán a várban székelő kamaraigazgatót, *Werlein János Istvánt* és a városi tanács megszervezését kérte. A kamaraigazgató a polgárság kérelmét figyelemre méltatta és még ugyanazon a napon kinevezte Pest város tanácstagjait.¹⁾

Az újonnan kinevezett Pest városi tanácstagok a következők:

Bíró : Knipper János Bálint (német)

Tanácsosok : Dalmady Sándor (magyar), egyúttal helyettes bíró, foglalkozása ügyvéd,

Proberger Jakab (német), egyúttal kamarás, azaz pénztáros, foglalkozása sörfőző,

Lendvay György (magyar) foglalkozása tisztartó,

Kayser János Arnold (német) egyúttal jegyző is,

Senigen János (német) foglalkozása sebész,

Tóth Mátyás (magyar).

A kamaraigazgatónak csak a kinevezés megtörténte után jutott tudomásra, hogy az új tanácsosok közül Lendvay György és Tóth Mátyás nem tudnak németül. Ezért tehát még 1688. évi június hó 20-án kelt rendeletével a tanácsosok számát kettővel szaporította és ezekre a tanácsosi helyekre olyanokat nevezett ki, akik magyarul és németül is tudtak. Ez a két utóbb kinevezett tanácsos: *Hassel György* és *Karpfenstein János Kristóf* voltak.²⁾

A Buda városi tanács kinevezésének időpontjára vonatkozóan pontos adatok nem állnak rendelkezésre, tény azonban, hogy a Pest városi tanács kinevezésekor, tehát 1688. június 10-én a budai tanács már fennállott és működött.

A Buda városi tanács tagjai a következők:

Polgármester : Prenner Farkas Endre Lipót, császári kapitány, aki egyúttal a városi főkapitányi állást is betöltötte.

Tanácsosok : Bössinger Ferenc Ignác, foglalkozása patikus,

Ceresola Venerio, foglalkozása császári műépitő,

Faber Hieronim, ismeretlen foglalkozású,

Hohenwarther Mihály, foglalkozása császári sóhivatali tisztviselő,

¹⁾ A rendelet megtalálható a pestvárosi levéltárban, Jut. 5. arch. ant.

²⁾ A rendelet megtalálható a pestvárosi levéltárban, Jut. 6. arch. ant.

Lenck (Leink) Henrik, foglalkozása császári hadélelmezési igazgató,
Leschner Antal, ismeretlen foglalkozású,
Salgáry Péter, foglalkozása császári postamester,
Unger János, foglalkozása kereskedő.

Budán és Pesten tehát az első tanács tagjainak a száma 9, még pedig Pesten 8 tanácsos és egy bíró, Budán pedig 8 tanácsos és 1 polgármester.

A kamaraigazgatósági rendelet a tanácsost »*Assessor*«-nak, vagyis ezen szónak akkori értelme szerint »*Táblabíró*«-nak nevezi. A tanács megalakulása után azonban a »*Rathsfreund*«, »*Rathsherr*«, »*Rathsverwandter*« elnevezést használják, ami »*Tanácsstag*«-nak, illetőleg »*Tanácsos*«-nak felel meg.

A budai és pesti tanácsok megalakítása után a polgárok összességét már nem hívják folytonosan össze a legaprólékosabb ügyek elintézése céljából, miután a polgárság által eddig elvégzett közigazgatási és igazságszolgáltatási hatáskör a tanácsra szállt át. A polgárság összessége ezután már csupán a polgármester és a bíró megválasztása, vagy egyes fontos és magukra nézve sérelmesnek tartott ügyek megbeszélése céljából, saját kezdeményezésének alapján ült össze.

De az 1688-ban megalakított budai és pesti első tanács sem volt még önálló városi hatóság, sem autonóm testület, mert korlátlanul nem intézhette városának minden ügyét, hanem szigorúan a budai kamaraigazgatóságtól függött. A legfelsőbb hatóság, az udvari kamara sem érintkezett közvetlenül a két tanáccsal, hanem parancsait a budai kamaraigazgatóság útján hajtatta végre.

A kamaraigazgató rendelete szerint mindkét tanács kötelessége volt : a város és a polgárság ügyeit teljes ülésben tárgyalni, a város pecsétjét egy ládában kettős zár alatt tartani, melynek egyik kulcsát a polgármester, illetőleg a bíró, a másikat pedig a kamarás tartozott őrizni. A pecséthez ugyanis fontos jogok fűződtek és ezért mindenkor gondos őrizet alatt tartották.

Kamaraigazgatósági rendelet az újonnan megalakított tanácsokra ruházta még a telkek adományozásának a jogát és a városi kiadások viselésére Pesten megengedte egy mézárszék felállítását és a hús kimérését.

Úgy Budán, mint Pesten a város jövedelme a bírságpénzekből, áruvámából, hegyvámából, téglavetőből, sörházból és mézárszékéből állott. A budai tanács ezenkívül a város jövedelmeinek gyarapítására, a kamaraigazgatóság 1696. évi december hó 1-én kelt levele alapján még megkapta a Rudasfürdőt is.

Feltűnő, hogy a bécsi udvar által kiküldött, német tisztviselőkből álló kamaraigazgatóság milyen gyorsan hajtotta végre a budai és pesti polgárság kívánságait úgy 1687-ben, mint most 1688-ban is. De I. Lipót

király is 1687-ben alig két hónap alatt jóváhagyta a községi önkormányzat megszervezését.

Ezeknek a gyors intézkedéseknek az oka a bécsi udvarnak részint elnémetesítési törekvéseivel, részint pedig vallási politikájával magyarázható.

Az elnémetesítési törekvések sikerét a bécsi udvar olymódon vélte biztosítani, ha a Budán és Pesten letelepedett idegen nemzetiségű lakosság összetartó erejét megerősíti, miértis a letelepedés után azonnal megengedte, hogy a lakosság a külföldről hozott szokásoknak megfelelően rendezze be községi életét. Ilymódon ugyanis maga az idegen ajkú lakosság állt ellen a legerősebben a városokba kívánczó magyarság beszivárgásának, a már benn élő magyarokat pedig minden erővel igyekezett elnémetesíteni.

A vallási politikát pedig Kollonics Lipót gróf győri püspök, az udvari kamara akkori elnöke képviselte, aki a római katolikus vallás egyeduralmát kívánta a két városban biztosítani azáltal, hogy budai polgárnak csak római katolikus polgárt volt szabad felvenni.

5. Küzdelem a két város önkormányzatának kiterjesztéséért.

A budai kamaraigazgató által elsőízben kinevezett tanácsosok szolgálata élethossziglan tartott. Ha egy-egy tanácsosi hely megüresedett, új tanácsost szintén a kamaraigazgató nevezett ki. Egy-két esetben azonban megengedte, hogy az általa kijelöltek közül maga a tanács választhasson tanácsost.

A mind nagyobb önállóságra törekvő tanács befolyásának az ellensúlyozására azonban a kamaraigazgató továbbra is saját embereit igyekezett a tanácsban elhelyezni. Ez ellen azonban már a magát elég erősnek érző budai és pesti tanács, sőt mindkét város polgársága is tiltakozott.

A tiltakozás Pesten nagyobb volt, mint Budán és a pesti tanács és polgárság önállósági törekvései is erőteljesebbek voltak. Ennek okát egyrészt abban találhatjuk meg, hogy Pesten nagyobb számban laktak magyarok, akik az önállóságra törekvésüket erőteljesebben merték kifejezésre juttatni, de másrészt a kamaraigazgatóság sem volt képes Pestet oly szigorú felügyelet alatt tartani, mint a közvetlenül szeme előtt működő Budát, miután Pestet a Duna, főleg a téli hónapokban, szinte megközelíthetetlenül elválasztotta Budától, a kamaraigazgatóság székhelyétől.

Ezért tehát az ellentétek is elsősorban a pesti tanács, illetőleg a pesti polgárság és a kamaraigazgató között robbantak ki, nyílt összeütközés formájában.

Az összeütközésre az 1701. évi január 28-án tartott restauráció adott okot. E restauráció alkalmával ugyanis, jöllehet a tanács az üresedésben lévő állásra a kamaraigazgató által kijelöltek közül választott tanácsost, mégis

a kamaraigazgató nem hagyta jóvá a tanács választását, hanem két kamarai tisztviselet nevezett ki tanácsosnak. A polgárság a kamaraigazgató eljárásán felháborodva a tanács előtt tiltakozott ezen kinevezések ellen. Az egyik polgár a tanács előtt tartott beszédében az egyik kinevezett tanácsosra a következőket mondta: »Nem tudand hivatalos titkot megőrizni és ha feleségének a tanácsban történt dolgokat el nem mondja, felesége felpofozza ; ezért a polgárok ilyen tanácsost meg nem tűrnek és a kinevezés megsemitéséért felsőbb helyen kívánnak panaszukkal élni.«

Amint a kamaraigazgató tudomást vett a pesti polgárság mozgalmáról, az 1701. évi február hó 1-én kelt rendeletével felhívta a város tanácsát, hogy a bizottságban résztvevő polgárok neveit — megbüntetésük céljából — azonnal jelentse be. A tanács nem térhetett ki ez elől a rendelet elől és a bizottságban résztvevő polgárok neveit a kamaraigazgatónak jelentette, aki ezeket a polgárokat elfogatta és börtönbe záratta.

A tanács azonban egyenesen az udvari kamarához fordult és tőle kért védelmet a kamaraigazgató túlkapásaival szemben. Panaszát írásbafoglalva felküldötte Bécsbe és egyúttal utasította ottani megbizottját, hogy a polgárok kiszabadítása iránt a szükséges lépéseket azonnal tegye meg.

Mielőtt azonban a bécsi udvari kamara döntése megérkezett volna, a kamaraigazgató hatalmi túlkapását olyképen igyekezett jóvátenni, hogy az elzárt polgárokat szabadon engedte, sőt az 1701. évi február 12-én kelt rendeletével a tanácsosok választását is teljesen a tanácsra ruházta, azzal a megszorítással, hogy a választás megerősítéséhez mindenkor az ő hozzájárulását kell kérni.

Ennek a mozgalomnak tehát mégis meglelt az eredménye, mert az 1071. évtől kezdődően Budán éppenúgy, mint Pesten, az üres tanácsosi helyeket választás útján maga a tanács tölti be.

Sőt ezen túlmenően a kamaraigazgató az 1705. évig, vagyis az I. Lipót király által adományozott privilégium életbelépéséig a pesti és budai tanácsok tagjainak számát fokozatosan 14-re emelte fel, amely létszámon belül Pesten a város kapitánya és a szindikusz (jegyző-ügyész), Budán pedig a főjegyző (Stadtschreiber) is helyet kaptak.

A két város polgársága, illetőleg tanácsa és a kamaraigazgató között fennálló állandó nézeteltérések miatt most már mindkét városi tanács igyekezett a kamaraigazgatóság gyámsága alól örökre felszabadulni. Úgy Buda, mint Pest város tanácsai nekiláttak a különböző levéltárak átvizsgálásának, hogy azokban az elveszett régi kiváltságleveleket megtalálhassák. Találtak is egyes kiváltságleveleket, azonban keveselték az ezekben adott kiváltságokat. Végül is a régi kiváltságokat az újabb igényekkel kiegészítették és elsősorban ismét Pest városa 10 pontba foglalta össze kívánságait és azt egy emlékirat keretében felküldte Bécsbe.

I. Lipót király az emlékiratban foglalt kéréseket magáévá tette és 1703. évi október hó 23-án aláírta a két városnak adott új kiváltságleveleket. Az aláírással azonban a város óhaja még nem teljesedett, miután a privilégium még nem került birtokába. Ugyanis, részint a privilégium kiváltása, részint pedig a kiadásnál közbenjárt udvari tisztviselők fáradságának megjutalmazása is nagy költséggel járt.

A költségösszeg nagyságáról Pest városánál nem állnak adatok rendelkezésre, csupán annyit tudunk, hogy Buda városa erre a célra 5.000 frt-t vett kölcsön. Valószínű, hogy Pest város is ugyanilyen összegű kölcsönt vett fel, mert ebben az időtájban hasonló nagyságú kölcsönre lekötötte a város összes javadalmait.

A honoráriumot Mosel Antal János Pest városi szindikusz vitte fel Bécsbe, ahol annak átadása ellenében a privilégiumot megkapta és azt hazahozta.

*

Ma már furcsán hangzik, hogy Buda és Pest városoknak kiváltságlevelükért ú. n. honoráriumot kellett fizetniök.

Nem érdektelen tehát, hogy a honoráriumok kérdésénél egy kissé elidőzzünk és azokról egyet-mást elmondjunk, annál is inkább, miután az akkoriban a tisztviselők illetményeivel szoros összefüggésben állott.

Honoráriumnak, illetve akcideneciának a tisztviselőknek sokszor csekély fizetésük mellett élvezett mellékjövedelmét nevezték. Az akcideneciát a törvények és statutumok szabályozták és azt a tisztviselők mint törvényes jutalékot, eljárási és munkadíj címén szedték a felektől.

A honoráriumok ügye szabályozva nem volt és azt a tisztviselők az egyes ügyek szorgalmazásáért vagy sikeres keresztülviteléért, fáradozásuk jutalmazásaképpen, esetleg előkelő összeköttetések latbavetéseért fogadták el. A XVIII. század első felében a honorárium rendszere már annyira elharpódzott, hogy egyes városok a felsőbb hatóságoknál szolgálatot teljesítő tisztviselők közül állandó patronusokat, protektorokat tartottak, akiknek nemcsak utólagosan, valamilyen ügyes sikeres elintézéséért, hanem előre is jutalmakat osztottak.

Ma már az ilyen jutalmazásokat megvesztegetésnek neveznénk, az akkori időkben azonban ezen senki sem ütközött meg és ha a honoráriumok osztogatása nem is volt törvényesen megengedve, felajánlásukat senki sem tekintette sértésnek.

Pest és Buda régi számadási könyveiből megállapítható, hogy mindkét város sokszor nyúlt a honorárium és az akcidenecia eszközéhez és ilyeneket főleg a bécsi udvar tisztviselőinek adtak. A jutalmakat mindkét város mindenkor pontosan elkönyvelte és elszámolta és ez ellen az udvari kamara — amelyhez a számadások felülvizsgálás céljából kerültek — soha fel nem szó-

lalt. Az elszámolások között a név elhallgatásával meg vannak említve : a budai kamaraigazgató, a főhadbiztos felesége, az udvari kamara elöljárói és a várparancsnok titkára.

A honoráriumok és az akcideneciák létezéséről tanácsí jegyzőkönyvek tanuskodnak. A már többször hivatkozott Schmall Lajos »A pesti polgármesteri állás szervezése« című tanulmányában »mutatványul« a következő adatokat közli :

»1733. évi április hó 10-én a tanács Paschgall János Györgynek, mint városi kamarásnak a kezéhez 75 frtot utaltványoz, hogy a város egy nagy patrónusának egy hordó tokaji aszúval kedveskedjen.

1736. április hó 27-én az ajándék fejében Bécsbe küldött 81 $\frac{1}{4}$ akó borért, akónként 3 frt 25 kr-jával számítva 264 frtot számoltak el.

1745. évi november hó 17-én egy meg nem nevezett ügynek a királynál való szorgalmazásáért a nádor 40 db. aranyat kapott. (Az akkori nádor erdödi Pálffy János gróf volt.)

1745. január hó 24-én egy bizonyos bécsi úrnak 30 db. aranyat és 1747. évi március hó 2-án az Új-Bécs területe miatt a budai apácák ellen folyt peres ügyben a kir. tábla referensének 40 db. aranyat, — ugyanennek ugyanazon ügyben március hó 9-én 24 db. aranyat találunk a város pénztárából kiutaltványozva.

A Pest-Budán időzött vagy itt lakott nagy befolyású főuraknak kedveskedett honoráriumok között találunk megemlítve : zsírt, fát, szénát, zabot, sertéseket, borjút, stb., többek között hatvan forinton vásárolt szép paripát. A Bécsbe küldött honoráriumok a legtöbb esetben pénzből és borból állottak.

A honoráriumok korszaka 1755-ig tartott és leginkább Mária Terézia uralkodásának első éveiben harapódzott el. Végre az udvari kamara 1755-ben megtiltotta a honoráriumok osztogatását, de ez a szokás mégsem volt teljesen kiirtható és később is adtak jutalmakat, de csekélyebb mértékben és csak rendkívüli esetekben.

II. RÉSZ.

Buda és Pest szabad királyi városok önkormányzatának fejlődése és alkalmazottainak felsorolása 1705-től 1848-ig.

6. Bevezetés.

Az I. Lipót király által 1703. október hó 23-án aláírt privilégium több mint egy évszázadon át, egészen 1848-ig alapokmánya volt Pest városának és a hasonló tartalmú külön privilégium Buda városának. Ezeken épült fel szervezetük, ezek állapították meg jogukat és önkormányzati hatásköreiket.

Amint arra későbbben rá fogunk mutatni, egyszer-másszor történtek ugyan kísérletek a két város jogainak megszüktésére, szervezetük megváltoztatására, azonban az I. Lipót király által adományozott privilégiumok főbb rendelkezései 1848-ig mégis érvényben maradtak.

Az 1703. évi Buda és Pest városi privilégiumokat I. Lipót király valószínűleg nemcsak azért adományozta, hogy ezekkel a két városnak önként, saját jóindulatától indítatva a kedvében járjon, hanem azért is, mert Rákóczi Ferenc 1703. évi május hó 17-én még lengyel földön kibocsátotta kiáltványát »az egyházi és világi nemes és nemtelen igaz magyarokhoz,« amelynek hatása alatt itthon kitűzték a Rákóczi által küldött zászlókat és megindult a nemzeti mozgalom. A felkelés nem indult sikeresen és ezért eleinte a bécsi udvar nem is tulajdonított neki nagyobb fontosságot. A kuruc-hadak azonban hamarosan erőre kaptak és rohamosan hatalmukba kerítették az egész Felvidéket, sőt a morva határon is átcsaptak és az 1703. év végére már Magyarország nagyobb része, valamint Erdély is a felkelők kezében volt, s Rákóczi 70.000 főnyi sereg felett rendelkezett.

A bécsi udvarnak tehát érdekében állott a maga pártján megtartani Budát és főleg Pestet, amelynek lakosai között nagyobb számban voltak már ekkor magyarok. De a pénzszüke is kényszerítette a bécsi udvart arra, hogy a két város neki fizessen adót, ne a kurucoknak.

Az 1703. évi október hó 23-án aláírt Pest városi és az ugyanabban az időben kelt Buda városi privilégiumok azonban csak az 1705. év elején kerültek haza. Hogy miért, arra vonatkozólag magyarázatot nem találtunk. Arra kell tehát következtetnünk, hogy a bécsi udvarnak ebben az időben fontosabb feladatai is voltak, mint a privilégiumok kiadásával járó formaságok elintézése, hiszen Bécsset már közrefogták Rákóczi csapatai keletről, a Napkirály és a bajor választó seregei pedig nyugatról. Buda és Pest városok pedig amúgyis rendszeresen fizették adójukat és jöllehet úgy Budán, mint Pesten voltak olyanok, akik Rákóczi táborához csatlakoztak, a túlnyomó többség továbbra is rendületlenül kitartott a király mellett. De mindenesetre elodázta a privilégium kiadását az az alku is, amely akörül forgott, hogy a két város mennyit fizessen a bécsi udvarnak a privilégium kiadásáért, milyen magasan állapítsák meg a rendszeres évi adót és hogy mennyi honoráriumot juttassanak a bécsi hivatalok főtisztviselőinek.

Végül is — amint már említettük — Buda és Pest többszöri sürgetésére Mosel Antal János Pest városi szindikusz az 1705. év elején a privilegiumot hazahozta.

7. Buda és Pest városok önkormányzati jogköre az 1703. évben kelt kiváltságlevelük alapján.

Buda és Pest városok önkormányzati hatáskörét az 1703. évben kelt kiváltságlevelük pontosan és részletesen meghatározza, ennél fogva szükségesnek tartottuk a Pest-városi kiváltságlevelé szövegét közölni is. Mielőtt azonban ezt megtennénk, előbb általánosságban kívánunk foglalkozni *a magyar városok XVIII. és XIX. századbeli helyzetével*, miután a két város privilégiuma nagymértékben megegyezik a többi magyar városnak adományozott kiváltságlevelek tartalmával.

A közjogi értelemben vett nemzetet 1848-ig a négy országos rend alkotta: az egyházi főurak, a világi főurak, a nemesek és a szabad királyi városok. Amíg azonban az első három rendhez tartozókat a különféle jogok és mentességek egyenként illették meg, addig a városok csak testületileg véve élhettek a nemesi szabadságokkal, tehát azok az egyes polgárokat nem illették meg. Ezért használták azt a kifejezést, hogy *minden város egymaga tesz ki egy nemeset*.

A magyar városok még a XVIII. században is *külön-külön kiváltságlevelét* kaptak a királytól. A király a kiváltságlevellel egyenként sorozta be a városokat a negyedik országos rendbe, amellyel egyúttal kiemelte őket a földesúri hatóság fennhatósága alól, különleges helyhatósági jogokat biztosított számukra és a városi polgárokat is különös kiváltságokban részesítette. A kiváltságlevelek mellett azonban a királyi városok szabadságait még *különféle törvények* is biztosították, többek között: az 1609:34, 1613:31,

1618 : 6, 1622 : 15, 1625 : 43, 1630 : 21, 1635 : 53, 1638 : 35, 1647 : 78, 1655 : 110, 1659 : 129, 1790 : 25, stb. törvénycikkek.

A városi polgárok különös kiváltságait Patacsich József a »Szabad királyi Pest városának leírása« című és 1831-ben megjelent munkájában a következőképen ismerteti :

»Minden törvényesen bevett Polgárt fejenként illető Jussok a' következők :

- a) Perbe annak rende szerént kell őket idézni.
- b) Dijjok (Homagium) egyforma a' Nemesekével.
- c) Réven, vámon az egész országban sehol semmit sem fizetnek.
- d) A' városi fundusokat kölcsönösen elidősítik (praescribunt) egymástól egy esztendő és egy nap mulva.
- e) Ennek az elidősítésnek a' Városi Birói zálogokban is (in pignoribus judicialibus civicis) helye van.
- f) Törvényes köz orvoslásokkal (remediis juridicis communibus) kivén az ellentállást (oppositiót) élnek.
- g) Adóságaikért a' törvény útján kívül el nem fogadtathatnak.
- h) Az Orzágnak Hazafiai, és a' Nemességre alkalmasak.
- i) Korcsmáltatás jussával, és más városi jótéteményekkel (beneficiumokkal) élnek.
- k) A' Nemesek ellen helyettek a' Városi Ügyész perel.«

E felsorolt kiváltságokon kívül a Buda és Pest városi polgárokat az 1703. évi privilégium alapján még a következő jogok is megillették :

1) a polgárt csak saját tanácsa, de ezen kívül senki más semmiféle adó fizetésére nem kötelezhette ;

2) a polgár felett csak saját hatósága (tanács) ítélezhetett, bármely más hatóság csak akkor fogathatta el, ha előbb az illetékes hatóságtól kikérte ;

3) kereskedést és bormérést a városban csak polgár űzhetett ;

4) a polgár házát a városi tanács beleegyezése nélkül senki sem szállhatta meg és őt előfogat állítására senki sem kötelezhette.

A városok számára biztosított különleges helyhatósági jogok pedig a következők voltak :

A városokat »szabad királyi« előnévvel jelölték meg. Szabadnak, mert a kiváltságlevelek kivették őket a nemesi rend és a megye hatósága, valamint bíraskodása alól, királyinak pedig azért, mert a királytól kapták kiváltságaikat és a királynak tartoztak külön adót fizetni. Buda és Pest külön-külön évente 840 frt. királyi bért fizetett, amely összeget a házbirtokosok között osztottak fel és az adóval együtt szedtek be.

Ezenkívül viselték a *kegyurasággal* járó terheket; *rekrutákat* adtak a hadseregnek; a kamara által megállapított *adót* fizették; ellenben az adón és a katonák elszállásolásán kívül egyéb országos terhek viselésére nem voltak kötelezhetők.

Budát és Pestet a Szent Korona birtokának kellett tekinteni és attól soha sem volt elválasztható vagy eladható, illetőleg elzálogosítható.

Budán és Pesten éppenúgy, mint általában a szabad királyi városokban a városi hatóságok gyakorolták a *közigazgatási és az igazságszolgáltatási* funkciókat. A szabad királyi városok hatáskörében az államhatalmak mai felosztásának fogalma akkor még ismeretlen volt. Úgy Budán, mint Pesten a városi tanácsok, élükön a polgármesterrel, illetőleg a bíróval, egyaránt foglalkoztak a közigazgatási tennivalókkal és az igazságszolgáltatással.

A városi hatóság *igazságszolgáltatási hatásköre* kiterjedt úgy a magánjogi, mint a büntetőjogi ügyekre.

Magánjogi perekben még a városokban lakó nemes ember felett is a városi hatóság ítélkezett, büntető ügyekben azonban minden nemes a megyei törvényszékhez tartozott.¹⁾

Büntető ügyekben a budai és pesti tanácsok pallósjoggal is fel voltak ruházva, amely jogot a városok általában még Zsigmond királytól kapták az 1405. évi 6. sz. dekrétum alapján. Mindkét városnak jogában állott a gonosztevőket, akik az ő területükön »bűntényeket« követtek el, elmarasztalni és »kellő büntetés alá vonni«, hacsak a király kegyelmet nem adott.

Buda és Pest az ú. n. »*Tárnoki*« városok közé tartozott, ami azt jelentette, hogy a városi bíróságtól a feljebbvitel a Tárnokhoz történt.

Általában a városok két csoportba tartoztak: a Tárnoki és a Személynői városok csoportjába, a szerint, hogy a bírói feljebbvitelket hová kellett felterjeszteni. Tárnoki városok voltak: Buda, Pest, Kassa, Eperjes, Bártfa, Zágráb, Sopron, Kőszeg, Komárom, Szeged, Debrecen, stb. Királyi személynökiek: Kisseben, Trencsén, Kőrös, Zólyom, Késmárk, Lőcse, Esztergom, Szabadka, Temesvár, Fiume stb.

A polgári és a büntetőigazságszolgáltatás mellett a két város tanácsa gyakorolta vásártartási joga mellett a *vásári bíráskodást* is.

A *közigazgatási tennivalók* elvégzése is teljes mértékben a városi hatóság hatáskörébe tartozott.

Budán és Pesten már a XVIII.-ik század elejétől kezdődően évenként költségvetést és zárszámadást készítenek. A bevételeket és a kiadásokat feljegyzik. Minden esztendőben megállapítják a kivetendő adók mértékét és a kivetett adót beszedik. A városi tisztviselőket az önkormányzati szervek választják.

¹⁾ *Rável László*: A vármegyék multja és jövő hivatása.

A városok közigazgatási ügyekben a helytartótanáctól, gazdaságiakban pedig a kamarától függtek.

A szabad királyi városoknak, tehát Budának és Pestnek is fontos joguk volt *a szabályrendelet* alkotásának a joga.¹⁾

Buda és Pest is mint negyedik rendként elismert szabad királyi városok *két-két követet küldhettek az országgyűlésekre*. Jóllehet a szabad királyi városoknak követküldési jogát már 1405-ben Zsigmond király biztosította és ezt törvények is megerősítették, mégis ez a jog a gyakorlatban nagy jelentőséggel nem bírt. A másik három rend ugyanis az országgyűlésen teljesen háttérbe szorította a városokat és követküldési jogukat úgy magyarázta, hogy az összes városi képviselők szavazata csak egy szavazatnak számít, de ez is csak akkor, ha mindannyian egyetértettek. A városok igyekeztek ugyan e jogukat teljes mértékben, a többi rendhez hasonlóan megszerezni, ez a kísérletük azonban 1848-ig, a népképviseleti rendszer életbelépéséig eredménytelen maradt. A nemesség nem engedte meg a városok követküldési jogának kiterjesztését, mert attól tartott, hogy ha elismeri az őket megillető szavazati jog arányát, a városok lehetetlenné teszik a nemzeti szellem erősebb megnyilatkozását.

A nemesi rend általában mindenkor ellenséges indulattal nézte a városok kiváltságos helyzetét és az ellen az országgyűlésen többször tiltakozott is. A nemesség ugyanis egyrészt rossz szemmel nézte, hogy a nemesi rend mellett a városi polgárság is különleges kiváltságot élvez, de másrészt észrevette, hogy a városok polgársága a király iránt rendíthetetlen hűséggel és ragaszkodással viseltetik és a nemzeti érzések közösségéből kikapcsolják magukat.

Az idegenből ide telepített városi lakosság azonban jobban érezte magát a magyar földön, mint saját fajrokonai között. A magyar földön is megmaradhattak németnek és ezenfelül több jogok előnyeit is élvezték, mint előbbi hazájukban. Mivel pedig a városi polgárok majdnem kivétel nélkül főleg német, kisebb számban pedig olasz, francia, spanyol stb. nemzetségből bevándoroltakból állott, a bevándoroltak nemcsak nyelvüket, hanem szokásaikat és a németek nagy száma miatt a német intézményeket, szervezeteket is megtartották.

Ifj. Palugyay Imre a »Megye-alkotmány« című 1844-ben megjelent munkájában a XVII. és XVIII. századbéli magyar városokat a következőképpen jellemzi: »Más nemzeteknél városokban fejlődött ki legelőször a szélesebb 's biztosabb alapra épített polgári szabadságnak tiszta felfogása. Városok törték meg hajdan az erőszakszülte igazságtalan hatalomnak lánczait, s a szorgalomnak, műveltségnek legelsőbb támaszai a városok valának.

¹⁾ Az első szabályrendeletalkotási jogkörű Zágráb 1242-ben kelt kiváltságlevelében találhatjuk meg. (Rável László: »A vármegyék multja és jövő hivatása.« 1911.)

És hogy ez nálunk nem egészen így történt, hogy hazánkban éppen a nemzeti-ségnek s polgári szabadságnak kifejlődésére nem voltak hatással királyi városaink, azt leginkább a törvényhozásnak százados elmulasztása és gyakran ismételt hibái okozták.«

*

A szabad királyi városok általános ismertetése után közöljük a Pest szabad királyi városnak 1703. évi október hó 23-án I. Lipót király által adományozott kiváltságlevél szövegét, még pedig Patacsich József Pest városi tanácsnoknak az 1840. évben kiadott magyar fordításában.¹⁾ Hogy miért éppen Pest város privilégiumát ismertetjük, annak több oka van. Pest és Buda kiváltságlevelei majdnem teljes egészükben és szóról-szóra megegyeznek egymással. Tehát mindegy lett volna, ha akármelyiket ismertetjük, azonban a továbbiak során inkább Pest város szervezetével és felépítésével, valamint fejlődésével fogunk foglalkozni, miután Pest városa már a XVIII. században maga alá gyűrte Budát és lényegesen gyorsabban fejlődött nagyvárossá, mint szembenfekvő vetélytársa. Ezért még 1872-ben a mai Budapest új szervezetének megalapozói előtt sem volt kétséges, hogy a főváros egyesítésekor az új szervezet kialakulásánál főképen az egyesítés előtti Pest adottságait kell figyelembe venniök. Ha tehát jelen tanulmány folyamán szervesen akartunk a mai székesfővároshoz kapcsolódni, akkor nekünk is inkább a régi Pest város helyzetével kellett foglalkoznunk. Budára vonatkozóan pedig csupán az eltéréseket ismertetjük.

Pest város kiváltságlevele tehát a következő :

»Mi Leopold Isten kegyelméből választott római császár 's a' t. e' jelen oklevél által tudtára adjuk mindeneknek, a' kiket a' dolog illet, hogy mi szorosban megfontolván azt, melly igen gyarapodik a' királyok' és fejedelmek dicsősége, népeik' szaporodása által, mennyire diszesednek, és erősödnek az országok és tartományok a' városok' gazdasága 's bősége által ; melly üdves légyen az uralkodókra nézve, ha népeik' gondviselése, jótékonyságokkali boldogítása, és a' városok' nagyobbítása, 's ápolgatása által minden szorgalommal arra törekszenek, hogy azokat, ugymint, melyekből a' királyok, és ország' hasznai áradnak, legbökezűbben érdemes megtiszteltetésekkel disziteni igyekezzenek engedelmességükért, — hogy ezért mind az uralkodók' gondoskodása ditsértessék, mind pedig az országok' állapotjának bővebb haszna, és előmenetele gyarapíttassék ; továbbá mint-hogy Mi igazságosaknak, és illendőnek tartjuk, hogy azzal, mint az országok fejedelmei hiv jobbagyaiknak bőkezűen ajándékoztak, azoknak tartós élvezése a' királyi szabadalmak (privilegiumok) oltalma által örökösítessek, okunk lévén erre annál is inkább, mivel a' nem rég lefolyt időkben tetszett

¹⁾ Patacsich József : Szabad királyi Pest városának kiváltságai. (1840.)

a' mindenható Istennek a' kereszténységet, és a' Mi igazságos ügyünket oltalmazni, és híres fegyvereinket kegyesen annyira megáldani, hogy Mi általa nem csak a' leghatalmasb ellenségnek török birodalom' megtámadásait, melly említett Magyarországunk némelly részein kívül alsó Austriát is tüzzel 's vassal ellenségesen, majd pusztulásig feldulta, és tartományaink fő, és lakvárosát Bécsset, néhány hétig tartó szoros táborozás, 's ostromlás által szinte egészen bezárta, és korlátozta, nem csak szerencsésen visszavertük; hanem azon kívül az említett ellenség ellen sértőleg felfogott, és néhány évig dicsőül folytatott hadakozásunkkal szinte annyiszor győztünk, a' hányszor ütközetbe ereszkedtünk, e' szerént pedig tőle, említett Magyarországunkban, valamint Tótországban levő fellelő várakat, és az ennek előtte leghíresebb Buda királyi lakvároson kívül még Pestet is a' török igaalul, melly alatt közel másfél századig nyögtek, kiszabadítottuk, — Isten irgalmából számos lakosokkal, idegenekkel, és vendégekkel népesítettük, s' mintegy hajdani állapotjukba, és szabadságokba vissza helyeztük, legkegyelmesebben megengedtük; hogy Pest városának polgárai, és lakosai azon okbul, mivel az említett város már előbb a' többi Magyarországi királyi városok közé számláltatott légyen,¹⁾ mindazon szabadságokkal, sőt bővebb jogokkal ajándékozzuk meg, mintsem mellyeket egyéb szabad királyi városaink akár királyi adomány, akár fennálló országos törvények szerint nyertek, 's használtak, 's nyilvánosan tudva voltak; nem különben minthogy régi szabadalmaikból elegendően kitetszik, hogy említett polgárai, és lakosai különbféle bővebb jogokkal, szabadságokkal, kegyelmekkel, és engedményekkel meg voltak ajándékozva, tehát e' tekintetből, és Felségünknek néhány híveink által a' mostani tudós és gondos polgármester, városbíró, 's a' többi tanácsnokok, és eskütt polgárok, lakosok, tehát az előhozott Pest városunk egész községe, részére tett alázatos folyamodására, valamint a' hívség', és tett szolgálatok' tekintetéből is, mellyeket az érintett polgárok, vendégek, és lakosok a' városnak dicsőséges visszafoglalása, ottani letelepítésök, és lakások óta, de máskor is mindenkor erejük, és tehetségük szerint leginkább említett Magyarországunk' koronájának, úgy a' Mi Felségünknek is az idő, és helybéli körülmények' irányához képest állhatatos készséggel megmutatni szüntelen buzgón törekedtek, és hasonló szolgálatbeli készsége minden jövő időben is gondjuk leend, és ígérnek, sőt a' mi több tartozó hűségük', és háladatos engedelmisségük' bizonyságul a' status, nyilvános szükségeire fordítandó bizonyos pénzsommát is váltságul ajánlottak, az említett polgárokat, és lakosokat királyi bőkezűségünkben részesíteni, és hogy ők régi tekintetüket, 's hatáskörüket állhatatosan fenntarthassák, és a' Mi királyi kegyességünk, 's kegyelmünk által szerencsésebb

¹⁾ Pest első kiváltságát I. István királytól nyerte, azért is Szent Gellért biográfusa Pestet nyilván városnak nevezi, és IV. Béla 1244-ben maga megismerte, hogy ő 'a' pesti lakosok, kiváltságát csak megújította.

helyezetbe tétethessenek, és késő ivadékuk is tapasztalja hűségök', 's tett hiv szolgálatjok' jutalmaztatását, és a' Mi Felségünknek, az austriai Főhercegi-Háznak, és a' magyar koronának továbbá is hasonló szolgálat-tételére buzdíttassanak, 's serkentessenek, tehát a' Mi említett Pest városunkat minden polgáraival, és lakosival együtt előbbi állapotjába vissza helyezni, és országunkhoz 's ennek karaihoz ismét vissza kapcsolni, és ezen kívül még az említett városnak és lakosainak legkegyelmesebben megengedni méltóztattunk, hogy az, mindazon jogokkal, szabadságokkal, és szabadalmakkal szabadon élhessen, mellyek az ország, törvényei, és közönséges szokás' szerint egyéb szabad királyi városainknak adattak, az ország' 4-ik rendje közé, mint az előtt számíttassék,' s ott ülése, és szavazatja légyen, nem különben a' királyi meghívó-levél által a' nyilvános országgyűlésekre való megidéztetése által azokra meghívattassék¹⁾, Szent korona' birtokának tartassék, és attól soha semmi módon el ne választathassék, el ne adattathassék, 's el ne zálogíthatassék.²⁾ Továbbá a' Tanács és polgárság együtt véve egy igaz, és kétségbe hozhatlan nemes embernek tartassék és elismertessék; nyilvános adókat, és terheket csak az Országgal közösen, az országgyűlési járandóságokat pedig hasonlóan mint a' többi szabad királyi városok viselni, és fizetni tartozzék, határközötti (territoralis) joggal is birjon, vagy törvényhatósággal a' maga körében, és birtokában, valamint az eddig csendessen birt mezei jószágaiban, nevezetesen Szent-Lászlón, és Burgundián a' hozzájuk tartozandó, és törvényszerű határozat szerint tartozandóság (appertinentia) név alatt foglalva lévőekben, más földesurakhoz hasonlókép, az uradalmi joggal, 's hozzá tartozandó természetmennyekkel, és haszonvételekkel, és ilyenféle földjeire, 's épületjeire nézve maga a' Tanács urbért készíthessen, azt szabad 's törvényes mód szerint kormányozhassa, és a' reászabott szolgálatokat, mint a' földesuraknál szokásban van, minden birtokostul, abból háborítatlanul beszédhesse, valamint is minden birtokokban, falukban, és jószágokban, mellyeket mint régebben igazi joggal hozzájuk tartozandókat követelnének, mellyekre nézve még is előbb az ilyenféle ujonan szerzendő jószágok végett kegyelmesen megrendelt választott biztosságunk előtt olyan követelt jogait megmutatni, és bébizonyítani nekik kellessék.³⁾ Továbbá ezen város polgárai senki által semmiféle jog, vagy ürügy alatt az apró tizednek u. m. bárányoknak, méheknek, de sem a' kilenczednek, vagy, helyette más valamely adónak fizetésére a' szabad királyi városok' régi szabadsága ellen, ne kényszeríthessenek, és mivel a' polgári kereskedés, melly főleg a' bormérés, vagy bármilly más

¹⁾ Lásd az 1608-iki koronázás utáni első törvénycikket.

²⁾ Lásd az 1514-ik évi első, második és harmadik és 1608-ik évi 22-ik törvénycikket.

³⁾ Kiténik ezekből, hogy Pest hajdan mezei jószágot birt és kétségkívül a jelenleg herceg Grassalkovich által birt két pusztá, Szentlőrinc és Szentmihály tulajdonához tartoztak.

néven nevezendő, semmi idegent sem illet, tehát senkinek sem szabad sem a' papságnak (csak ha már ez előtt szabadalma lett volna) sem a' vármegyének, nemesnek, kamarai, vagy katonai tisztnek, hanem csupán csak annak, ki a' polgári jogban törvényszerűen részesített, illy nemű kereskedést nyilván, vagy alatomosan, közvetve, vagy közvetlenül üzni, sem idegen bort a' Tanács' engedelmé nélkül bévinni, ha pedig ezen bormérési jogot valamelyik, akárki légyen az, megsérteni merészelné, teljes szabadsága légyen magának a' Tanácsnak azt megakadályoztatni, és meggátolni, a' város továbbá nyilvános tulajdon javára, és hasznára minden évnegyedben tizen négy nap alatt a' bormérési jogot, a' mint eddig is szokásban volt, maga gyakorolja addig pedig egyik polgárnak sem szabad lészen, bort mérni kivéven a' vendégfogadóknak a' vendégek és utasok' számára ;¹⁾ saját határában továbbá a' városnak legeltetési, faizási, madarászati, vadászati apróbb, 's nagyobb halfogási joga vagy, hasonló halászatok' jövedelmeivel együtt is a' Dunán, a' folyó viz' közepéig, határának tudni illik kiterjedéseig és az abban foglalt ugy is a' városhoz tartozó szigetekben ; nem különben őt illetik a' malom, kikötő, part, átjárás, és vámjogok, mind a' megérkező, mind pedig átkelő hajóktól, 's a' vám alá tartozó portékáktól, és személyektől, valamint joga van korcsmákat, vendéglőket, gyógyszer-tárokat, fürdőket, városi orvost, vagy rendes gyógyászt, borbély műhelyt, sütő házakat, mész és téglalegető kemenczéket felállítani, 's a' fenállóktul minden hasznot huzni, és ezeknek minden jövedelmeit a' város' közönséges javára fordítani, továbbá jussa vagy, kőbányákat, színházakat, lövész házakat, vízcsatornákat, valamint más nyilvános, helyeket, és piacokat is felállítani ; a' serfőzési jog szinte, minden teher nélkül, azon szabadsággal, hogy a' vidéki ser' béhozatalát bizonyos díj mellett, mely a' kórház' szükségére, és fentartására fordítandó, megengedni lehessen, az említett pesti polgárookra nézve, szabadon, 's sértetlenül megmaradjon. Egyedül a Tanács' méltóságához, és hatalmához tartozand arra is felügyelni, hogy törvényszerű ür- és sulymérték használtassék, a' száraz, és folyó tápszereknél 's e' végre nyilvános törvényszerű ür- és sulymérték tartassék, azok' hamissága vagy fortélyá megbüntettessék, a' nyilvános piacokon és vásárokon az erőszakoskodások meggátoltassanak, a' jövevény kereskedőknek, és ügylvivőknek, valamint más embereknek a' helyköri védelem kiszolgáltassék, a' kézmívekre, és más munkákra, hogy azok csalárdság, hamisság, és csel nélkül a' mivészeti szabályai szerint készítettessenek, 's tartósan szolgáltatassanak, szemet tartani ; — felügyelni, hogy a' nyílt szatócsbódék 's más helyektől valamint az eladott marhától is mérsékelt, más helyen is szokásban lévő adó, vagy helypénz vétethessék, ugy azonban, hogy erre nézve, még különösen egy más kegyelmes szabadalmunkat kieszközölni kellessék. Polgárokat,

¹⁾ Ezen kiváltságos jogát a' város szinte polgáira ruházta, és így szabad minden polgár'házában egész év át bort mérni, melyért különös adó fizettetik.

és lakosokat is közükbe felvenni, a' zsidókat, és cigányokat eltérni, vagy kitiltani; — Az árvákra, és vagyonaikra gondot viselni, a' számadásra köteles gyámnokokat, és gondviselőket megrendelni, lelkészt, azaz plébánust papi díj mellett kinevezni, 's annak a' kit illet, bémutatni, a' polgárokat, ha a' város' köz szüksége kívánja, és a' városi törvényhatóság védelméül szolgálattételre, és segítségre kirendelni, adókat és gyűjteményeket, melyek az ország' törvényeivel megegyeznek, és a' többi királyi városokban is elfogadtattak és bevétettek, azokra kivetni, és az ország' törvényeivel nem ellenkező városhivatali szabályokat, (municipalis statumokat) magok között készíteni¹⁾ az itteni végrendelés, és örökösök nélkül meghalt lakosok' hagyományát sajátjává tenni, és az országból kimenendő vagyonbul a' kivitelidíjt megvenni, a' törvényhatóságot, vagy nyilvános hatalmat a' város' körében, politikai, polgári, és vétségi esetekben, és történetekben gyakorolni; mindenütt, és minden vétket megvizsgálni, a' vétkeseket feltartóztatni, és őket vétkük' sulyához képest megbüntetni; — végre joga van a' nyilvános törvényhatóságnak jegyeit, és billegeit meghatározni, 's felállítani; nem különben a' városi törvényhatóság alá tartoznak ezen városnak minden polgárai, és lakosai, valamint azok is, kik itt művészetet, mesterséget, vagy kereskedést üznek, a' nemes vagy nemtelen birtokosai valamely polgári fundusnak, különösen pedig a' ráczok és zsidók, kik csak mint oltalmazottak vétethetnek fel, és a' nyilvános közönséges terheken kívül minden kerületekben (districtusokban) származott polgári, és fenyítő, személyt, vagy cselekvést illető perügyekben (kivéven a' törvények által szabadalmazott eseteket) a' városi törvényhatóság, és annak ítélete alá vetve legyenek, azon megjegyzéssel; hogy senki, a' ki nem igaz római keresztény vallásu, bár milly ürügy alatt se vétethessék fel polgárnak²⁾ ezen kívül Pest város' polgárainak, jövevényeinek, vagy vendégeinek, 's lakosainak jogok vagyon városbíró, vagy polgármestert, minden két esztendőben, meghatározott napon, tisztujítás alkalmával, az arra kirendelt királyi biztos jelenlétében, a' többi királyi városokban divatozó szokás szerint szabadon választani és pedig olly módon, hogy a' bíró, vagy polgármester által összehívott polgári választottság a' városi tanácsháznál, minekutána a' bíró vagy polgármester letette előbbeni hivatalát, a' polgárok egyes szavazatainak többsége szerint, mint már érintetett, királyi biztosunk ugy szinte szószóló, és esküdt jegyző jelenlétében a' vólt bíró, vagy polgármestert hivatalában megerősitse, vagy pedig a' várostanács tagjai közül ujat válaszszon, és a' város' templomában az oltár előtt megesküdtethesse. Továbbá joga van a' tizenkét tanácsnokból álló várostanácsnak, valamely tanácsnok halála után, helyébe más alkalmas tagot választani, tekintetbe vévén annak erkölcsét, és értelmét, valamint a' tanács' jogai ellen vétkező tanácsnokot

¹⁾ Alapul a' hármaskönyv III. része 2. czime, 7. §-ra.

²⁾ Eltöröltetett az 1790-ik évi 26-ik és 27-ik törvénycikk által.

hivatalától ideiglen felfüggeszteni, polgári szolgálatokat osztogatni, a város' jövedelmére felügyelni, és a' számvevő tisztől a' tartozó számadást megkívánni. Hogy pedig ezen város' polgárai, jövevényei, és lakósi a' fent érintett több szabad királyi városainkkal közös, és jobbára hazai törvényeinken alapuló legkegyelmesb adakozásainkat, szabadságokat, és előjogokat háborítatlan csendben, egyességben, és bátorságban élvezhessék, 's ez által minden akadály, 's egyenetlenségre szolgáló alkalom elháríttassék; ennél fogva rendeljük: hogy a' közönség' előre tudta nélkül, annak vagy kárára történendő felszabadítását, vagy a' köz terhek aluli kivételét mind a' városban, mind kívülre lévő házaknak, és földeknek tilalmasnak tekinteni kell, sőt azt intézzük nyilván kifejezve, hogy azon esetben, ha ingatlan javak örökség' neve, vagy akármely más törvényczim alatt a' templomra, vagy valamely külső személyre háromlanának, az örökös, ha egy év és nap alatt polgári jogban, szabadságban, és kedvezésekben lévő részességét ki nem eszközlené, tartozzék azokat valódi polgároknak eladni, ellen esetben pedig szabadságában álland a' város tanácsnak, a' tulajdonost, jószágá' becsárát kifizetvén, ingatlan birtokától elmozdítani; hogy azonban a' municipalis törvények' folyama fentartassék, és a' polgári törvényhatóság, vagy nyilvános hatalom sértetlen, 's zavar nélkül maradjon, tehát nyilván rendeljük, hogy senki más, légyen bár katona, világi, vagy kamarai tiszt, de még maga a' vármegye sem gyakorolhat az ország' törvénye, és Pest város' sérelme nélkül ottan törvényhatóságot, sem a' polgárt meg nem ítélni, sem más valamely törvényhatói cselekvések, jelesen előfogát (forspont) és hasonlóké' szolgáltatása által zaklatni, és illy dolgokba keveredni ne merészeljen, és a' vétkes tettek' elítélését, 's végrehajtását is a' kapukban és másutt a' polgári bíróság' gyakorlását hátrálni, 's minthogy a' becsületes, és igazságos polgárokat az igazságtalan, és vétkes gonosztévők miatt gátolni, 's akadályoztatni semmi módon nem szabad, ennél fogva rendeljük, hogy ezen Pest városunk' polgárait, vendégeit, és lakosait mások adóssága miatt személyükben vagy pedig vagyonokban elfogni, 's fogva tartani, senki ne merészelje,¹⁾ tovább tiltjuk, a' polgárt, a' nélkül, hogy előbb a' városnál, mint törvényes felsőségénél, az igazság' kiszolgáltatása foganatlanul kéretett, és kerestetett volna, elfogatni; — szintugy felmentjük őket minden vám és harminczad fizetéstől Magyarország' határiban, házaikat pedig hasonlóan a' többi szabad királyi városok' régi jogai szerint felszabadítjuk város-tanácsi megegyezés, és utasítás nélkül minden bármely rangu idegenek, és jövevények megszállásától, és lakásától, ugy mindazonáltal, 's azon föltétel alatt, hogy az említett polgárok, lakosok, és vendégek magokat a' többi szabad királyi városokhoz alkalmazva jól viseljék, és mindenkor még csak árnyékától is őrizkedjenek a' gyanunak, és hálátlanságnak, 's a' hitetlenséget ezen és minden más szabadalmaik' elvesztése alatt elkerüljék,

¹⁾ Alapul az 1548. évi 65-ik, azután az 1674-ik évi 38-ik és 1647. évi 86-ik törvényen.

s így ezen nékik ajándékozott különös jótéteményt, kegyességét, és kegyelmét Felségünknek, 's a' jövődő törvényes királynak minden hivséggel, hittel, és állhatatossággal megérdemleni törekedjenek; sőt még megajándékozzuk, felszabadítjuk, 's megerősítjük ezen város' említett polgárit jogaikban, de még is idegenek, jelesen az Isten' szentegyháza' igazainak megsértése nélkül. — Hogy pedig örök emlék' jele alapitassék, azon kegyelemnek, és kegyességnek, mellyel szabad királyi Pest városunkat megajándékoztuk, és hogy kedvezésünk annál inkább kitündököljék, tehát annak előbbi czimerét mellyel már hajdanta élt, régi magyar királyoktul diszesítve, és megnemesítve helybenhagytuk, és megerősítettük, sőt a' pecsétet is, veres pecsét viasszal való éléssel, nyomos esetekben állandóul legkegyelmesebben megengedtük, következő módon, és ábrázolás szerint, t. i. egy domboru égszinü czimer bőségszarvval, mellyből különféle virágok függnek, mellynek közép pontján egy veres téglával befedett, és négyszegü kövekből tömegesen (massiv) épült torony, két szárnyra osztott kapuval, és belül helyezett őrröstély látható, mint ez mindjárt jelen legkegyelmesb oklevelünk' (Diploma) elején egy értelmes rajzoló' keze által tulajdon, és valódi színekkel készítve mutatkozik. Továbbá rendeljük, és ajándékozzuk, hogy az említett Pest város, polgárai, lakosai, és vendégei, valamint minden utódjai, a' veres pecsét-viaszba nyomott pecséttel, mellybe a fent leirt czimer vagyon edzve, minden közöttük bármelley indító okbul kiadandó oklevelet, mellyre az érintett pecsét függesztve, vagy nyomva vagyon, hasonlóan más szabad királyi városainkhoz, mellyek szinte olly viasszal, és pecséttel élnek, valódi, és teljes erejünek tartsák, és ismerjék. Mellynek nagyobb erejére adtuk ezen nagyobb titkos pecsétünkkel, mellyel mint magyar király élünk, megerősített, és minden időben teljes erejű oklevelünket említett polgárainknak; és Pest városunknak, valamint örököseinek és utódjainak is. Költ a' mi kedves, és hiv Főtisztelendő Matyasofszky László nyitrai Püspök, ugyanazon hely, és vármegye örökös Főispánya titkos tanácsos, Magyarország' Cancellárja által, Bécs városunkban 1703-ik évi october hónap' 23-kán romai birodalmunkban való uralkodásunk' 46-ik. Magyarország, és hozzá tartozandókban uralkodásunk' 49-ik és csehországi királyságunk' 47-ik évében, melly időben egyházunkat szerencsésen kormányozták a' Fő- és nagyontisztelendő atyák, és Urak, és ezen Urak: Kolonics Leopold, a' romai szentegyház' Sz. Jeromos áldozó bibornoka, az esztergomi Érsek, és Szécsényi Pál a' kalocsai és bácsi egyesült egyház' Érseke, Telekes István, egri Püspök, Brajkovits Mártony zágrábi választott Püspök, nevezett Matyasofszky László nyitrai Püspök, Gróf Csáky Imre nagyváradi Nagytelketü Keresztély Ágoston szász Herczeg, és győri Püspök, Illyés András erdélyi Püspök, az említett Szécsényi Pál veszprémi Püspökség' Administratora, Dvornikovics Mihály váczai Püspök, Dolni István csanádi választott Püspök, Nesseldorfi Bertramo Vilmos Ferencz János pécsi választott Püspök,

Farini Mária József szerémi választott Püspök, Matuschek András skopiai választott Püspök, Illés István szemendriai választott Püspök, Ballassa Pál rozsnyói választott Püspök, Ghiliány György noviai választott Püspök, Rumel Ferdinand tinnini választott Püspök, Gaszó István belgrádi választott Püspök, Patachich György segniai, és modrusi, vagy corbuvi választott Püspök; — Továbbá, a' Méltóságos, Nagyságos, Tekintetes, Nemes, Nemzetes Urak: Galanthai Eszterházy Pál a' romai szent birodalom Herczege, arany gyapjas vitéz, említett Magyarországunk' Nádora, az ekkor üresen lévő országbirósága és Horvát, Tót, és Dalmátország' bántása idején; Gróf Monyorókeréki Erdődy György királyi Asztalnok; Czobor Szent Mihályi Gróf Czobor Márk, királyi Főajtónok, Idősb Gróf Erdődy Pálffy Miklós királyi Fő-Komornyik, Gróf Batthyán Ferencz, Németh-Ujvár' örököse, királyi Fő-Pohárnok, Gróf Galathai Eszterházy Mihály királyi Fő-Udvarnok, említett Gróf Erdődi Pálffy Miklós, Pozsony vármegye', valamint is többször említett Magyarországunk' több megyéinek Fő-Ispánya, és más több Főméltóságok.

P. H.

Leopold s. k.

Matyasofszky László nyitr. Püspök s. k.

Hunyadi László s. k.

8. Buda és Pest városok szervezete az 1703. évi kiváltságlevelük alapján.

Miután mindkét város szervezete csupán kis mértékben tért el egymástól, elsősorban Pest városának szervezetét fogjuk ismertetni és azután felsoroljuk a Buda szervezetében fennállott eltéréseket.

Budán és Pesten egyaránt az önkormányzati közigazgatás szervezete:

1. a *belső tanácsra*,
 2. a *külső tanácsra*, majd a *választó és választott polgárságra* és
 3. a *polgárságra*
- tagozódott.

Ezenfelül pedig még a *közlakosságról* kell megemlékeznünk.

*

Ad. 1) Az 1703. évi privilégium életbelépése után a »belső tanács« elnevezést az eddigi »tanács« kapta, amelynek további működésében és összeállításában változás nem történt. A régi tanács a helyén maradt és csupán az időközben megüresedett állásokat töltötte be. A belső tanácsot: »Der innere Rath« és »Magistrat«-nak nevezték.

A várost a belső tanács kormányozta, a hatalom a belső tanács testületében összpontosult. Hatásköre kiterjedt a város és a polgárság minden ügyére, a közigazgatásiakra, az igazságszolgáltatásra és a politikai jogkörökre egyaránt.

Gyakorolta az árva és gyámhatóságot,
kirendelte a gyámokat és a gondviselőket,
kezelte a város vagyonát,
befogadta a polgárokat, (polgár azonban csak római katolikus lehetett),
eltúrta vagy kitiltotta a városból a zsidókat és a cigányokat,
adományozta a díszpolgárságot,
választotta a tisztviselőket, a plébánosokat és a szolgaszemélyzetet,
gyakorolta a vásári bíraskodást, a rendészetet és a kegyúri jogokat,
levelezett a kormányzásokkal és más törvényhatóságokkal,
rendelkezett az áruk behozatalára és kivitelére nézve,
beszedte a vámot az országúton és a Dunán,
beszedte és kezelte a vásári és piaci helypénzeket,
megszabta a súlyokat és mértékeket,
kivetette a városi adókat,
megadóztatta az országból kiviendő vagyonokat,
gyakorolta aziparhatósági feladatokat;
felügyelt a kézműves munkák minőségére;
szükségszerint megállapította az élelmiszerek árát és megakadályozta az árdrágítást.¹⁾

A tanácsnak minden $\frac{1}{4}$ évben 14 napig kizárólagos bormérési joga volt, amely idő alatt a polgárok sem mérhették ki borukat. A várost megillető serfőzési jogot is a tanács gyakorolta, a behozott sert pedig megadóztathatta.

A tanács gyakorolta a várost megillető vadászati, halászati, legeltetési, »faizási« és »madarászati« jogokat; a malom, kikötő, part és átjárási jogot.

Joga volt a tanácsnak kocsákat, vendéglőket, gyógyszertárakat, fürdőket, borbélyműhelyeket, sütőházat, mész- és tégláégető-kemencéket felállítani, vagy azok felállítására engedélyt adni és utánuk hasznot húzni, valamint kőbányát nyitni és színházakat, lövészházakat, vízcsatornákat, valamint piacokat létesíteni.

Hatáskörébe tartozott a polgári és a büntető bíraskodás, sőt a pallós-jog gyakorlása is.

Választotta a város két országgyűlési követét.

¹⁾ A tanács 1699 május 15-én rendeletet ad ki az árdrágítók ellen. 1701 június 21-én a »munkából kiállással« fenyegetődző kőművessegeknek nem enged napi 30 krajcárnál többet fizetni, jöllehet azok napi 33 krajcárt kértek. 1714 szeptember 20-án elrendeli, hogy a mészárosok a húst olcsóbban adják, annak ellenére, hogy a mészárosok kg-kint 1 krajcár áremelés engedélyezését kérték.

A tanács elnöke 1773-ig a bíró, ettől kezdődően pedig a polgármester, tagjai: a bíró, majd a polgármester is, a város kapitánya, a szindikusz (a város főjegyzője) és 11 élethossziglan választott tanácsos, vagy tanácsnok.

A szindikusz azonban 1731-ben, az ügyészi állás megszervezésével egy időben elvesztette tanácstagságát és helyette a tanácsosok, illetőleg a tanácsnokok számát 12-re emelték.

A tanács tagjait: »*Rathsherr*«, »*Rathsfreund*« és »*Rathsverwandter*«-nek a tanácsosokat pedig: »*Senator*« vagy »*Magistratsrath*«-nak nevezték.

Miután a tanácsüléseken az ülési rend megállapítása, tehát a tanácstagok rendfokozata a tanácstagok között folytonos súrlódásokat okozott, a tanács az ülési rendet 1707. évi május 20-án a következőképpen szabályozta:

1. a bíró, mint elölülője a tanácsnak,
2. a város kapitánya. A szabályrendelet kimondotta azonban, hogy az akkori kapitányi állás megüresedése után az új kapitány a harmadik székbe ül és a másodikat a szindikusz foglalja el,
3. a szindikusz (a város főjegyzője),
4. a tanácsosok, még pedig elül a senior és utána a többiek, szolgálati évük sorrendjében.

A senior tisztelet a kibukott bíró viselte, de csak két évig.

A tanács üléseit eleinte kedden és pénteken tartotta és az ülésekről jegyzőkönyvet vezettek, amelyeknek nagy része a székesfővárosi levéltárban fellelhető.

A tanács hivatalos nyelve a német és a latin volt. Az első magyar végzés az 1796. évi január hó 7-én tartott tanácsülés jegyzőkönyvében fordul elő. A XIX. század elejétől fogva azonban már sűrűbben fordulnak elő a magyar jegyzőkönyvek. »A magyar nyelv és nemzetiségről« szóló 1844: II. t.-c. életbelépése után természetesen Pesten és Budán is egyedül a magyar nyelv vált hivatalos nyelvvé.

Ha a tanács mint törvényszék ülésezett, a tanácstagok tógát és egyenes kardot, az u. n. gyíklesőt viselték.

Schmall Lajos a tanácsülés lefolyását a következőképpen írja le: »... amíg a bíró székébe nem ült, a tanácsosok sem foglalhattak helyet és az ülés befejezése előtt helyüket nem hagyhatták el. Az előadási jog a jegyzőt illette meg, a tanácsosok semmiféle városi vagy magánügyet szóba nem hozhattak, sőt a tárgyalás megkezdése előtt, illetve míg a sor rájuk nem került, az üggyhöz hozzá sem szólhattak, hacsak arra illő tisztelettel a bírótól engedelmet nem kértek. A jegyző előadása után a tanácsosok véleménye rangfokozati sorrendben szerényen volt meghallgatandó és a szavazás is rangfokozati sorrendben történt. A határozatot az elölülő bíró mondotta ki, amit a jegyző jegyzőkönyvbe foglalt. A hozott határozatot az összes tanácstag hozzájárulása nélkül nem lehetett megváltoztatni. Az ülés folyama alatt a tanácskozási teremből nem volt szabad eltávozni.«

A városi tanács elé kerülő perek számának nagyméretű szaporodása miatt 1767-ben a »törvénykezési« ügyeket különválasztják a tanácstól és a peres ügyek tárgyalására külön törvényszéket alakítanak, amelynek elnöke az 1767-ben szervezett helyettes bíró, tagjai pedig 4 tanácsnok és 1 jegyző. A törvényszék önállósága még jobban kifejezésre jut az 1773 évben, amikor a helyettes bíró állását polgármesteri állásá szervezik át és a polgármester lesz a tanács elnöke, a bíró pedig a törvényszéken gyakorolja az elnöklés jogát.

A XIX. század elején a tanács több osztályra való tagozódása még tovább tart és ekkor már a tanács

1. »a' tellyes számu Tanács«-ra,
2. a »Tanács«-ra,
3. a »Törvényszék«-re felosztva végezte el teendőit.

A »tellyes számu Tanácsi ülések«-en (in pleno magistratu) a tanács minden tagja köteles volt résztvenni és ezeken az üléseken a polgármester elnöklete alatt a nevezetesebb és fontosabb ügyeket, valamint a »főbenjáró« pereket tárgyalták. A »tellyes számu Tanács« rendszerint minden szombaton tartott ülést.

A »Tanács« a polgármester elnöklete alatt a »rendtartási és gazdálkodási« ügyekkel foglalkozott és hetenként kétszer, hétfőn és szerdán ült össze.

A »Törvényszék«-et az 1813. évben választják külön teljesen a »Tanács«-tól és ez évtől kezdődően a »törvénymondás«-t egyedül csupán a »Törvényszék« gyakorolta, még pedig a bíró elnöklete alatt. A »Törvényszék« rendszerint minden hétfőn, kedden, szerdán és pénteken, vásárok alkalmával pedig szükség szerint mindennap ülést tartott.¹⁾

Az érdekelt bíró, vagy tanácsos helyébe »a többi városi esküdtek közül más nem érdekelt« volt helyettesítendő. Ha az egész tanács érdekelt volt, előbb a tanács saját költségén volt köteles »a szomszéd városból két hónap leforgása alatt más bírakat teljes számban meghívni« s csak a XIX. század első évtizedeiben történt az a városi pénztár terhére, ha t. i. a tanácsot vétkesség, vagy mulasztás nem terhelte.²⁾

Ha a törvényszék, mint *vásári bíróság* működött, akkor elnöke volt a bíró, tagjai pedig négy tanácsos és egy jegyző.

A vásári bíróság azonban csak az országos vagy heti vásárok idején járhatott el. Az eljárás szóbeli volt. Úgy a felek előadásait, mint a tanúk vallomásait, valamint az eskü letételét jegyzőkönyvbe foglalták és nyomban meghozták és kihirdették az ítéletet. Fellebbezésnek helye nem volt ;

¹⁾ Patacsich József : »Szabad királyi Pest városának leírása.« (1831.)

²⁾ Dr. Winkler János : A magyar igazságszolgáltatási szervezet. (1927.)

a meg nem elégedett fél azonban a törvény rendes útjára vihette az ügyet. A vásári bíróság ítéletét a vásár helyén nyomban végrehajtották, a vesztes fél helyben lévő javaira tartott árverés útján.¹⁾

*

Ad. 2. A belső tanács nagyhatalmával szemben a polgárság a maga kis mértékben megállapított jogait a *külső tanács*, később pedig a *választott polgárság* útján gyakorolta.

A *külső tanács* az 1703. évi privilegium életbelépése után, első ízben az 1705. évi április hó 29-én tartott tisztujtáson alakult meg és 24 tagból állott. Az »*Exterior Senatus*« németül: »*Die Genannten*«, később pedig: »*Der aussere Rath*« nevet viselte.

Tagjai a »*Viginti quatuor Viratus*«-ok, vagyis a »*Huszonnegyedese*«-k voltak, akiknek szolgálata szintén élethossziglan tartott. A külső tanács tagjai fizetést nem kaptak, de bizonyos kiváltságokban részesültek, mint pl. mentesítve voltak a katonai bekvártélyozás alól.

A külső tanácsot 1731-ig a polgárok összessége által megejtett választás útján egészítették ki.

A *külső tanács* minden önálló *hatáskör* nélküli közvetítő szerepet viselt a belső tanács és a polgárság között. Hatáskörébe tartozott: az adókulcs megállapítása, illetve a tanács által megállapított évi »porciónak« az egyes polgárookra való arányos kivetése; segédkezett az adó behajtásánál és az u. n. katonai »exekuczió«-nál; a számvevői állás szervezéséig felülvizsgálta a számadásokat; hitelesítette a statutumokat; végrehajtotta a belső tanácsnak a város érdekében kiadott utasításait; valamint városgazdasági ügyekben, a tanács felhívására, »illő szerénységgel, jól megfontolt őszinte« véleményét adott.

A városgazdasági ügyek tárgyalásakor résztvehetett a belső tanács ülésein, de szavazati jog nem illette meg; sőt a külső tanács tagjai a *zöld asztalnál* sem foglalhattak helyet, hanem csupán a korláton kívül helyezkedhettek el.

Tulajdonképeni működését a *bizottságokban* fejtette ki. Ilyen bizottságok voltak: a kenyér, a hús, a vásári és köztisztasági bizottságok, amelyek mindegyike 5—6 tagból állott. A külső tanács bizottságainak teendői körülbelül a mai vásárfelügyelők munkaköreivel voltak azonosak. Feladatuk volt felügyelni a kenyér és egyéb élelmicikkek súlyára és minőségére, az árak betartására, a vásári és a köztisztasági rendre és a szabály ellen vétőket a belső tanácsnak jelentették fel.

*

¹⁾ Dr. Winkler János: A magyar igazságszolgáltatási szervezet. (1927.)

Az 1703. évi privilegium életbelépése után — amint már az I. fejezetben említettük — a kamaraigazgató néhány szabálytalan kinevezésétől eltekintve, a bírót és a tisztviselőket a polgárok összessége, a tisztujítás alkalmával választotta. Ezeken a tisztujító üléseken minden polgár résztvehetett és felszólalhatott. Legtöbbször azonban a különféle nemzetiségű polgárok nem tudtak megegyezni egymással abban a kérdésben, hogy kit válasszanak meg és emiatt a tisztujító ülések rendkívül izgalmasak, zajosak voltak, ahol még erőszakoskodások is előfordultak.

Ilyen körülmények között a polgárság hamarosan megunta, hogy a tisztujításokat saját maga, az összes polgárok bevonásával bonyolítsa le és ezért az 1723. évi tisztujítást megelőzőleg, április 23-án a polgárok összeültek és okulva az elmúlt tisztujításokon előfordult zajos jeleneteken és erőszakoskodásokon, a belső tanáccsal egyetértve, új statumot alkottak. Ebben a statumban a külső tanács létszámát 100 taggal szaporították.

Ez a szabályrendelet a sokáig húzódó jóváhagyás miatt csak 1731-ben lépett életbe. Még ugyanabban az évben, április hó 24-én a polgárok összessége megválasztotta az új száz tagot és a belőlük alakult testületet, a tagok száma után »Százás polgárság«-nak nevezte el.

A régi huszonnégyszáz tagból álló külső tanács neve és hatásköre azonban továbbra is fennmaradt, a »Százás polgárság« pedig mint különálló testület nem sokat szerepelt és sem jog- sem pedig feladatkörrel nem rendelkezett.

A »Százás polgárság« csak a külső tanáccsal együtt tartott üléseket és ennek a 124 tagból álló testületnek kettős jog- és feladatköre volt:

1. megejtette a tisztujítást, amely alkalommal a »*Választó polgárság*« (»*Wahl Burschaft*«) nevet viselte ;

2. mint Pest város képviselőtestülete ülésezett és ilyen alkalmakkor a »*Választott polgárság*« (»*Erwählte Burschaft*«) elnevezéssel illették.

A választott polgárság hatósági joggal nem volt felruházva. Ellenben a bérleti, adás-vételi, a javadalmi ügyeket, valamint a költségvetéseket és a számadásokat a »Választott polgárság« elé kellett terjeszteni, amely testület ezekben az ügyekben javaslatokat tehetett. Javaslatainak és előterjesztéseinek elfogadása, vagy el nem fogadása felett azonban a belső tanács döntött.

A választott polgárság a belső tanácstagok és a tisztviselők visszaélései ellen az udvari kamaránál keresetelt orvoslást.

A »Százás polgárság« tagjainak mandátuma a külső tanács tagjainak mandátumához hasonlóan szintén élethossziglan tartott. A két testületből alakult »Választott polgárság« tagjainak mandátuma tehát csak elhalálozás, leköszönés, vagy kizárás esetében szűnt meg. De megszűnt még akkor is, ha valamelyik tag egy éven túl távolmaradt Pesttől, vagy ha valamelyik tagot a belső tanács tagjává, vagy számadóvá választották meg.

Első ízbeni vérokonokat a »Választott polgárság« nem tűrt meg kebelében, miért is sokszor előfordult, hogy az apa öreg napjaiban fia javára feltételesen lemondott és ha a fiát csakugyan megválasztották, az apa elvesztette, ellenkező esetben pedig megtartotta tagságát. Iyen módon a tagság egy-egy családban két-három nemzedéken is átöröklődött.

A polgárok összessége az 1731. év után a tisztujításon nem vesz részt, mert ezután a »Választott polgárság« *önmagát egészíti ki* és a testületében megüresedett helyeket választás útján, a tisztujítások alkalmából saját maga tölti be a polgárok közül.

A »Választott polgárok« testületébe való beválasztásnak azonban előfeltételei is voltak: a pesti polgárság és a pesti házbirtokosság. Ez utóbbi feltélt a királyi biztos csak az 1843. évi tisztujításon helyezte hatályon kívül.

A külső tanács és a »Választott polgárság« tagjainak megválasztásuk után esküt kellett tenniök, amely eskünek a szövege megtalálható az 1705. évi május 2-ikán tartott tanácsülés jegyzőkönyvében.

*

A »Választott polgárság«-nak két testületre: a külső tanácsra és a »Százask polgárság«-ra történő felosztása, vagyis a külső tanács különálló jogköre csak 1783-ig maradt fenn. Az 1777. évben ugyanis Pesten a »Választott polgárság« tagjaiból megalakítják a *gazdasági bizottságot*, amelynek feladatköre megegyezett a külső tanács munkakörével. Emiatt természetesen a *külső tanácsra* tovább már nem volt szükség és azt *felsőbb utasításra megszüntették*.

További fejlődést jelent a belső tanács és a »Választott polgárság« életében a belső tanácsnak az 1843. évi június hó 3-án kelt és a »Választott polgárság« kívánságára hozott 7094. sz. határozata. E határozat értelmében a belső tanács és a »Választott polgárság« közös tanácskozásokat is tartottak és ezeket »*Közgyűlés*«-nek nevezték. Így tehát Pesten közgyűlések 1843-ban kezdődtek, de ezek még nem feleltek meg az 1848. utáni közgyűléseknek. Az 1843. évi tanácsi határozat rendelkezései szerint ugyanis a tanács és a »Választott polgárság« csupán olyan gazdasági ügyek megbeszélése céljából tartott közgyűlést, amelyekre vonatkozóan a két testület véleménye egymástól eltért. Ha azonban a közgyűlésen sem tudtak megegyezni, a Tanács fenntartotta maga részére a jogot, hogy mint hatóság véglegesen határozzon.

*

Úgy a *külső tanács*, mint a választott polgárság »*elöljárója*«: a »*Szószóló*« (*Vormund, Orator*) volt.

A »*Szószóló*«-t 1705. után kivétel nélkül a külső tanácsból, a külső tanács megszűnése után pedig, vagyis 1783-tól kezdődően a »Választott polgárság« tagjai közül választották.

A »Szószóló« tisztségének és elnevezésének a kezdete azonban még az 1705. év előtti évekbe nyúlik vissza és az első tanács 1688. évi megalakulásával esik egybe. Az első években a »Szószóló« adta elő a polgárság előterjesztéseit, javaslatait és kérelmeit a tanács előtt. Ezért »Szószóló«-nak mindenkor olyan polgárt választottak meg, aki kellő szónoki tehetséggel rendelkezett. De a Szószóló elnökölt a polgárság összességének a tanácskozásain is.

Az 1688. év utáni első években a polgárságnak csak egy Szószólója volt, de már a XVII. század utolsó éveiben kettőt, sőt hármat is találunk. A két-három Szószóló-ra a különféle nemzetiségű lakosság képviselte miatt és azért volt szükség, mert a különféle anyanyelvű polgárság külön-külön tanácskozott.

Az 1692. évben három nemzetiségű Szószóló-t választott a polgárság: németet, magyart, és rácot. A rácok hamarosan lemaradtak a Szószóló választásról, a magyarok azonban 1758-ig tartották meg ezt az állást, amikor a magyar Szószóló állását másodszószólói állássá szervezték át. Ettől az évtől kezdődően Szószólónak csak az a polgár volt megválasztható, aki magyarul és németül egyaránt tudott.

A Szószóló tisztségét 1752. után hivatallá szervezték át s jöllehet a Szószóló nem tartozott sem a tanácstagok, sem pedig a tisztviselek közé, királyi kegy 1836-ban rangfokozatban mégis a tanácsosok fölé helyezte. Alárendeltjei voltak:

egy aktuarius, aki a »Választott polgárság« jegyzőkönyveit vezette,
a kvártélymester és
egy fertálymester.

A Szószóló ismertette az ügyeket a »Választott polgárság« ülésein, felügyelt a város jogaira és javaira, számadást vezetett a város adósságairól, beszerezte a katonai bútorokat, gondoskodott a katonák elszállásolásáról és felügyelt a városi házak jókarban és tisztántartására.

*

A külső tanács ismertetésekor már említettük, hogy a külső tanács a rábízott tennivalókat főleg *különféle bizottságok* keretében bonyolította le. Ugyancsak említettük, hogy az 1783. évben a külső tanácsot azért szüntették meg, mert az 1777-ben felállított gazdasági bizottság átvette szerepkörét.

Ettől az időponttól kezdődően a belső tanács és a »Választott polgárság« mellett, illetőleg ezeknek tagjaiból mind több és több bizottságot alakítanak, a szakkérdések megtárgyalása, sőt az ügyek elintézése, tehát határozathozatal céljából is.

Az 1820—30-as években már a következő bizottságokat találjuk működésben:

1. a »*Fenyítő Bizottság*«-ot, amelynek hatáskörébe tartozott a rabok kihallgatása és szükség szerinti megbüntetése. Ez a bizottság állott: egy havonként váltakozó tanácsnokból, aki a bizottság elnöki tisztét is ellátta, a város kapitányából, egy ügyészből és egy jegyzőből. Az ügyészt és a jegyzőt is havonként változtatták;

2. az »*Árvák Bizottság*«-a, amelyet első ízben 1824-ben neveztek ki és amely állott: egy tanácsnokból, aki egyúttal a bizottság elnöke is volt, egy jegyzőből, a szószólóból, az »*Árvák Attyá*«-ból, egy ügyészből, a három külső város bírójából és több választott polgárból. Ez a bizottság üléseit rendszerint minden második héten, a keddi napokon tartotta;

3. a »*Gazdálkodó Bizottság*«, amelynek elnöke a polgármester, tagjai pedig: két tanácsnok, egy jegyző, a számvevő, a kamarás (pénztáros), a városi gazda, a földmérő (mérnök), a szószóló, ennek két segédje és több választott polgár. A gazdasági bizottság a város gazdálkodását érintő minden kérdéssel foglalkozott, még pedig a tanács végleges állásfoglalása és határozata előtt. Ezért ennek a bizottságnak az üléseiről jegyzőkönyvet is vezettek, amelyet a bizottság javaslatával együtt a tanács elé kellett terjeszteni. Talán az összes bizottságok közül ez volt a legtöbbet foglalkoztatott bizottság, amelyik csak egy évben, az 1830-as esztendőben 2093 ügyet tárgyalt.¹⁾

4. a »*Széplítő Bizottság*«, amelynek elnöke a nádor, tagjai pedig: három tanácsnok és több választott polgár voltak. Ez a bizottság a Hild építőmester által készített és a király által 1808-ban jóváhagyott pesti tervek alapján a városszabályozási kérdésekkel foglalkozott és üléseit rendszerint vasárnaponként tartotta a »Játékszíni épületben«;

5. az »*Építő Bizottság*«, amelynek elnöke a polgármester volt;

6. »*A katonák békavártélozására rendelt bizottság*«, amelynek elnöke a város főkapitánya;

7. »*A vásár-rendtartási ügyelő bizottság*«, amelynek elnöke a polgármester;

8. a kivetésre kerülő adók mértékének megállapítására, valamint a városi költségvetés megtárgyalása céljából a tanács minden évben a Választott polgársággal együttes ülést tartott, amelyen a vármegye két — a városban ingatlannal bíró — »*Nemes urak*«-kal képviseltette magát. Az adó mértékének megállapítása után a tanács újabb bizottságot nevezett ki, amely a kivetésre kerülő adót a lakosság között felosztotta. Ez a bizottság: két tanácsnokból, a szószólóból, ennek két segédjéből, több tisztviselőből és több választott polgárból állott;

¹⁾ *Patacsich József*: »Szabad királyi Pest városának leírása.« (1831.)

9. a »Kórházi Bizottság«, amelynek elnöke a helytartótanács által kinevezett biztos, tagjai pedig a kórház igazgató, a kórházfelügyelő, a város számvevője, egy tiszteletbeli városi orvos, a fő-seborvos és 8 választott polgár voltak. A bizottság jegyzője a város főügyésze volt. A bizottság évenként többször tartott ülést és ezeken a kórházzal kapcsolatban felmerülő összes ügyeket megtárgyalták;

10. a »Földbírói Bizottság« jelenlétében történt a házak és egyéb ingatlanok átírása. Ez a bizottság két tanácsnokból, 1 főjegyzőből és a földbíróból állott és minden csütörtökön tartott ülést.

*

Pest városa szervezete ismertetésének teljessé tétele céljából foglalkoznunk kell még az u. n. *külvárosi bíróságokkal* is, amelyek tulajdonképpen a mai kerületi eljárások első kezdetleges felépítésű elődjai. Pest városának igen nagy kiterjedésű határai voltak és ezért már 1736-ban külön külvárosi bíróságot kellett szervezni, amely eleinte csupán a hagyatékok felvételével foglalkozott, későbbben pedig gyakorolta a rendbírságolást, felügyelt a rendre és végrehajtotta a tanács utasításait, 1769-től kezdődően pedig a kisebb peres ügyek tárgyalását is rábízták.

Miután azonban a pesti külvárosok egymásután hamarosan kialakultak, részükre több külvárosi bíróságot kellett felállítani. Fokozatosan kialakultak: a Felsőkülváros és az Alsókülváros. Az előbbi a mai Terézváros, az utóbbi a mai Józsefváros. A külvárosok ezeket a neveket az 1777-ben épült templomaik patrónusai — Szent Teréz és Szent József — után kapták. Majd a város magját alkotó Belvárostól a kecskeméti kapun kívül eső városrész 1792-ben kapta királyi engedéllyel I. Ferenc király nevére a Ferencváros nevet, míg a vácsi-kapun túl fekvő Lipótvárost, királyi engedély nélkül ugyan, már 1790-ben is így nevezték.

A Teréz, József és Ferenc külvárosoknak már 1830-ban külön törvényszékeik is voltak, amelyeket »Külső városi Törvényszékeknek« neveztek. Ezek a törvényszékek kisebb »adósságbeli és személyes« pereket rövid úton, szóbeli tárgyalás alapján intéztek el és minden hétfőn tartottak ülést. A külső városi törvényszékek tagjai voltak: egy bíró és hat esküdt, akiket az illető külváros házbirtokos polgárai választottak saját kebelükből.

*

Ad. 3. Buda és Pest városok önkormányzati szerveinek, a belső és külső tanácsnak, a Választó és Választott polgárság intézményeknek kialakulása kapcsán már többször hangoztattuk, hogy a *polgárság* közvetlen részvétele az önkormányzati közigazgatásban mindinkább szűkebb körre korlátozódik. Az 1705. esztendeig, vagyis az I. Lipót király által adományozott privilégium életbelépéséig a polgárság igen élénk szerepet foglalt el a

közigazgatás tényleges lebonyolításában. A polgárok összesége mint testület áll szemben a nagyhatalmú tanáccsal, előterjesztéseket tesz, javaslatokat készít és kérelmeket terjeszt elő. Ha szükséges, erélyesen tiltakozik még a budai kamaraigazgatóság törvénytelen rendeletei és intézkedései ellen is, sőt annyira erőteljesen lép fel, hogy emiatt — amint láttuk — a kamaraigazgatóság 1701-ben a polgárok vezetőit börtönbe záratta. Eleinte a polgárság összesége gyakorolta a tisztujtás jogát és választotta a tisztviselőket, a bírót, a jegyzőt stb.

Lassanként azonban csökken a polgárság érdeklődése a közügyek iránt, még pedig abban a mértékben, amint nő a kereskedelem és az ipar és amilyen mértékben az egyes polgárokat mind jobban és jobban saját ügyeik vitele foglalja el. A XVIII. század elején már alig érnek rá a sűrűn tartott közös tanácskozásokon résztvenni és megúnják a sok civódást, veszekedést a közügyek miatt, amelynek hatásai magánéletükben és foglalkozási körükben is érezhetők maradnak.

Az összeség jogainak gyakorlását tehát fokozatosan részint önként, részint pedig a kiváltságlevél alapján, választott testületek kezébe teszik le és megalakul a külső tanács, a Választó és Választott polgárság, majd pedig az első közgyűlés.

Ezeknek a testületeknek a megalakulása után azonban a polgárság elveszti minden befolyását a közügyek irányításában. Már a tisztujtásban sem vesz részt, sőt — amint már említettük — még a »Választott polgárság« is saját magát, a polgárság megkérdezése nélkül egészíti ki. A belső tanács és a polgárság között fennálló eddigi vitákat is már a polgárságot képviselő testületek és a belső tanács folytatják tovább egymás között. A vitákat ugyanis a belső tanács sohasem igyekezett elsimítani, sőt körömszakadtáig védelmezte a maga jogos, vagy csak a saját maga által jogosnak magyarázott hatáskörét.

A »Választott,« illetőleg »Választó polgárság«-ot azonban nem lehet a polgárság képviselő testületének tekinteni. Amint láttuk, a »Választott polgárság«-ot csak először, 1731-ben választotta meg a polgárok összesége, ettől az időtől kezdődően pedig az önmagát, a polgárok megkérdezése nélkül egészítette ki és a belső tanács, valamint a tisztviselők megválasztása is a polgárság megkérdezése és befolyása nélkül történt. Lassanként tehát a polgárságot teljesen kirekesztették a város önkormányzatából és azt csupán két testület, a belső tanács és a »Választott polgárság« gyakorolta. Tanulmányunk későbbi folyamán rá fogunk mutatni arra, hogy a polgárság a szabadságharc előtti mozgalmak során újból felveszi a küzdelmet ezekkel a testületekkel szemben és kívánságait diadalra is viszi.

A polgárság és a belső tanács viszonyát érdekesen és szemléltetően világíthatjuk meg, ha Peisner Ignácnak az 1900. évben megjelent »Buda-pest a XVIII. században« című munkájából a következő részeket közöljük :

»... A polgárok minden ügyüket, bajukat a tanács elé hozták, ez meg behatóan foglalkozott az eléje terjesztett »postulatum«-okkal és néha nevezetes határozatokat hozott. Az 1733. május 8-án tartott pesti tanácsülés többek közt a polgárok következő kívánságaival foglalkozott : »Hogy a *dohányzás* büntetés terhe alatt eltiltandó, miután abból nagy kár eredhet.« (7. pont) »Ha egy polgár egy tanácsnokkal összezőrdül (szóról-szóra: in occasion kombt), hogy ez ne legyen a saját bírása és ne sértegesse a polgárt illetlen szavakkal, hanem tegyen panaszt ellene a hatóságnál.« (10. pont) Erre a két pontra a tanács a következőket határozta :

»Ad 7-mum. A mi már hatóságilag úgy is statuálva van, az nem szorul postulatumra ; hogy mennyire van eltiltva a dohányzás, városszerte ismeretes, a ki azonban az olyan kihágást elkövetőt lát, fogja meg ; hogy ha cselédségből való, hát ügyeljen rá szorgalmasan és büntesse meg maga, vagy büntettesse meg ; ha más valaki a vétkes, jelentse fel rögtön, hogy azonnal lehessen tenni róla.« (Damit man es gleich remediren könne.)

»Ad 10-mum. Az ilyen occasiókról nem akarunk tudni, sőt inkább mindenki azon legyen, hogy az ilyen occasiókat és alkalmakat kerülje, miáltal veszekedés és viszályok keletkeznek a polgártársakkal, pláne a tanács egy tagjával. A tisztelt polgárságot ezuttal arra akarjuk emlékeztetni, amit a tek. csász. és kir. Kamerális kommisszió az ő dekrétumában elmulasztott : hogy t. i. a tisztelt polgárság a tek. tanácsnak az illő tiszteletet megadja, a tanács pedig szeretettel legyen a polgárság iránt, nemcsak egyetemben, hanem egyenként is. Az egyik megköveteli a másikat ; a hol egyrészt tisztelet és respektus van, ott másrészt szeretet születik. A t. polgárságot tehát atyai-
lag intjük békére és egyetértésre és hogy nemcsak az összes tanácsot, hanem minden egyes tagját hatósági membrumnak ismerje el, míg ellenben ez mint eddig, úgy ezentul is a t. polgárság és a közügy iránt szeretetet és gondosságot fog ápolni.«

Ugyancsak a pesti tanács 1737. április 13-án megint foglalkozott a polgárság mindenféle kívánságával. Ezek közt újra akadunk a dohányzás megszüntetésének kérésére. A tanács határozata ekkép szólott : »Ad 5-tum. A tanács részéről történtek már praecautiók, hogy a város szolgálai dohányzásra gondosan figyeljenek. De a t. polgárságot is figyelmeztetjük, hogy mindenki a saját házában közveszély okából tartson ügyeletet és vigyázzon, nehogy valami veszélyes történjék.«

A budai tanács szabályrendeletei és határozatai sokkal rövidebbek, a polgárok posztulátumai azokban nem soroltatnak fel. Példakép ide iktatjuk az 1723. évi május 14-ről kelt statutomot, mely fordításban így szól : A pol-

gári szűcsök feljelentése folytán a zsidó rabbinusnak meghagyandó, hogy a zsinagógában tegye közzé, miszerint zsidóknak nincs megengedve házról-házra járni és a báránybőröket összevásárolni; a kik ez ellen cselekesznek, a büntetést nem fogják elkerülni, miután az a polgári szűcsöknek hátrányára van. Ugyanez a rácz biráknak intimálandó, hogy a szokott módon a templomokban publikáltassék.»

*

A Pest városi szervezet ismertetése után vizsgáljuk meg, hogy miképen alakult ki *Buda város szervezete*.

A budai önkormányzat szervezete 1705 után alapjában megegyezik a pesti szervezettel. Az eltérés csupán abból állt, hogy Budán a *külső tanács* tagjait nem a polgárság választotta, hanem a tanács nevezte ki és tagjainak száma csak 12 volt.

Azonban Budán is éppen úgy, mint Pesten, a tanács és a polgárság között állandó volt a viszály. Ennek a viszálykodásnak a kiegyenlítésére az 1723. évi tisztújításra kiküldött királyi biztos, Maholany Tamás olyan szabályzatot léptetett életbe, amely a *külső tanácsot 24 tagra egészítette ki* és emellé még *egy 60 tagból álló külön testületet* alakított. A két testület együttesen tehát 84 tagot számlált és a *»Választott polgárság«* nevet viselte.

Ennek a testületnek a jogköre csupán a város gazdasági ügyeire terjedt ki, míg a tisztújítást továbbra is maguk az ösválasztók, tehát a polgárok összessége gyakorolta.

Amíg tehát Pesten a *»Választott polgárság«* a tisztújítás alkalmával *»Választó polgárság«*-gá alakult át és a tisztújítást is gyakorolta, addig Budán ez a testület csupán *»Választott polgárság«* volt, miután a tisztújítás nem tartozott jogkörébe.

A *»Választott polgárság«* kiegészítése kétféleképen történt: a 60 tagból álló új testületnek, az ú. n. *»Hatvanasok«*-nak a kiegészítése az ösválasztók jogkörébe tartozott és ezt mindenkor a tisztújításokkal kapcsolatban bonyolították le, a külső tanácsosokat pedig mindjárt a megüresedés után a belső tanács nevezte ki.

Ez a rendszer 1775-ig állott fenn, amikor az 1774. évi április 29-én kelt királyi rendelet értelmében a *»Hatvanas«* testületet újjáalakították. Ettől az időtől kezdődően a külső tanácsból és a *»Hatvanasok«*-ból álló 84 tagú *»Választott polgárság«* már a tisztújítási hatáskört is gyakorolja, mint *»Választó polgárság«*.

A *»Választó«* illetve *»Választott«* polgárság az 1775. évtől kezdődően az ugyanilyen név alatt működő pesti testülethez hasonlóan működött tovább tehát *önmagát egészítette ki* és a két testület hatásköre is megegyezett egymással.

Valamint Pesten, úgy Budán is az 1783. évben megszűnt a külső tanács különállása és a »Huszonnegyedek« valamint a »Hatvanasok« véglegesen egybeolvadtak. Amíg azonban Pesten a »Választó«, illetve »Választott polgárság« testületében megürült tagsági helyeket Pest összlakosságából töltik be, addig a budai hasonló nevű testületnek 84 tagja közül a Várból 13 tagot, a Vízivárosból 39 tagot, az Országútból 3 tagot, Újlakból 3 tagot, Tabánból 25 tagot, Krisztinavárosból pedig 1 tagot választottak.

9. A tisztújítás.

Az eddigiekben Buda és Pest városok önkormányzati hatáskörét és szervezetét ismertettük. A szervezet ismertetésekor már több ízben rámutattunk arra, hogy a belső és külső tanács, a »Választó« és »Választott polgárság« testületei részint egymásközött, részint pedig a városi polgárok összessége e testületekkel szemben állandóan vitatkoztak ama kérdés fölött, hogy az egyes testületekben az üres tagsági helyek betöltésének, úgyszintén a tisztviselői állásokra történő választásnak a joga kit illet meg, a polgárok összességét-e, a polgárokból alakult testületet-e, vagy pedig a belső tanácsot.

Miután pedig a tisztújítások, vagy amint a régebbi időben nevezték: a restaurációk rendszere és időköze Budán és Pesten egyaránt más és más volt aszerint, amint azokat különféle jogszabályok szabályozták, tanulmányunk teljessételege céljából a restaurációk különféle rendszereivel önálló cím alatt foglalkozunk, mert mindenkor a restaurációk alkalmával dönt el az a kérdés, hogy kinek, vagy kiknek a kezébe kerül a város vezetése.

Az eddig előadottak során már feltártuk, hogy különösen a belső tanács kezében milyen nagy hatalom összpontosult. A polgárok szempontjából tehát igen fontos esemény volt a restauráció, amikor arról döntöttek, hogy ki gyakorolja a város falain belül a hatalmat élet és vagyon felett.

Az eddigi módszert követve a következőkben ismét csupán főleg a pesti restaurációkkal foglalkozunk, a budai restaurációkra vonatkozóan pedig csak az eltérő fejlődést ismertetjük.

Az I. Lipót király által 1703. évben adományozott pestvárosi kiváltságlevél a restaurációkat a következőképen szabályozta: »... Pest város' polgárainak, jövevényeinek, vagy vendégeinek, 's lakosainak jogok vagyon városbírót, vagy polgármestert, minden két esztendőben, meghatározott napon, tisztújítás alkalmával, az arra kirendelt királyi biztos jelenlétében a' többi királyi városokban divatozó szokás szerint szabadon választani, és pedig olly módon, hogy a' bíró, vagy polgármester által összehívott polgári választottság a' városi tanácsháznál, minekutána a' bíró vagy polgármester letette előbbeni hivatalát, a' polgárok egyes szavazatainak többsége szerint, mint már érintetett, királyi biztosunk úgy szinte szószóló, és esküdt

jegyző jelenlétében a' volt bírót, vagy polgármestert hivatalában megerősítse, vagy pedig a' várostanács tagjai közül ujat válasszon, és a' város' templomában az oltár előtt megesküdtethesse. Továbbá joga van a' tizenkét tanácsnokból álló várostanácsnak, valamely tanácsnok halála után, helyébe más alkalmas tagot választani, tekintetbe vévén annak erkölcsét, és értelmét, valamint a' tanács' jogai ellen vétkező tanácsnokot hivatalától ideiglen felfüggeszteni, polgári szolgálatokat osztogatni, a város' jövedelmére felügyelni, és a' számvevő tisztől a tartozó számadást megkivánni.»

A kiváltságlevélnek idézett rendelkezései alapján mindenekelőtt a következőket tartjuk szükségesnek kiemelni:

a restaurációk időköze. A kiváltságlevél rendelkezései szerint minden második évben kellett volna restaurációt tartani. Az előírt időközöket azonban nem mindenkor tartották be. Schmall Lajos adatai szerint ugyanis Pesten 1705-től 1867-ig a következő években volt restauráció:

Év	Hó	Nap	Év	Hó	Nap	Év	Hó	Nap
1705 ...	április	29	1747 ..	április	24	1790 ..	június	2
1707 ...	április	29	1749 ..	április	24	1793 ..	május	7
1709 ...	szeptember	16	1751 ..	április	24	1796 ..	április	24
1711 ...	május	8	1753 ..	április	24	1798 ..	május	6
1713 ...	április	26	1755 ..	április	24	1800 ..	április	30
1715 ...	április	29	1757 ..	április	24	1802 ..	január ...	5
1718 ...	április	24	1759 ..	április	24	1807 ..	szeptember	22
1719 ...	április	24	1762 ..	április	24	1813 ..	szeptember	13
1721 ...	április	24	1765 ..	április	24	1819 ..	február ...	3
1723 ...	április	24	1767 ..	április	24	1822 ..	április	10
1725 ...	április	24	1769 ..	április	24	1824 ..	június	11
1727 ...	április	24	1771 ..	április	24	1826 ..	augusztus .	21
1729 ...	április	24	1773 ..	április	24	1829 ..	január ...	3
1731 ...	április	24	1775 ..	április	24	1831 ..	november .	21
1733 ...	április	24	1777 ..	április	24	1834 ..	július	28
1735 ...	április	24	1779 ..	április	24	1836 ..	október ..	3
1737 ...	április	24	1781 ..	április	24	1838 ..	július	9
1739 ...	április	6	1783 ..	április	24	1843 ..	május	16
1741 ...	április	24	1785 ..	november .	20	1848 ..	június	13
1743 ...	április	24	1787 ..	augusztus .	25	1861 ..	március ..	26
1745 ...	április	24	1789 ..	április	2	1867 ..	május	6

A tisztújításokat túlnyomórészt április hó 24-én, vagyis Szent György napján tartották.

*

Királyi biztos. A kiváltságlevél rendelkezései szerint a restaurációt »az arra kirendelt királyi biztos jelenlétében« kellett megtartani. Az 1731. év előtti pesti tanácsülési jegyzőkönyvekből azonban megállapítható, hogy eddig az időpontig a korona a tisztújításokkal nem törődött és jöllehet a tanács a tisztújítások megtartásának időpontjáról az udvari kamarának

mindenkor jelentést tett, királyi biztost nem küldtek ki. Az 1731. évig tehát a tisztújításokat királyi biztos jelenléte nélkül a tanács hajtotta végre.

A királyi biztosok kiküldése csupán az 1731. évben kezdődik és ezután a tisztújításokon már a királyi biztos, mint a korona képviselője »ült elől«. A királyi biztosok rendszerint az udvari kamara és a helytartótanács fő-tisztviselőiből kerültek ki, azonban többször előfordult, hogy a tisztújítás lebonyolításával a polgárság szószólóját bízták meg.

*

Kik kerültek a tisztújításokon választás alá? Az 1705. és 1848. évek között a tisztújításokra vonatkozó királyi rendeletek és városi statutumok több ízben megváltoztatták a tisztújítások rendszerét és különféleképpen rendelkeztek arról, hogy a tisztújítások alkalmával kik kerülnek újból választás alá és kik jogosultak a választást megejteni. A változást jelentő időpontok a következők voltak: 1705., 1731., 1755., 1788. és 1791. évek. Az egyes évek közötti időtartam alatt a restaurációkat a következőkben ismertetjük:

Az 1703. évi királyi privilegium a pesti bíró választását világosan és pontosan meghatározta, amikor a következőképpen rendelkezett:

»... *Pest város' polgárainak, jövevényeinek, vagy vendégeinek, 's lakósa-
nak joguk vagyon városbíró, vagy polgármestert, minden két esztendőben,
meghatározott napon, tisztujítás alkalmával, az arra kirendelt királyi biztos
jelenlétében, a' többi királyi városokban divatozó szokás szerint szabadon válasz-
tani, és pedig olly módon, hogy a' bíró, vagy polgármester által összehívott polgári
választottság a' városi tanácsháznál, minekutána a' bíró vagy polgármester letette
előbbeni hivatalát, a' polgárok egyes szavazatainak többsége szerint, mint már
érintetett, királyi biztosunk ugy szinte szószóló, és esküdt jegyző jelenlétében
a' volt bíró, vagy polgármestert hivatalában megerősítse, vagy pedig a' város-
tanács tagjai közül ujat válasszon és a' város' templomában az oltár előtt meg-
esküdtethesse.*«

Ezek szerint tehát 1705-től 1731-ig a bíró a polgárság összesége a belsőtanács tagjai közül választotta.

Amilyen világosan van körülírva a bíró választása, éppen olyan homályosak a tanácsosokra, tehát a belső tanács tagjaira vonatkozó rendelkezések. A privilegium ugyanis a belső tanács tagjainak választására vonatkozóan a következőképpen intézkedik: »... *Továbbá joga van a' tizenkét tanácsnokból álló várostanácsnak, valamelly tanácsnok halála után, helyébe más alkalmas tagot választani, tekintetbe vévén annak erkölcsét, és értelmét, valamint a' tanács' jogai ellen vétkező tanácsnokot hivatalától ideiglen felfüggeszteni, ...*«

A privilegiumnak ezt a részét Patacsich József Pest városi tanácsos 1840-ben kiadott magyar és német nyelvű fordításából idéztük. E fordítás szerint a várostanács a tanács tagjait »választ«-ja, »zu wählen«. Ezzel szemben a

privilegium latin szövege az új tanácsosi állások betöltésére »*substituendi*« szót használ, ami viszont Schmall Lajos székesfővárosi alleveltárnok magyarázata szerint a tanácsot csupán arra hatalmazta fel, hogy »*elhalván a 12 tanácsos közül az egyik vagy másik*«, »*más alkalmast*« csak »*helyettesíteni*« van joga.

A privilegium homályos rendelkezése sok viszályra adott alkalmat a belső tanács és a polgárság között. A polgárság több ízben követelte, hogy a tanácsosok választásának joga az ő hatáskörébe utaltassék át, valamint hogy a tanácsosokat a külső tanács tagjai közül válasszák. A belső tanács azonban az 1703-ban kiadott privilegiumra való hivatkozással visszautasította a polgárság követelését, miután a helyettesítést kinevezési jognak magyarázta.

A vitát a Korona lett volna hivatva eldönteni, de amint fentebb már említettük, a Korona a tisztújításokkal 1731-ig mitsem törődött. Ezért a tanácsosokat 1705. és 1731. között minden kijelölés és korlátozás nélkül maga a belső tanács választotta. Miután pedig a bírót a polgárok összessége csak a belső tanács tagjai közül választhatta, a bíró megválasztása folytán megüresedett tanácsosi állásokat új egyénnel nem lehetett betölteni, mert az így megüresedett állást a lelépő, illetve a kibukott főtisztviselő foglalta el. Ilymódon tehát tanácsosi állás véglegesen csupán elhalálozás, leköszönés, vagy hivatalvesztés esetében üresedett meg.

Amint a *külső tanács* szervezetének az előbbi fejezet ad 2. pontjában történt ismertetésekor már előadtuk, a külső tanács tagjait a polgárok összessége az 1705. évi tisztújításon élethossziglan választotta meg és 1731-ig a megüresedett tagsági helyeket ugyancsak a polgárok összessége a tisztújítások alkalmával töltötte be.

A *tisztviselők* legnagyobbbrészét az 1705—1731. évek alatt ugyancsak a polgárság összesége a tisztújításokon választotta, csupán a kisebb tisztviselőket és a szolgákat választotta a belső tanács.

Ezek szerint tehát a polgárság összességének egészen 1731-ig a tisztújításokkal kapcsolatosan kiterjedt jogköre volt, miután maga választotta a bírót, a külső tanács tagjait és a tisztviselők nagyrészét. A belső tanács tagjainak a választásába azonban nem volt beleszólási joga, pedig épen ez a testület volt az, amely a városi önkormányzat tényleges hatalmát gyakorolta.

A külső tanács szervezetének és kialakulásának ismertetésekor már előadtuk, hogy a polgárság megunta a tisztviselői és a bírói állások betöltésével járó veszekedések és civakodások terheit és ezért már 1723. április 23-án tárgyalta a belső tanáccsal a tisztújítások új szabályozására vonatkozóan. E tárgyalások eredményeképpen alkották meg azt a szabályrendeletet, amely a »Választott,« illetőleg »Választó polgárság« testületének felállítását rendeli el. E szabályrendelet azonban csak az 1731. évben lépett életbe.

Az 1731. évi tisztújításra ugyanis a király *Laffert Nándor bárót* küldte ki királyi biztosként, aki a belső tanácsból és a polgárságból egy külön bizottságot alakított, amely bizottságnak feladata volt a felmerült nézeteltéréseket kiegyenlíteni és a tisztújítások módozatait meghatározni.

A kiküldött vegyes bizottság által megszerkesztett rendelkezések legfontosabb intézkedései a következők voltak :

egy tisztviselő két állást nem viselhetett ;

a tanács tagjai számadással egybekötött tisztséget el nem láthattak ;

számadással egybekötött állásra biztonság tekintetéből csupán házbirtokos polgár volt választható, minélfogva az illető tisztviselő lakbérre jogot sem formálhatott ;

a bírót kijelölés nélkül az összes tanácstagok közül a »Választó polgárság« választhatta. A tanácsosokat és a szószólót a számadó tisztekkel együtt a külsőtanácsból, a külső tanácsosokat a százas polgárság testületéből, a századosokat az ösválasztók sorából a »Választó polgárság« jelöltjei közül a belső tanács volt hivatva választani; tehát rövidebben mondva: a bírót a »Választó polgárság« kijelölés nélkül, a többieket pedig a »Választó polgárság« részéről történt kijelölés alapján a tanács választotta.

A tisztviselők nagyobb részét a »Választópolgárság« kijelölése alapján, kisebb részét pedig, valamint a szolgákat kijelölés nélkül a tanács választotta, nevezte ki, illetve fogadta meg.

A kijelölés tekintetében a szabályrendelet olyképen intézkedett, hogy a lelépett tisztviselőt ugyanarra az állásra, amelyet addig betöltött, első helyen, a szószólót pedig a megüresedett tanácsosi állásra ugyancsak mindig első helyen kell kandidálni.¹⁾

Ez a szabályrendelet a belső tanácsot a belső tanács tagjaira vonatkozó és az addigi korlátlan választási jogától megfosztotta ugyan, miután a kijelölés jogát a »Választó polgárságra« ruházta és ily módon a »Választó polgárság« azokat vihette a tanácsba, akiket akart és akik iránt bizalommal viseltetett, de ugyanakkor a polgárok összességét is kirekesztette a tisztújítási jogkör gyakorlásából.

A *Laffert-féle szabályrendelet az 1731. évi tisztújításon lépett életbe*, amikor Szent György napján a választásokat már ennek alapján tartották meg.

Ez a választási rendszer azonban sokáig nem maradt életben, mert egy — 1755. évi június hó 10-én kelt — *legfelsőbb rendelet*²⁾ a kijelölési és a választási jogkört éppen ellenkezőleg módosította. Ez a legfelsőbb rendelet ugyanis a Laffert-féle szabályrendelet egyéb intézkedéseinek érintetlenül hagyásával kimondta, hogy *a kijelölés a tanács hatáskörébe tartozik* abban

¹⁾ *Schmall Lajos* : Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. (1899.)

²⁾ Megtekinthető a székesfővárosi levéltárban a tisztújítási iratok között.

az esetben, *ha a Korona királyi biztost nem küld ki*. Ha azonban a Korona királyi biztost küld ki, akkor a kijelölési jog a királyi biztost illeti meg. A kijelölések alapján pedig *a választások megejtése a »Választópolgárság«* jogkörébe tartozik.

Meg kell még emlékeznünk arról is, hogy a polgárság választása alá tartozó állásokat megüresedésük esetén sohasem töltötték be azonnal, hanem megvárták a tisztújítást. Ezért a tanács csak ritkán volt teljes, sőt előfordult, hogy a tanácsosok száma hatra apadt le. A bírói állás megüresedése esetén a bíró tennivalóit a belső tanács seniorja végezte el, a polgármester pedig hasonló esetben a bírót helyettesítette.

II. József császár, aki fáradhatatlanul nagy igyekvéssel dolgozott az egységes Habsburg-birodalom kialakításán és aki az első tudatos centralista volt a Habsburgok közül, reformjait a közigazgatásra is kiterjesztette. Minden autonómiát megszüntetett és az egész ország közigazgatását a maga kezében összpontosította. Buda és Pest városokat a megye, illetve a pesti kerületi főispán alá helyezte, *az addigi választási eljárást pedig megszüntette.*

Almássy Pál pesti kerületi főispán a király, illetve a császár nevében *1887. évi szeptember 21-én* rendeletet bocsátott ki, amelyben *újból szabályozta a tisztviselők választását és a tisztújítást.*¹⁾ Ebben a rendeletben a választás jogát meghagyta ugyan a »Választópolgárság« és a tanács jogkörében, de olyan megszorításokkal, hogy az inkább kinevezésnek, mintsem választásnak volt nevezhető.

A rendelet szerint ugyanis:

a bíró és a polgármester kivételével, akik minden negyedik évben kerültek volna választás alá, az összes alkalmazottak szolgálata élethossziglan volt megállapítva;

a bíró vagy polgármester elhalálozásáról a kerületi főispánnak azonnal jelentést kellett tenni, hogy a helyettesítés végett intézkedhessék, a helyettesítés azonban csakis a tanácsosok közül történhetett;

a bírót, a polgármestert, a tanácsosokat és a számadó tiszteket a »Választópolgárság« (most már: Repraesentanten des Volkes) választhatta, míg a jegyzőket, az ügyészt, a számvevősegi és az irodai személyzetet a tanács nevezte ki, de a következő korlátozások mellett:

a bíró és polgármesteri állásra a kijelölési jog a királyi biztost illette;

a tanácsosi állásokra a kijelölést a kerületi főispán gyakorolta;

a kisebb állásokra való kinevezés joga a tanácsot illette, azonban azon kikötés mellett, hogy a kijelölésre nézve még a királyi biztos jóváhagyását kellett kikérni és az egyes állásokkal egybekötött óvadékok, reversálisok és nősülésről lemondások előbb leteendők voltak;

¹⁾ Megtalálható a székesfővárosi levéltárban Int. fasc. 27. N. 2508. a. m.

a tanács által kinevezett tisztviselők, úgymint a jegyzők és a számvevő stb. kinevezéséhez a kerületi főispán jóváhagyása, az ügyészi és egyéb kisebb állások betöltéséhez pedig a királyi biztos hozzájárulása volt szükséges.

Ezek szerint tehát úgy a »Választópolgárság« választása, mint a tanács kinevezése alá tartozó állásokra a kijelölést, illetve a jóváhagyást a Korona, a királyi biztos és a kerületi főispán gyakorolta, vagyis a kormány tudta nélkül egy tiszti állás sem volt betölthető.

II. József császár az 1790. február 20-án bekövetkezett halála előtt, a haláloságyán tudvalevően az úrbéri, türelmi és a plébániákra vonatkozó rendeletén kívül minden reformját visszavonta. Halála után, vagyis 1791-ben a város visszanyerte régi jogait és némi módosítással ismét az 1755. évi legfelsőbb rendelet rendelkezései léptek életbe.

Ettől az időtől kezdődően a polgármesteri, a bírói, a kapitányi, a tanácsosi, a szószóloi, a számvevői és pénztárosi állásokra, valamint a »Választópolgársági« tagságra való kijelölés a tisztújítási királyi biztos hatáskörébe ment át. A királyi biztos nevezte ki ezenkívül még a fő- és aljegyzőket, úgyszintén a többi tisztviselőket is.

A tanács hatáskörében csupán a díjtalan gyakorlók alkalmazása, a kisebb állásokra történő ideiglenes behelyettesítés, valamint a tisztikarhoz nem tartozó egyéb alkalmazottak kinevezése maradt meg, a kapitány pedig felfogadhatta a poroszlókat.

Ez a választási, illetve tisztújítási, sőt egyes állásokra vonatkozóan kinevezési rendszer 1848-ig maradt érvényben.

Az 1791. és 1848. évek közötti időtartam alatt is tehát a kormányt, illetőleg a teljes hatalommal felruházott királyi biztost illették meg a legfőbb jogok a választásokkal és a kinevezésekkel kapcsolatban.

Az eddig előadottakból tehát megállapítható, hogy Pest városa tisztújításait szabadon és minden felsőbb beavatkozás nélkül csupán 1705. és 1755. évek között gyakorolhatta belső tanácsa és »Választópolgársága« útján. Ez alatt a félszázad alatt ha királyi biztos meg is jelent a tisztújításokon, akkor is csupán mint elülülő és mint a rend fenntartója szerepelt.

*

Az 1848. év előtti tanácsülési jegyzőkönyvekben pontosan le van írva, hogy miképen folyt le egy-egy tisztújítás. Az eddig előadottak teljes megvilágítása céljából, az 1843. évi tanácsülési jegyzőkönyv alapján közöljük, hogy miképen folyt le az 1843. évi május hó 16., 17., 18. és 19-én tartott tisztújítás.

A »Választópolgárság« minden egyes tagját a tisztújítás megtartásáról már néhány nappal előbb értesítették és felkérték, hogy a tisztújítás napján reggel $\frac{1}{2}$ 7-kor a városházán jelenjenek meg. Az összegyűlt tanács

és a »Választó polgárság« tagjaiból küldöttséget alakítottak, amely a királyi biztost lakásán felkereste és felkérte, hogy a tisztújítás megejtése céljából a városházán jelenjen meg, ahová őt elkísérték.

Közben a tanács tagjai és a »Választó polgárság« a városháza kapujában és a tanácsterembe vezető lépcsőkön helyezkedtek el és ott várták meg, amíg a királyi biztos az elébe küldött küldöttséggel megérkezik, hogy őt »illő tisztelettel« a tanácskozási terembe kísérhessék. A fogadás után azonban nem kezdték meg az ülést azonnal, hanem előbb mindannyian átvonultak a szemben levő Ferencesek templomába, ahol ősi szokás szerint szentmisét hallgattak. Az »Isten szolgálat« befejezése után az érkezés sorrendjében visszatértek a tanácsterembe, ahol a királyi biztos mindenekelőtt felolvasta a király »parancsát«, amelyben Ő felsége megengedi, hogy a város a tisztújító székét a királyi biztos »közbenjárával«, »a további legkegyelmesebb királyi jóváhagyásig megtarthassa és bevégezhesse« és azon a tanácsnoki, »sőt más alárendelt hivatalbeli ürességek alkalmas és ügyes s a királyi tulajdon iránt magoknak érdemet szerzett egyénekkel, minden valláskülönbség nélkül, Ő felsége legkegyelmesebb jóváhagyásáig« betölthetők legyenek.

A királyi »parancs« szerint a királyi biztos, a tisztújításon kívül köteles volt a város általános helyzetét és anyagi körülményeit is megvizsgálni és erről egy hónapon belül jelentést tenni.

A királyi »parancs« felolvasása után a polgármester a tanácsterem és a törvényszéki terem kulcsait és a hivatalos pecsétet a királyi biztosnak átadta és a főbíróval, a városkapitánnyal, valamint a szószólóval együtt állásukról lemondtak. A királyi biztos az így megürült állásokba a tisztújítás tartamára az eddigi tisztviselőket helyettesítette be, majd hosszabb beszédben felhívta a »Választópolgárságot« a tisztújítás megkezdésére.

A tisztújítást a »Választópolgárok« testületében megüresedett tagsági helyek betöltésével kezdték meg. Minden egyes üresedésben levő tagsági helyre külön-külön történt a szavazás, még pedig a királyi biztos hármas jelölése alapján. A szavazás eredményét a királyi biztos hirdette ki, aki előtt a megválasztott új tag az esküt azonnal letette és ő már résztvett a következő »Választópolgár« választásán.

Ilyen körülményes választás mellett természetesen az első napon még az összes »Választópolgárokat« sem tudtak megválasztani, miután 21 üres helyet kellett betölteni. Ezért a választás folytatását másnapra halasztották.

A második napon reggel ismét küldöttség ment a királyi biztosért, amely ceremónia a tisztújítás minden reggelén megismétlődik.

A második napon folytatták a »Választópolgárok« választását, amelynek befejezése után az összes új tagokat a királyi biztos tisztségükben megerősítette.

Ezután a szószólói állás betöltésére tértek át. A királyi biztos hármasként jelölése alapján a »Választópolgárság« leadta szavazatait és megválasztott szószólónak a legtöbb szavazatot kapott egyént jelentették ki, aki a királyi biztos előtt azonnal esküt tett.

Most a 4 üres tanácsnoki állásra kezdődik a szavazás, de minden tanácsnoki állásra egyenként, a királyi biztos hármasként jelölése alapján.

A tanács kiegészítése után áttértek az alpolgármesteri állás első ízben történő betöltésére. Az eredmény kihirdetése és a megválasztott alpolgármester esküvétele után az eddigi rendszer szerint a megüresedett tanácsnoki állást töltötték be.

Majd ugyanígy, a királyi biztos hármasként jelölése alapján a »Választópolgárság« megválasztotta: a városkapitányt, a bírót és a polgármestert, akik azonnal letették az esküt.

A harmadik napon az előbbi napokhoz hasonlóan megválasztották az üresedésben levő adószedői, adóellenőri, gyámatyai és gyámatya-ellenőri, a kórházigazgatói és ellenőri, a telekhivatali-ellenőri, a gazda, az algazda, az 1-ső alkapitányi és a 2-ik alkapitányi állásokra a királyi biztos által kijelölt három egyén közül az egyiket.

A negyedik napon a királyi biztos az egyes bizottságokban megüresült tagsági helyeket töltötte be kinevezés útján, majd pedig az üresedésben levő tanácsfőjegyzői, tanács- és törvényszéki aljegyzői, allelváltárnoki, pénztári segédi, irnoki, járulnoki, gyakornoki és tiszteletbeli állásokat töltötte be ugyancsak kinevezés útján.

Ezzel a tisztújítás befejeződött. A királyi biztos hosszabb beszédet tartott, majd a városkapitány üdvözlő beszéde után az összes jelenlévők hazakísérik a lakására.

A régebbi időben a tanács a tisztújítás befejezése után lakomát rendezett. Így például 1741. évi április hó 17-én a tanácsbeliek részére a piaristáknál rendelt ebédet, melyért 60 forintot utalványozott, a »Választópolgárságot« pedig 40 forint költséggel a városházán vendégelte meg. Később azonban a lakomák oly nagy kiadást okoztak a városnak, hogy a tanács 1753. évi június hó 26-án kimondta, hogy a lakomán csupán a belső és külső tanács tagjai, a tisztviselők, a lelkészek és a tanácstól meghívott vendégek vehetnek részt.

*

A tisztújításokkal kapcsolatban még külön kívánunk megemlékezni a *protekció* rendszeréről, ami már a XVIII. század elején olyan nagy mértékben elharapódzott, hogy a polgárságnak kellett ellene élesen állást foglalnia. A protekció felhajtása és felhasználása már annyira elburjánzott, hogy a tanácsulási jegyzőkönyvekbe is bevezették, hogy kit, kicsoda ajánlott. A tanács igen sokszor az egyes állásokra, sőt még a belső tanácsba is csak felsőbb

helyekről protezsált egyéneket választott meg. Miután ezek a protezsáltak sokszor nem rendelkeztek a megkívánt képesítéssel és még csak hajlandóságot sem mutattak a tennivalók ellátásának megtanulására, a polgárság azt kérte a tanácstól, hogy a protezsált egyéneket még abban az esetben se válassza meg, ha a hivatalra képesítve volnának.

A polgárság határozott kívánsága elől végül már maga a tanács sem tudott kitérni, de másrészt a protezsálók is annyira ellepték ajánlásaikkal a tanács egyes tagjait, hogy a döntést sokszor huzamos időn keresztül kellett elhalasztani. Ezért a belső tanács 1745. augusztus 12-i tanácsülésben elhatározta, hogy olyan egyént nem fog megválasztani a belső tanács tagjává és tisztviselői állásokra, aki protezsáltatja magát. Azt azonban, hogy a tanács ezt a határozatát betartotta-e vagy sem, megállapítani nem volt módunkban. Tényként kell azonban megállapítanunk, hogy a tanácsülések ezutáni jegyzőkönyveiben a protezsálók nevei már nem szerepelnek.

*

A tisztújításokról eddig előadottak teljessételege céljából meg kell emlékeznünk még:

1. a plébánosok és

2. az országgyűlési követek
választásáról is.

Ad. 1. A plébánosok választása kétségtelenül a tanács jogkörébe tartozott, miután az 1703. évi privilégium a következőképpen rendelkezett: »Egyedül a Tanács méltóságához, és hatalmához tartozand... lelkészt, azaz plébánost papi díj mellett kinevezni, 's annak, a' kit illet, bémutatni,«...¹⁾

A tanács végig meg is tartotta jogkörében a plébánosok választását, jöllehet a polgárság igyekezett ezt is saját hatáskörébe megszerezni.

Ad. 2. Az országgyűlési követek választása szintén a tanács hatáskörébe tartozott, jöllehet ezt a privilégium már nem mondja ki, csupán a következőképpen intézkedik: »említett városnak és lakosainak legkegyelmesebben megengedni méltóztattunk, hogy... az ország 4-dik rendje közé, mint az előtt számítassék, s ott ülése, és szavazatja légyen, nem különben a királyi meghívó-levél által a nyilvános országgyűlésekre való megidézttetése által azokra meghivattassék.«

A tanácsról tehát a privilégium nem tesz említést, csupán a várost és annak lakosságát ruhazza fel a követküldés jogával. A tanács azonban saját magát tekintette a városnak és a polgárságnak nem engedte át a követek választását.

Csupán 1839-ben járult hozzá a tanács ahhoz, hogy az országgyűlési követeket a »Választópolgárság« válassza, azonban azzal a kikötéssel, hogy

¹⁾ Patacsich József: Szabad királyi Pest városának kiváltságai. (1840.)

a kijelölés a tanács hatáskörében marad. Természetesen a tanács mindenkor csak tanácstagot jelölt és így a választópolgárság csak tanácstagot választ-hatott meg követül.

Az 1843. évi április hó 15-én kelt 15.257. számú helytartótanácsi rendelet azonban a követválasztást már közvetett népképviselési alapra fektette és ezáltal megalkotta az átmenetet az 1848: IV. t.-c.-ben szabályozott választási eljárásra.

10. A Buda és Pest városi alkalmazottak.

A) A Pest városi alkalmazottak.

A belső tanácsnak a város ügyeinek vitelére tisztviselők és egyéb alkalmazottak állottak rendelkezésére, akik határozatait végrehajtották és minden tekintetben a tanácstól függtek.

Mielőtt azonban a tisztviselők ismertetésére áttérnénk, elsősorban a *belső tanács tagjainak* állásával és illetményeivel kívánunk foglalkozni.

A *tanácsosokat* — amint már említettük — élethossziglan választották. A tanácsosok azonban nem tartoztak a tisztviselők közé és 1701. előtt fizetést sem kaptak. Ebben az időben jövedelmük az akcidenziákból és a felektől kapott honoráriumokból állott. Emellett főleg vagyonukból, vagy keresetük-ből éltek.

A kamaraigazgatóság ugyan még 1694. évi május 26-án kelt rendeletével felhívta a polgárságot, hogy a bírónak 100 tallér, a tanácsosoknak pedig 20—20 tallér évi fizetést adjon, a polgárság azonban mit sem akart hallani ezekről a fizetésekről, sőt gyűlést sem hívott össze. Végre a kamaraigazgató sürgetésére a polgárság 1695. évi december hó 6-án ülést tartott, megállapodásra azonban itt sem jutott és csupán azt határozta el, hogy a tanácsbeli urak legyenek egy kis türelemmel addig, amíg a fizetés kérdését jól megfontolják. Úgy látszik azonban, hogy a megfontolás kissé sokáig tartott, mert a kamaraigazgató — bizonyára a tanács unszolására — 1701. évi február 12-én most már megparancsolta a polgárságnak, hogy a bírónak 150 frt, a legöregebb 6 tanácsosnak pedig évenként 30—30 frt fizetést adjon és egyúttal azt is elrendelte, hogy a tanács tagjai házuk után adót ne fizessenek.

A kamaraigazgató által megállapított fizetéseken kívül azonban a tanács tagjai úgy, ahogy tudtak, segítettek magukon. A tanácsosok maguk között osztották meg a főbb tisztviselői állásokat olyképen, hogy az egyik tanácsos egyúttal kamarás, a másik telekbíró, árvaszámtartó, kórházi gondviselő, stb. volt.

A tanácsosok ezeket az állásokat is élethossziglan bírták. Annak a tanácsosnak azonban, akit bírónak választottak meg, külön állásáról le kellett mondania.

Minthogy azonban nem minden tanácsosnak jutott külön állás is, egyeseknek sokáig kellett várniok, amíg külön fizetett tisztséghez juthattak. Ezért elhatározták, hogy ezek a tiszti állások 2 év eltelte után új választás alá kerülnek. Ezzel a határozattal azonban nem sokáig értek el célt, mert amint már az előbbi, a »Tisztújítás« című §-ban említettük, az 1831. évben alkotott Laffert-féle szabályrendelet kimondotta, hogy a tanácsosok számadási kötelezettséggel járó tisztséget többé nem viselhetnek. E rendelkezés következtében a tanácsosok 1731. év végével, számadásuknak lezárása után, kényszerülve voltak eddig viselt külön állásaikról lemondani.

Ettől az időtől számíthatjuk tehát Pest városában a tisztikar megalkulását.

Azonban még az 1731. évi Laffert-féle statum megalkotása előtt a tanácstagok egyéb módon is gondoskodtak magukról. Minden egyes tanácstagnak minden tanácsülésért külön díj járt, még pedig a bírónak 1 tallér, a tanácsosoknak fejenként $\frac{1}{2}$ tallér és a szindikusnak 1 frt. Ezt a díjat mindjárt a tanácsülés után kézhez vehették. Az ülési díjat a tanács 1710. december 5-én megszüntette és ehelyett, a kár megtérítéséül, a polgárdíjból 6 frt-t elvonva, ezt az összeget akként osztották fel, hogy a bírónak 1 frt 50 denár, a szindikusnak a polgárlevél megírásáért 1 frt, a szolgának a polgárok toborzásáért 50 denár jutott, a fennmaradt 3 frt-t pedig a tanácsi pikszisbe tették.

Ezzel a határozattal azonban a tanácstagok rosszuljártak, amennyiben a polgárdíjból befolyt akcidenciák a $\frac{1}{2}$ tallér ülési díjat nem közelítették meg. Ezért tehát 1719. évi december 15-én megszüntették a tanácsi pikszis-rendszert és újra az ülési díjat léptették életbe.

Az 1722. évi január 2-án kelt határozattal már az ülési díjat is teljesen megszüntették és ezzel egyidejűleg a tanácstagok fizetését 150 frt-ban állapították meg. Ezen az összegben kívül minden tanácstag évenként egy jól kihízott disznót, vagy ennek 10 frt megváltási árát és havonként két akó sört kapott. A sör azonban pénz értékben nem volt megváltható.

Az 1742. évi november 26-ig a tanács hetenként csak kétszer tartott ülést. Ettől a naptól kezdődően a tanácsülések számát hetenként háromra emelték fel. Ezzel egyidejűleg azonban a tanácstagok, a munkaidő szaporodása miatt, fizetésüket is 225 frt-ra emelték fel. A fizetésemelkedés azonban még tovább tartott, mert 1767. után a tanácsnokok fizetése már 400 frt-ra módosult. A tanácsnokok további fizetését a jelen fejezet végén közölt táblázatokban külön ismertetjük.

Az eddig tárgyalt fizetéseken és járandóságokon kívül a tanácstagok még különféle törvényes, a tanács által megállapított, későbbben pedig a felsőbb hatóságoktól is jóváhagyott díjakban, az u. n. »akcidenciák«-ban is részesültek. Az akcidenciák legnagyobb része a bírságpénzekből folyt be, amely összeget szintén az u. n. tanácsi pikszisbe helyezték el és minden hó végével a tanácstagok között felosztották.

Meg kell végül még emlékeznünk arról is, hogy 1755-ig a tanácsnokok szolgálatuk első évében nem kaptak fizetést, hanem az első évi fizetést temetési költségre tartották vissza. Ettől az évtől kezdődően azonban, miután a város pénzügyei olyan kedvező állapotba jutottak, hogy a város adósságait letörlesztették, a visszatartott fizetéseket azoknak, akik kiváltották, visszafizették, azokat pedig, akik már azt felvenni nem akarták, haláluk után az örökösöknek adták ki.

*

A *bírói tisztség* a pesti tisztviselői állások közül a legrégibb. A bíró 1773-ig, a polgármesteri állás megszervezéséig elnöke a tanácsnak és az egyes bizottságoknak, az ő kezében futnak össze a politikai és gazdasági ügyek száalai, hozzáérkeznek és ő veszi át a felsőbb hatóságok leiratait, az egyéb megkereséseket és beadványokat, amelyeket az előadók között feldolgozás, vagy előkészítés céljából széjjeloszt és hozzá érkeznek a városban előfordult eseményekről készített jelentések.

A bírói és a polgármesteri állások különválasztása után a bíró elnököl a »törvényszék« ülésein, a peres eljárások folyamán dönt a bíróküldés szükségéről, ellenőrzi és aláírja a periratokat és szükség szerint él a fellebbezés jogával.

Pesten a bírót mindenkor a tanácstagok közül választották. Pest város első bírása — mint ahogy már említettük — az 1687-ben kinevezett *Watula János Jakab*, a császári harmincadhivatal ellenőre volt, akit azonban másirányú elfoglaltsága miatt már 1688-ban Knipper János Bálint követ a bírói székben.

A bíró 1701. február 12-től kezdődően — a budai kamaraigazgatónak a tanácstagokkal kapcsolatban már említett parancsa értelmében — első ízben 150 frt fizetést kapott. Ez a fizetés a tanácstagok fizetésével egyforma mértékben fokozatosan emelkedett, úgy hogy a bíró 1742-ben már 450 frt, 1767-ben pedig 600 frt fizetést kapott. A fizetésen kívül még megillették a bírót a bizonyítványok és az útlevelek díjai is, miután ő volt ezeknek lepecsételésével elfoglalva.

Amint az előbbi I. részben már ismertettük, Pest 1687-ben bírót kapott, Buda ellenben polgármestert. A XVIII. század második felében azonban Pest lassanként Buda fölé kezdett emelkedni. Sértette tehát a pestiek önérzetét, hogy nekik csak bírójuk, Budának azonban polgármestere van.

De a város terjeszkedésével és a lakosság szaporodásával egyenes arányban a tanács tennivalói is szaporodtak. A bírót sokoldalú elfoglaltsága elvonta a tanácsülésektől, ezért az elnöklést mindgyakrabban volt kénytelen a legidősebb tanácsosnak, vagyis a seniornak, mint helyettesnek átadni. A polgárság belátta ennek a helyzetnek a tarthatatlanságát és ezért 1725. évi április 3-án a polgármesteri állás megszervezését javasolta a tanácsnak.

Ebben az időben azonban a város pénzügyei nem tették lehetővé a polgármesteri állással járó terhek viselését a nélkül, hogy a város polgárságát ne kellett volna erre a célra külön is megadóztatni. Egyelőre tehát nem foglalkoztak tovább a polgármesteri állás megszervezésével.

A pesti polgárság önérzete azonban nem nyugodott és folytonosan sürgették a polgármesteri állás megszervezését. Ezzel egyidejűleg a bíró folytonos helyettesítése folytán kialakult a *helyettes bírói állás, amelyet al-bírói* elnevezés alatt először 1767-ben töltenek be.

A helyettes bírói állás szervezésével egyidejűleg a törvényszéki ügyeket különválasztották a közigazgatási ügyektől és az előbbiekkal a tanács az u. n. *törvényszéki üléseken*, a helyettesbíró elnöklete alatt, a közigazgatási ügyekkel pedig a *tanácsüléseken*, a bíró elnöklete alatt foglalkozott.

A helyettesbírónak épügy, mint a bírónak, 600 frt fizetése volt.

A helyettes bírói állással azonban most már letették a polgármesteri tisztség alapját. A helyettes bíró fizetésével a polgármesteri javadalmazás már megoldódott, a polgármesteri cím kieszközlését tehát már semmi sem gátolhatta meg. Ezután ugyanis a polgármesteri állás felállítására nem kellett új állást szervezni, csupán a helyettesbíró címét kellett megváltoztatni.

Valóban, 1773. évi február 20-án megérkezett az udvari kamarának a leirata, amely a helyettes bírói állást megszünteti és épügy, mint Budán, a *polgármesteri* tisztséget a bírói állás fölé helyezve, 600 frt fizetéssel engedélyezi. Hogy miképpen jutott a város az udvari kamarának ehhez az engedélyező leiratához, arról nem állnak adatok rendelkezésre. Valószínű, hogy annak kieszközlése szóbelileg történt és azért pénzbeli áldozatokat is kellett hozni.

A *polgármesteri* állást először az 1773. évi tisztújításon töltötték be, tehát az első pesti polgármester választása éppen 100 évvel előzte meg az egyesített főváros első polgármesterének választását.

Pest városának első polgármestere *Mosel József*, aki az 1703. évi privilégium előkészítése és hazahozatala körül kiváló érdemeket szerzett Mosel Antal János pesti szindikus fia volt.

Mosel József, mint járuló 1728. évi december hó 6-án lépett a város szolgálatába, ahol szorgalmával hamarosan kitűnt és elég gyorsan ment előre. Az 1731. évben kancellistának nevezik ki 30 frt, később pedig 50 rénes forint fizetéssel. 1732. évi január hó 28-án 50 tallér járandósággal első kancellistává léptették elő és még ugyanabban az évben a tanácstól jutalomban részesült. (A jutalom két akó sörből és egy süldő malacra utalványozott négy forintból állott). 1733. évi március hó 6-án rendkívüli szorgalmáért és buzgalmaért, valamint atyjának a város körül szerzett »bokros és felejthetetlen« érdemeire való hivatkozással megkapta a grátisz-polgárságot, vagyis a polgárjogot díjmentesen. 1733-ban telekbírónak, 1749-ben tanácsosnak, 1770-ben helyettes bírónak, 1771-ben bírónak és 1773-ban

polgármesternek választják meg, amely utóbbi tisztséget 1783. évi április hó 24-ig, tehát teljes tíz évig viselte. A város szolgálatában összesen 57 évet töltött és meghalt mint tanácsnok 1785-ben.

*

A város gazdasági ügyeinek vitelére 1843-ban *alpolgármesteri* állást szerveztek, amelyre első ízben Rottenbiller Lipótot választották meg.

*

A polgármesteri és bírói állások után a legfelelősségteljesebb állást a *városkapitány* töltötte be. Mindazokat a teendőket, amelyeket általánosságban a rendőrség feladatai közé sorozhatunk, a városkapitány végezte el. A sérelmeket, panaszokat, tetteleges bántalmazásokat, erőszakoskodásokat a városkapitány előtt kellett bejelenteni, aki ezekben a kisebb ügyekben ítéletet is hozott, míg a nagyobb rendészeti ügyeket vagy bűnügyeket a tanácshoz utalta át. A saját maga vagy a tanács által hozott büntető-ítéletet azonban már ismét ő hajtotta végre.

E teendőkön kívül felügyelt a közbiztonságra és gyakorolta a rendészetet, gondoskodott a város tisztaságáról, ellenőrizte a Pesten tartózkodó idegeneket és végrehajtotta a tanácsnak politikai szempontból kiadott rendelkezéseit. Alája voltak rendelve a külvárosok bíróságai is.

A városkapitányi állást az 1703. évi privilégium életbelépése után külön nem szervezték meg, hanem a városkapitány tennivalóit az egyik tanácsos végezte el. A »Pest és Buda városok szervezete« című előbbi 8. fejezetben már előadtuk, hogy a tanács 1707. május 20-án szabályozta a tanácsüléseken előírt ülési rendet, amely szerint a városkapitányi feladatokat elvégző tanácsost a bíró után a második szék illette meg a tanácsban, a városkapitány tehát már abban az időben is megkülönböztetett tiszteletben részesült. A városkapitányi megbízást a kijelölt tanácsos rendszerint élethossziglan viselte.

A kapitányi állást külön az 1769. esztendőben szervezték meg. Ettől az időtől kezdődően a kapitányi állást is választás útján töltik be, de kapitányt csupán a belső tanács tagjai közül lehetett választani éppen úgy, mint bírót, vagy későbben polgármestert. A kapitány megválasztása után továbbra is tagja maradt a belsőtanácsnak.

A pesti városkapitányhoz be volt osztva: a helyettes kapitány, egy actuárius, 2 hadnagy, 1 kancellista, 6 körzeti komissárius, 2 őrmester, valamint 120 főből álló rendőrlegénység. A budai városkapitány személyzete pedig: 4 komissáriusból, 1 őrmesterből és 56 rendőrből állott.

*

A jelen második rész »Buda és Pest városok szervezete az 1703. évi kiváltásglevelek alapján« című 8. fejezetében már részletesen ismertettük a »Szószóló« tisztségét és tennivalóit. Ezúttal csupán illetményeivel kívánunk foglalkozni.

A szószóló, jóllehet sem tanácstag, sem tisztviselő nem volt, fizetésben mégis részesült. A német szószóló 1743 előtt 30 frt fizetést kapott. 1743. évi szeptember hó 20-án a tanács a választott polgárság kérelmére a magyar szószólónak szintén 30 frt fizetést állapított meg; mindkettő fizetését pedig 1752-ben 50—50 frt-ra emelte. Az 1767. évben, amikor már nem volt külön német és külön magyar szószólói tisztség, hanem csak egy, nemzetiségű jelző nélküli szószóló működött, a tanács ennek a fizetését 200 frt-ra emelte. De ekkor a szószóló már a szószólói hivatalnak az élén állott. Helyettese is volt: a másod, vagyis a viceszószóló, aki azonban fizetést nem kapott, miután tisztségét tiszteletbelinek tekintették.

*

A város tisztviselői között a XVIII. században első helyen állott a *szindik*, vagy amint még ezenkívül nevezték: a *»Stadtschreiber«*, vagyis a jegyző, illetve a későbbi időben a főjegyző.

Az 1688. évi július 10-én kelt és az I. részben már ismertetett kamaraigazgatósági rendelettel, amelyben az első Pest-városi tanácsot nevezték ki, a kamaraigazgató önálló jegyzőt még nem nevezett ki, hanem a jogi teendők ellátásával ideiglenesen *Kaiser Arnold János* tanácsost bízta meg. A város első jegyzőjét, *Mosel Antal Jánost* 1692. évi április 1-én alkalmazták, aki egyúttal az ügyészi teendőket is elvállalta és ezért felvette a *»szindik«* címet.

A jegyző, aki társadalmi műveltségénél és jogi képzettségénél fogva a tanács lelke volt, készítette a felsőbb hatóságokhoz intézett latin és német feliratokat, vezette a tanácsülési jegyzőkönyveket és elvégezte a fogalmazási teendőket. A jegyző állott a városi iroda élén, mely hivatal a XVIII. században a levéltárt és a kiadót foglalta magában.

A XVIII. század elején ugyanis iktatásról még szó sem volt, mert az ügyiratok számozását csak 1786. évi május 1-én kezdték meg, az iktatást pedig csak 1813-ban léptették életbe.

A XVIII. század első felében rendszerint a jegyzőt egy tanácsossal együtt küldték az országgyűlésekre, mint a város követeit.

Ő volt a város jogi előadója és az ügyészi állás megszervezéséig a város jogvédője, vagyis ügyésze. Jogvédői, vagyis ügyészi tennivalói révén tagja volt a belső tanácsnak is.

A tanács *Mosel* elhalálózása után, vagyis 1731-ben a szindikusi állást megszüntette, a jegyzői és az ügyészi tennivalókat szétválasztotta és ugyanakkor a szindikustól a tanácstagságot is megvonta. Ettől az időtől kezdődően a szindik *a jegyzői*, más néven *a nótárius* címet viselte.

De miután a városnak ugyanakkor alkalmazott ügyésze, *Grassalkovich Antal* ezt a tisztséget nem sokáig viselte, az ügyészi teendők elvég-

zését újra a jegyzőre bízták a nélkül azonban, hogy a jegyző tanácstagságát, illetve a tanácsban szavazati jogát visszaadták volna.

Az 1733-évben a jegyző tehermentesítése céljából megszervezik az *aljegyzői* állást és a jegyzőnek a *főjegyzői* címet adják, egyúttal pedig a fogalmazói-kar vezetőjévé teszik meg.

A jegyző 1692-ben 150 frt, 1694-ben 225 frt, 1701-ben pedig már mint szindikusz 500 frt fizetést kapott. Miután azonban 1721-ben az ügyészi teendőket különválasztották, a jegyző fizetését 300 frt-ra szállították le. Ez a fizetésleszállítás azonban nem tartott sokáig, mert 1722-ben a jegyző fizetését ismét 400 frt-ra emelték fel és 1767 után a főjegyző már 600 frt fizetésben részesült.

*

A tanács a jegyzőnek sokoldalú elfoglaltsága miatt az 1742. évi január 19-én tartott ülésén végül mégis csak kénytelen volt önálló *ügyészi állást* szervezni és ettől az időponttól kezdve már az ügyészi állást megszakítás nélkül fenntartották. Az ügyész 1742-ben 150 frt, 1747-ben pedig már 200 fizetést kapott.

*

Amint fentebb, a jelen fejezet elején már ismertettük, a belső tanács tagjai abból a célból, hogy maguknak mellékes jövedelmet biztosítsanak, a főbb tisztviselői állásokat maguk között osztották fel. Ilyen állások voltak a kamarási, a telekbírói, az árvaszámtartói és a kórházi gondviselői állások. Miután azonban az 1731. évben alkotott Laffert-féle statutum értelmében a tanácsstagok számadási kötelezettséggel járó tisztségeket többé már nem tölthettek be, 1732. évi január hó 11-én a tanács megszervezte a kamarási hivatalt, azaz a pénztárt és a telekhivatalt. Egyúttal pedig megszervezte a kamarási hivatal élére a *kamarási*, a telekhivatal élére az *igazgatói*, valamint a *templomgondviselői*, az *árvaszámtartói* és a *kórházgondviselői* állásokat is.

A megválasztott tisztviselők azt az utasítást kapták, hogy a hivatalukkal járó teendőket a városházán kijelölt hivatalos helyiségekben végezzék el. 1732 előtt ugyanis a városházán csupán a jegyzőnek és a kancellistáknak volt hivatalos helyiségük, míg az említett tisztségeket ellátó tanácsosok a reájuk bízott pénztárakat lakásukon tartották és ott is végezték el hivatalos munkájukat.

*

A pénztári számadások felülvizsgálását kezdetben az ú. n. *fertálmesterek* végezték el, akik ezirányú munkájukban a budai kamaragazgatóság alá voltak rendelve. Ezeket az állásokat bizalmi állásoknak tekintették, miéltis fertálmestereknek mindig előkelő és a számvitelhez értő polgárokat

választottak meg. A számadások felülvizsgálásán kívül a fertálmesterek teendőihez tartozott még a köztisztaságra és a közrendre való felügyelet is.

Az 1703. évi privilégium kiadása után a fertálmesterek tennivalói két részre oszlottak: a számadások felülvizsgálatát a külső tanács vette át, a fertálmesterek pedig a szószólónak alárendelve továbbra már csak a köztisztaságra és a közrendre ügyeltek fel.

*

A külső tanács végezte a számadások felülvizsgálását egészen 1746-ig, amikor megszervezték a *számvevői* állást. Pest város első számvevője az 1746. évi május 6-án megválasztott *Kastberger Ignác* volt. Az első számvevő fizetése 150 frt volt, ezt a fizetést 1767 után 200 frt-ra emelték fel.

*

A levéltárnak, mint a városi irodával egybekapcsolt hivatalnak az igazgatása, — amint már említettük — a jegyző, illetve a főjegyző hatásköréhez tartozott és személyzete kancellistákból, járulókból és gyakornokokból állott. A levéltár első vezetője 1753-ban »*Registrator*« címmel *Mayer Mihály János* volt. A levéltárost »*Archivarius*«-nak 1786-ban kezdik elnevezni. Úgy a registrator, mint az archivarius működését azonban továbbra is a főjegyző ellenőrizte. A levéltáros fizetése 1762-ben 150 frt volt.

*

A *kancellisták* részint az irodai munkákat végezték el, részint a hagyatékok felvételével foglalkoztak, továbbá szükség esetén helyettesítették a jegyzőt, a felek részére végrendeleteket írtak, a vásárok alkalmával segítettek a vámszedésnél, mindezekben felül még feladatuk volt a tanácsülések előtt megválni a lúdtollakat és ezeket mindig jókarban tartani. A kancellisták voltak a jegyzőn kívül az egyedüli tisztviselők, akik 1732 előtt is már a városházi hivatalos helyiségekben dolgoztak.

A kancellisták fizetése három fokozatból állott. Eleinte 30, 50 és 75 frt fizetést kaptak, 1766 után azonban fizetésük már az egyes fokozatokban 100, 120 és 130 frt-ra emelkedett. A fizetésen kívül a kancellisták mellékjárandóságban is részesültek, még pedig irodai díjakat, valamint kiküldetések után járó napidíjakat kaptak és minden esztendőben karácsonyi jutalmat is utaltak ki részükre, amely jutalom 4—6 frt készpénzből és egy pár akó sörből, disznóból, malacból vagy zsiradékból állott.

*

A *járulók* feladata volt a kancellistáknak segédkezni. Szolgálatuk elején ingyen szolgálták a várost addig, amíg fizetéses állás megüresedett. Eddig is azonban a kancellistákkal osztozkodtak az akcideneciákon. Nehogy pedig az ingyen szolgáló járulók a városnak idővel terhére váljanak, alkal-

maztatásuk előtt igazolniok kellett, hogy fizetés nélkül is meg tudnak élni. Az 1762. évben azonban a járulók állásait is a fizetési állások közé sorozták és ettől az időtől kezdődően fejenként és évenként 50 frt fizetést kaptak.

*

A *diurnista*, vagyis a *napidíjas* állással elsőízben az 1787. évben találkozzunk, amikor Gröber Mihályt diurnistának nevezik ki. Az 1794. évben már három diurnista volt alkalmazva és számuk 1842-ig tizenkettőre szaporodott. Az első diurnista napidíja 24 kr volt, ez az illetmény azonban 1794-ig 40 kr-ra emelkedett. Az egyes hivatalok vezetőinek jogukban állott az egyes napidíjas állásokra két-két személyt is alkalmazni, de ebben az esetben egy napidíjas csak fél fizetést kapott.

1841-ben egy királyi parancs a diurnistaintézményt ugyan megszüntette és a szolgálatban állott tizenhét diurnistát évi 200 frt fizetéssel a járulók közé sorolta, mindamellett 1848-ig mégis tizenkét diurnista működött.

*

A tanács jegyzőkönyveiből megállapíthatóan már a XVIII. század első éveiben találkozunk az *orvos* alkalmazásával. Az orvosok eleinte azonban nem tisztviselők voltak, hanem csupán a városi pénztárból évenként segélyben részesültek, az elszegényedett polgárok ingyenes gyógyítása fejében. Az 1724. évi november hó 3-án határozta el a tanács a »fizikus«-i állás szervezését és ugyanakkor erre az állásra, mint városi orvost elsőízben *Mitting Károlyt* alkalmazta.

Az orvos 1724-ben 50 frt, 1726-ban 75 frt, 1733-ban 150 frt, 1746-tól kezdődően pedig 180 frt fizetést kapott.

*

A *mérnöki*, vagyis a *földmérői* állás szervezésére csak az 1801. évben került sor és erre az állásra elsőízben *Degen Jakabot* választották meg. 1801. előtt a telkek felmérését, illetve kimérését öles pálcákkal, a telekhivataloknál alkalmazott kerülők »Grundbuchs-Üibergeher« foganosították; a nagyobb munkákat pedig előre megállapított díjazás mellett magánmérnökkel végeztették el. A város első felmérését a tanács az 1734. évben rendelte el, amely munkát végrehajtásával Mathei földmérőt, császári mérnök-kapitányt bízta meg, aki az egész határ felméréseért 30 frt-ot kapott. Ugyancsak Mathei mérte fel Buda város területét és ezért a munkájáért 300 rőzse fát kapott. Térképe 1737-ben készült el.

*

Meg kell emlékeznünk a városi ágensről is. Ez az állás ma már ismeretlen. A XVIII. században a szabad királyi városok a nehézkes közlekedési viszonyok miatt, ügyeiknek szorgalmazására és megbízásaiknak elintézésére ágenseket, vagyis ügyvivőket fogadtak. Pestnek és Budának rendszeren egy német és egy magyar ágense volt, rendkívüli esetekben azonban ideiglenesen még egy harmadikat is alkalmaztak. A német ágensek többnyire az udvari kamara tisztviselőiből kerültek ki, miután ezeknek állandó székhelyük amugyis Bécs volt. A magyar ágenseket Bécsben és Pozsonyban, valamint más helyeken is, függetlenül egyéb foglalkozásuktól alkalmazták és ezek jártak el a város ügyeiben.

Az ágensek több törvényhatóságtól is fogadhattak el megbízásokat, kötelezve voltak azonban képzettségükről — minthogy ez az állás minősítéshez volt kötve — az udvari kamaránál vizsgálatot tenni.

Az ágens az utazási költségek megtérítésén kívül kezdetben évi 50 frt, később már évi 75 frt fizetést húzott a város pénztárból. Egyes ágenseket Pest város tanácsa különféle városi állásokba is megválasztott, sőt az egyik ágens Pest város bírájának is megválasztották.

A szab. kir. városok ágensi állásait az udvari kamara az 1755-ben kiadott parancsával ugyan megszüntette, mégis Pest városa még ezentúl is tartott egy ideig ágens.

*

A *szolgaszemélyzet* járandósága eleinte havonként 4—8 és 12 frt-ból, valamint ruhailletékből állott. Minden második évben járt nekik egy kabát, egy magyar nadrág és egy pár csizma. A szolgák kabátja az 1698. évi június hó 20-án kelt tanácsi határozat szerint vörös iglói posztóból készült. Hasonló ruházatban jártak a városi zenészek is, csakhogy ezeknél a ruha megújítása nem volt időhöz kötve, hanem viselték addig, míg teljesen elrongyosodva a város, illetve a tanács szegényére nem váltak.

*

A *tiszteletbeli állások* csak a XIX. század elején tűntek fel első ízben. Találunk tiszteletbeli tanácsosokat, fő- és aljegyzőket, ügyészeket, orvosokat stb., de még biztosokat és szolgákat is. A tiszteletbeli tisztviselőket a tanács előterjesztése alapján az udvari-kamara nevezte ki, a tiszteletbeli biztosokat és szolgákat pedig a tanács.

*

Az eddigiekben az egyes állások szervezésének kezdő időpontjaival, a különféle alkalmazottak tennivalóival és illetményeivel foglalkoztunk, míg az előbbi 9. fejezetben »Tisztújítás« cím alatt a tisztségek és állások betöltésének módját ismertettük.

Az ismertetett alkalmazottakon kívül természetesen még számos más alkalmazottja is volt Pest városának, ezek azonban nem töltötték be annyira fontos állást, hogy róluk szükségesnek tartottuk volna ilyen részletesen megemlékezni.

Rendelkezésünkre állottak azonban az összes alkalmazottakat összefoglaló különféle kimutatások az illetmények feltüntetésével, amely kimutatásokat a különböző időpontok szerint és a különféle szempontoknak megfelelően csoportosítva jelen fejezet befejezése után közöljük.

*

Áttérünk azonban annak megvizsgálására, hogy

1. *általánosságban miképen történt az állások szervezése,*
2. *milyen alapon állapították meg a fizetéseket,*
3. *melyek voltak a mellékjárandóságok,*
4. *mi volt a helyzet a nyugdíj tekintetében,*
5. *milyen volt az alkalmazottak szolgálata és*
6. *milyen volt az alkalmazottak képesítése.*

Ad. 1. Miképen történt az állások szervezése?

Az 1731. év előtt a tisztviselői és egyéb állások szervezése, valaniint a fizetések megállapítása a belső tanács hatáskörébe tartozott és a tanács ezirányú határozatait még jóváhagyás céljából sem terjesztették fel a felsőbb hivatalokhoz. Az adót ugyanis a kiadások fedezésére a belső tanács a külső tanáccsal együttesen vetette ki és amíg az alkalmazottak fizetésének terheit a város jövedelmei és a polgárság elbírták és az ellen nem zúgolódtak, a felsőbb hatóságok nem is kívántak hozzászólni a tanács intézkedéseihez. A tanács tehát tetszése szerint szervezhetett állásokat és a fizetéseket is saját hatáskörében állapíthatta meg. Legfeljebb ha a kiadások nagyon felszaporodtak és megfelelő fedezet nem állott rendelkezésre, a tanács leszállította a tisztviselők fizetését azzal az ígérettel, hogy jobb viszonyok bekövetkezte után újból felemeli.

Az 1731. év után azonban a tanácsnak az udvari kamarához fel kellett küldenie a tisztújítási iratokkal együtt az összes alkalmazottakról összeállított kimutatást is. József császár pedig még erősebben korlátozta a városoknak a vagyon fölötti szabad rendelkezési jogát, sőt Pest város alkalmazottainak a létszámát is leszállította. Jóllehet a város József császár halála után lassankint visszanyerte előbbi jogait, mégis a vagyon fölötti rendelkezés korlátozását továbbra is fenntartották, sőt minden új állás szervezéséhez az udvari kamara jóváhagyását kellett kikérni.

Ad. 2. Minek alapján állapították meg a fizetéseket?

A tanácstagok járandóságait: »*Rathsergötzlichkeit*«-nek, a tisztviselők és a szolgaszemélyzet fizetését: »*Besoldung*«, »*Bestallung*« és »*Salarium*«-nak nevezték.

A XVIII. század közepéig Pesten a tisztí fizetések nem voltak rendszeresen megállapítva. A fizetés kiszabásánál egyesek szorgalma, vagyoni állapota és szolgálati éve volt az irányadó.

A város zilált pénzügyi állapota miatt azonban a tisztviselők fizetése állandóan változott. A tanács sokszor kénytelen volt a tisztviselők fizetését leszállítani, de előfordult az is, hogy tisztviselőit egyáltalán nem tudta kifizetni és a szolgaszemélyzet hátralékos bérét is csupán esetről-esetre, a befolyó bírság-pénzekből, mindjárt a bírságolás alkalmával 2—3 frt-jával utalványozta ki.

Az első általános fizetésrendezést Almássy Pál, a II. József császár által kinevezett pesti kerületi főispán 1787-ben vitte keresztül. Az általa megállapított fizetésrendezés után a legtöbb alkalmazott megtartotta régi illetményeit, csupán a főjegyző fizetését szállította le 100 pengővel, de ezzel szemben a kancellisták, a járulók és a számvevő fizetését felemelte.

Ennek a fizetésrendezésnek a során találkozunk első ízben a »személyi pótlék« fogalmával, ami azt jelentette, hogy a fizetésrendezés miatt senki sem kaphatott kevesebb fizetést, mint azelőtt. Ha pedig ez az eset bekövetkezett volna, a különbözetet az illető alkalmazott részére személyi pótlékként kellett kiutalni.

Lakáspénzt, vagy szabad lakást csak a jegyző és kivételképpen még egy-két tisztviselő kapott. A jegyzőnek eredetileg a városháza épületében volt szabad lakása. Ennek 1741-ben történt elvétele után részére évi 200 frt lakásbért utaltak ki.

A tanács 1741-ben a kamarás és a telekbíró részére is évi 100—100 frt lakásbért utalt ki, azonban már 1747-ben ezt a rendelkezését visszavonta.

A zenészek, szolgák, toronyőrök, kapusok és vámőrök részint a városi házakban, részint pedig a bástyakapuk fölötti helyiségekben kaptak szabad lakást, de csakis akkor, ha üres lakás rendelkezésre állott. A megüresedett lakást mindenkor a szolgálatban legidősebb alkalmazott kapta. A XVIII. század utolsó évtizedében azonban már a szolgaszemélyzethez tartozó alkalmazottak közül azok is kaptak évenként 10—20 frt lakásbért, akiknek szabad lakás nem jutott.

Ad. 3. A mellékjárandóságok. Az alkalmazottak a tanács által megállapított illetményeken kívül még különféle jutalmakban is részesültek, amelyeket a tanács vagy rendszeresen (pl. egyes alkalmazottak részére minden karácsonykor), vagy pedig esetenként bizonyos munkálatok elvégzése fejében utalt ki.

A jutalmakon kívül az alkalmazottak még bizonyos akcideniciákban is részesültek. Így pl. minden egyes írásbeli beadványért a félnek 12 kr-t kellett fizetnie, mely összegből az irodai személyzet 9 kr-t, a szolgák pedig 3 kr-t kaptak; vagy pl. a polgárjog kiadásakor a befogadott polgár a szolgának 14 kr-t volt köteles fizetni; úgyszintén minden tanácsi végzés kézbesítéseért a szolgának 7 kr járt.

A szolgaszemélyzetten kívül Pest városának egyik tanácsosa és a jegyző, mint a város országgyűlési követei szintén részesültek rendszeres ruha-illetményben. A helytartótanács ugyanis 1741. évi április 15-én megparancsolta a szab. kir. városoknak, hogy követek az országgyűlésekre fekete ruhát is vigyenek magukkal. A tanács a parancs vétele után, 1741. évi május 2-án, a város kontójára azonnal készítettett a két követnek ruhát, még pedig az egyik tanácsosnak feketét, az akkori jegyzőnek pedig, akinek volt fekete ruhája más színűt, csak azért, hogy ruhájárandóságában rövidséget ne szenvedjen. Ettől az időtől kezdődően az országgyűlési képviselők részére rendszeresen kiutalták a ruhailletéket. Hogy ez a szokás mikor szűnt meg, azt nem tudtuk megállapítani, de valószínű, hogy szintén II. József császár alatt.

Ad. 4. Nyugdíj. A nyugdíjazás általánosságban ismeretlen fogalom volt. A szolgálat élethossziglan tartott és minden alkalmazott, még szolgálatképtelenség esetében is, élete végéig húzta a fizetését. Ha azonban előfordult, hogy egyik-másik alkalmazott magas kora miatt már nem tudott szolgálatot teljesíteni, vagy betegsége miatt huzamosabb időn keresztül nem teljesített szolgálatot, munkakörét helyettesel végeztették el, akinek azonban nem adtak fizetést. Ezzel szemben azonban a helyettes ingyenes szolgálatával mintegy jogot szerzett arra, hogy azt az állást, amelynek munkakörét ingyen ellátta, megüresedés után vele fogják betölteni. Ezt az ígéretet rendszerint be is tartották, sőt a helyettes részére egyszer-mászor jutalmat is utaltak ki.

Az 1788. évi április hó 18-án kelt királyi rendelet a helyettesek fizetés nélkülségét megszüntette és elrendelte, hogy a helyettesek részére az elvégzett munkaköröknek megfelelő állás fél fizetését kell kiutalni.¹⁾

A szolgaszemélyzetnél eleinte szintén hasonló volt az eljárás, de náluk már 1788. előtt maga a tanács olyképen rendelkezett, hogy a helyettes néhány évi szolgálat után fél fizetést kapjon.

Természetesen úgy a tisztviselők, mint a szolgák az akcideniciáknak rájuk eső részét teljes mértékben megkapták.

Az özvegy férjének negyedévi fizetését kapta özvegyi nyugellátás címén. Kivételt csupán a belső tanács tagjainak özvegyeivel tettek, akik az 1745. év december hó 6-án kelt tanácsi határozat alapján, a halotti negyeden felül egy évig még megkapták férjük egész fizetését is.

Patacsich József a »Szabad királyi Pest városának leírása« című és Pesten az 1831. évben megjelent munkájában már említést tesz »A Városi

¹⁾ Lásd: Székesfővárosi levéltár Int. 21., 2017. a. m.

Tisztek Pensio Intézetéről, amelybe Pest város minden tisztviselője 60 esztendőskor előtt beléphetett, amennyiben »egészséges testi alkotását« bebizonyította. A felvétel »taksája« 10 forint volt. A 24—30 életkorban levő tisztviselőnek évenként 6 forintot, a 30 évesnél idősebbnek pedig az első évben 12 forintot kellett fizetnie. A 30 éves koron túllevők egyaránt 8 forintot fizettek.

Az Intézet tagjai amennyiben bebizonyították »a tisztviselésre való tehetetlenségüket«, azonnal »utóbért« húztak és ugyancsak »utóbér«-ben részesültek a tagok elhalálozása után özvegyeik is, amíg elhunyt férjük nevét viselték, valamint árváik 20 éves korukig.

Az Intézet minden évben közgyűlést tartott, amelyen minden tag megjelenhetett és felszólalhatott.

Az Intézet vagyona 1831-ben 48.633 forint 10 $\frac{4}{5}$ kr volt és ugyanakkor 18 özvegy és árva részesült »utóbér«-ben.

*

Ad. 5. A szolgálat. A tanács 1746. évi augusztus hó 26.-án adta ki a hivatalos időre vonatkozó első rendeletét, amelyet 1756. évi január hó 2-án megújított. E rendelkezések szerint a hivatalos órák reggel 8—11-ig, a tanácsülési napokon pedig 8—12-ig és délután 2—5-ig tartottak. Az iroda igazgatója, vagyis a regisztrátor köteles volt a hivatalos órák megtartásának ellenőrzéséről naplót vezetni és azt hetenként a tanácsnak bemutatni. Vasárnap és ünnepnapokon hivatali szolgálatot nem tartottak.

*

Ad. 6. Az alkalmazottak képeztése. Dr. Mártonffy Károly »A közszolgálat utánpótlása« című munkájában részletesen feltárta a XVIII. és XIX. századbeli közszolgálati alkalmazottak képeztése körüli helyzetet, amely Buda-Pest városokra is vonatkozik. E munkából a következő szemelvényeket közöljük:

»A magyar városokban épúgy, mint az egész országban a hivatalnokoktól csak nagy általánosságokban kívánták meg a rendszeres jogi- és közigazgatási előtanulmányokat. A törvényekben évszázadokon át ugyanazok a kifejezések ismétlődnek: »tekintélyes férfiak«, »alkalmas személyek«, »minden valláskülönbőség nélkül jól-érdemesült és birtokos honfiak«, és így tovább. Ferenc király 1792. évi dekretumának 7. cikke az első rendelkezés, amely »egyéb rendesen elvégzett tanulmányok« igazolását említi. II. József viszont a fogalmazói állások elnyerésének előfeltételül a jogvégzettséget írta elő és elrendelte, hogy vizsgát csakis állami jogtanítói intézetekben lehet tenni. Ugyancsak II. József mindjárt uralkodása elején az 1780. évi december hó 28-án kelt rendeletével bevezeti a minősítési táblákat. »A már

előbb bevezetett évenkénti szolgálati minősítési tábla (Conduit liste) a közszolgálatra nagy hasznót jelenthet, mert a feljebbvalók ezúton az alárendelt személyzetről fokozatosan pontos tudomást fognak szerezni. E célból mind a polgári, mind az udvari, katonai tanács hivatalaiban meghonosított minősítési táblák űrlapjait közlöm. Mindegyik hatóság saját hivatala és az alsóbb hivatalok részére a szolgálati táblák űrlapjait legjobb tudása szerint módosíthatja, új rovatokkal kiegészítheti.» (Marczalli Henrik, Magyarország története II. József korában, II. kötet, Budapest, 1885., 473. lap.)

Az 1791: XV. t.-c. országos bizottságot küld ki, amelynek feladata az, hogy a nemzeti nevelés általános elveinek rendszerét megállapítsa. Az elkészült törvénytervezeti javaslatból azonban nem lett törvény, e törvényjavaslat 8. pontja következőképpen rendelkezik: »... bizonyos időszak után senkisé is bocsátható mesterségre, se községi, se városi kisebb tisztségre, akinek legalább abban, amit bárkinek állapotához képest a népiskolában előadnak, nincsen jártassága, úgy megyei, vagy törvényhatósági köztisztviselés sem juthat senkinek, aki nem járatos rendesen filozófiai tanulmányokban úgy, mint logikában, metaphisikában és erkölcsstanban, továbbá a jogtudományokban, jelesen természetjogban, egyetemes közjogban, s Magyarországnak köz- és magánjogában, nemkülönben statisztikájában és ebbeli tudományáról közvizsgálaton bizonyítványt nem szerzett.»

A király 1811. évi december hó 30-án az állások betöltésénél követendő irányelvekről a következő leíratot adta ki: »Mindazoknak a hatóságoknak, amelyeknek feladata a hivatali állások betöltésére javaslatok előterjesztése, avagy az, hogy a megüresedett állásokat ily felterjesztés nélkül saját hatáskörükben töltsék be, kötelességüké teszem, hogy a javaslat felterjesztése, illetve az állásoknak saját hatáskörben való betöltése előtt, szigorú pontossággal győződjenek meg a jelöltek ismereteiről, szorgalmáról és erkölcsi jelleméről. Amennyiben ezt elmulasztották és a fenti három tulajdonság valamelyikének hiánya folytán, amit a hivatalnok kinevezése előtt tudomásuk volt vagy lehetett, az illető alkalmatlansága kiderül, illetve, ha a szükséges óvatosság nélkül jártak el, vagy elmulasztották a szükséges tudakozások megejtését: mindezekért felelősséggel tartoznak.»

A már alkalmazásban levő tisztviselőknek magánúton való továbbtanulását, mint amely a szolgálatot nagyon károsan befolyásolja, több királyi rendelet tiltja meg. »A legfelsőbb elhatározás alapján oly egyéneknek, akik valamely hatóságnál vagy hivatalnál gyakorlaton vannak, illetőleg fizetés nélküli vagy fizetéses álláshoz jutottak, nem adható meg az engedély arra, hogy jogi tanulmányaikat magánúton végezzék el és ezután vizsgát tegyenek le, mert ezzel a szolgálatból vonnák el azt az időt, amely a magasabb szolgálati állások elnyeréséhez megkövetelt tanulmány elvégzéséhez szükséges. Ezért Ő felsége a következőket rendeli. A gyakornokoknak és a már állásban levő tisztviselőknek semmiesetre sem adható engedély vagy akár-

mellyes segítés a magánuton való készülésre. Amennyiben nevezettek a jogtudományokat el akarnák sajátítani és ezekről vizsgát akarnak tenni, a szolgálati állásról, vagy a gyakornoki alkalmazásról le kell mondaniok.» (Ez a legfelsőbb udvari leirat a m. kir. udvari kamara részére 1811. december hó 30-án 53.526. szám alatt kelt.)

A fiatal tisztviselők nagyfokú tudatlanságáról, használhatatlanságáról, a jogszabályokban való teljes járatlanságáról tesz tanubizonyságot az alábbi 1847-ben kelt udvari kamarai rendelet: »... a fiatalemberek és a tényleges szolgálatba, hivatalnoki minőségben belépő egyének nem készülnek kellően elő, hogy jövőendő szolgálati kötelezettségüket pontosan teljesítsék. Azt hiszik, hogy megtették a magukét, ha hivatali tennivalóikat jól-rosszul elvégezték; azután a magasabb műveltségi fok elérésére törekvés nélkül, öntelt gondtalansággal és bizalommal kérik, hogy valóságos hivatali állásban vagy előléptetésben részesüljenek, mihelyt bizonyos számú hivatali évet töltöttek be, tekintet nélkül arra, vajjon az ügymenetben jártasságra szert tettek-e vagy sem. Hogy tehát a jövőben a szolgálat ügyetlen, nem szakavatott kezekbe ne kerüljön, kifejezetten rendeljük a következőket. Ezentúl a királyi szolgálatban az éveknek csupán fizikai eltöltése, az évek száma egymagukban mitsem jelentenek. A szolgálati állás betöltésénél figyelembe jönnek az egyenlő érdemesség és alkalmasság esetén a képesség, a szorgalom és a hivatali szabályzatoknak ismeretéről tényleg szolgáltatott bizonyítékok, megszakítatlan, hűséges és buzgó szolgálat tiszta erkölcsi magaviselettel párosulva. A főhivatalnokok kötelesek az alantas tisztviselőket komolyan figyelmeztetni, hogy szabad idejüket nem haszontalanságokkal, hanem szellemi képzésükkel kell kitölteniök, mert csak ezúton lesznek állami közhivatalra, Ő felsége szolgálatára méltóak.»

Az 1850. július 28-án kelt legfelsőbb elhatározással azoknak, akik egyetemi tanulmányaikat befejezték és állami szolgálatba akarnak lépni, külön államvizsgát kell letenniök.

*

Mindezek után Pest város alkalmazottainak létszámáról és illetményeiről néhány összefoglaló kimutatást közlünk, mégpedig részint Schmall Lajos »Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez« című tanulmányából, részint pedig a székesfőváros levéltárában megtalálható egykori költségvetések adatai alapján.

Azt, hogy Buda és Pest városok tisztviselőinek és egyéb alkalmazottainak a XVIII. században és a XIX. század elején megállapított illetményei kevésnek vagy soknak tekinthetők-e, a leghelyesebben a vármegyei és az állami hivatalok tisztviselőinek és egyéb alkalmazottainak ugyanabban az időben élvezett illetményeivel történő összehasonlítás útján állapíthatjuk meg.

A Pest városi alkalmazottak létszáma és fizetése az 1791. évben.¹⁾

Létszám	Az állások megnevezése	Egyenkint		Összesen		Végösszesítés	
		frt	kr	frt	kr	frt	kr
	<i>I. Tanács.</i>						
1	Polgármester	—	—	^{a)} 650	—		
1	Bíró	—	—	600	—		
1	Kapitány	—	—	500	—		
8	Tanácsos	400	—	3.200	—		
1	Főjegyző	—	—	600	—		
1	Aljegyző	—	—	300	—		
2	Aktuárius	300	—	600	—		
2	Tanácsi szolga	145	—	290	—		
2	Segédszolga	136	54	273	08	7.013	08
	<i>II. Ügyészség.</i>						
1	Ügyész	—	—	—	—	300	—
	<i>III. Városi iroda.</i>						
1	Levéltáros	—	—	250	—		
2	Kancellista	200	—	400	—		
2	Járuló	150	—	300	—		
1	Szolga	—	—	102	54	1.052	54
	<i>IV. Számvevőség.</i>						
1	Számvevő	—	—	400	—		
1	Számtiszt	—	—	300	—	700	—
	<i>V. Szószólói hivatal.</i>						
1	Szószóló	—	—	—	—	200	—
	<i>VI. Pénztár.</i>						
1	Kamarás	—	—	500	—		
1	Ellenőr	—	—	400	—		
2	Segédtiszt	250	—	500	—		
1	Kancellista	—	—	150	—		
1	Segédtiszt	—	—	100	—		
4	Fertálymester	130	—	520	—		
1	Kőbányafelügyelő	—	—	72	—		
1	Kvártélymester	—	—	130	—	2.372	—
	<i>VII. Telekhivatal.</i>						
1	Igazgató	—	—	300	—		
1	Segédtiszt	—	—	100	—		
2	Kerülő.....	72	—	144	—		
3	Lovas csősz	120	—	360	—		
1	Parti csősz	—	—	120	—	1.024	—
	<i>VIII. Árvapénztár.</i>						
1	Árvaszámtartó.....	—	—	400	—		
1	Segédszámtartó	—	—	150	—	550	—

¹⁾ Schmall Lajos: »Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez.«²⁾ Az 50 frt többletet a polgármester, mint a népiskola igazgatója húzta.

A Pest városi alkalmazottak létszáma és fizetése az 1791. évben. (Folytatás.)

Létszám	Az állások megnevezése	Egyenkint		Összesen		Végösszesítés	
		frt	kr	frt	kr	frt	kr
	<i>IX. Vám személyzet.</i>						
1	Mázsamester	—	—	110	—		
1	Vámszedő	—	—	100	—		
1	Vásárbíró	—	—	100	—		
1	Mérőfelügyelő	—	—	120	—	430	—
	<i>X. Erdő személyzet.</i>						
1	Felügyelő	—	—	150	—		
1	Csősz	—	—	85	25		
1	Szigetcsősz	—	—	75	—	310	25
	<i>XI. Egyházi személyzet.</i>						
1	Templom-gondviselő	—	—	100	—		
1	Belvárosi plébános	—	—	200	—		
1	Józsefvárosi plébános	—	—	150	—		
1	Terézvárosi plébános	—	—	150	—		
1	Német kántor	—	—	260	—		
1	Magyar kántor	—	—	200	—		
1	Zenekari igazgató	—	—	135	—		
1	Basszista	—	—	115	—		
1	Instrumentista	—	—	130	—		
1	Instrumentista	—	—	115	—		
1	Zenész	—	—	130	—		
2	Zenész	82	30	164	60		
1	Zenész	—	—	75	—		
2	Énekes fiú	50	—	100	—		
1	Orgonatipró	—	—	12	—	2.036	60
	<i>XII. Iskolai személyzet.</i>						
2	Piarista tanár	150	—	300	—		
2	Világi tanár	300	—	600	—		
1	Népiskolai tanító	—	—	90	—		
1	Népiskolai tanító	—	—	200	—		
2	Népiskolai tanító	150	—	300	—		
2	Népiskolai tanító	230	—	460	—		
1	Népiskolai tanító	—	—	245	—	2.195	—
	<i>XIII. Egészségügyi személyzet.</i>						
1	Kórházi gondviselő	—	—	110	—		
2	Fizikus	300	—	600	—		
2	Sebész	75	—	150	—		
1	Bába	—	—	172	—		
1	Bába	—	—	70	—		
2	Bába	50	—	100	—		
3	Bába	20	—	60	—	1.262	—

A Pest városi alkalmazottak létszáma és fizetése az 1791. évben. (Vége.)

Létszám	Az állások megnevezése	Egyenkint		Összesen		Végösszesítés	
		frt	kr	frt	kr	frt	kr
	<i>XIV. Külvárosi bíróság.</i>						
	<i>a) Józsefvárosi.</i>						
1	Bíró	—	—	100	—		
4	Esküdt	24	—	96	—		
2	Esküdt	50	—	100	—		
2	Kisbíró	18	—	36	—	332	—
	<i>b) Terézvárosi.</i>						
1	Bíró	—	—	100	—		
2	Esküdt	24	—	48	—		
2	Esküdt	74	—	148	—		
2	Kisbíró	18	—	36	—	334	—
	<i>XV. Ménesi személyzet.</i>						
1	Állatorvos.....	—	—	100	—		
2	Őr	90	—	180	—		
4	Istállószolga	10	—	40	—	320	—
	<i>XVI. Kapitányság.</i>						
1	Hadnagy	—	—	200	—		
1	Kancellista	—	—	120	—		
2	Kerületi biztos	100	—	200	—		
1	Húsfelügyelő	—	—	60	—		
1	Strázsamester	—	—	180	—		
3	Káplár	92	—	276	—		
1	Dobos	—	—	84	—		
30	Poroszló	84	—	2.520	—		
12	Éjjeliőr	84	—	1.008	—		
1	Kerülő	—	—	120	—		
6	Kapuőr	130	54	783	24		
1	Partfelügyelő	—	—	54	—	5.605	24
	<i>XVII. Börtönőri személyzet.</i>						
1	Börtönfelügyelő	—	—	154	54		
2	Börtönőr	72	—	144	—	298	54
	<i>XVIII. Vegyes személyzet.</i>						
1	Órás	—	—	38	—		
1	Kéményseprő	—	—	50	—		
1	Harangöntő	—	—	12	—		
1	Hóhér	—	—	40	—		
1	Fűtő	—	—	12	—	152	—
189	Összesen					26.487	25

Az 1791. évben Pest város szolgálatában álló alkalmazottak megoszlása szolgálati idő, nemzetiség és vallás tekintetében.¹⁾

Szolgálati idő	Nemzetiség							Vallás			
	magyar	oszták	német	lengyel	illír	török	összesen	r. kat.	evang.	görög n. e.	összesen
Egy éven alul	7	—	—	—	—	—	7	6	1	—	7
1 év	24	5	3	—	—	1	33	31	2	—	33
2 «	9	—	5	—	—	—	14	13	1	—	14
3 «	7	1	—	—	1	—	9	8	—	1	9
4 «	8	2	2	1	—	—	13	12	1	—	13
5 «	18	4	—	—	—	—	22	22	—	—	22
6 «	16	—	3	—	—	—	19	19	—	—	19
7 «	2	—	1	—	—	—	3	3	—	—	3
8 «	6	—	1	—	—	—	7	6	1	—	7
9 «	5	—	—	—	—	—	5	5	—	—	5
10 «	5	1	6	—	—	—	12	12	—	—	12
11 «	2	—	—	—	—	—	2	2	—	—	2
12 «	2	—	2	—	—	—	4	4	—	—	4
14 «	5	—	—	—	—	—	5	5	—	—	5
15 «	6	—	—	—	—	—	6	6	—	—	6
16 «	1	—	—	—	—	—	1	1	—	—	1
18 «	4	—	—	—	—	—	4	4	—	—	4
20 «	3	—	—	—	—	—	3	3	—	—	3
21 «	1	—	—	—	—	—	1	1	—	—	1
22 «	2	—	—	—	—	—	2	2	—	—	2
23 «	1	—	—	—	—	—	1	1	—	—	1
24 «	3	—	—	—	—	—	3	3	—	—	3
26 «	1	—	—	—	—	—	1	1	—	—	1
27 «	2	—	—	—	—	—	2	2	—	—	2
28 «	1	—	1	—	—	—	2	2	—	—	2
30 «	1	—	—	—	—	—	1	1	—	—	1
32 «	3	—	—	—	—	—	3	2	1	—	3
33 «	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	1
34 «	1	—	—	—	—	—	1	1	—	—	1
40 «	1	—	1	—	—	—	2	2	—	—	2
Összesen	147	13	26	1	1	1	189	181	7	1	189

¹⁾ Schmall Lajos: »Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez.«

A Pest városi alkalmazottak létszáma és fizetése az 1847—1848. költségvetési évben.¹⁾

Létszám	Az állások megnevezése	Egyenkint		Összesen		Vég-összesítés		Jegyzet
		frt	kr	frt	kr	frt	kr	
	<i>Tanács és törvényszék.</i>							
1	Polgármester	—	—	800	—			Egy öl fa
1	Főbíró	—	—	800	—			Egy öl fa
1	Főkapitány	—	—	700	—			
1	Alpolgármester	—	—	700	—			
12	Tanácsnok	600	—	7.200	—	10.200	—	
	<i>Szósztólói hivatal.</i>							
1	Szósztóló	—	—	600	—			
1	Tollnok	—	—	400	—	1.000	—	
	<i>Jegyzői hivatal.</i>							
2	Főjegyző	600	—	1.200	—			
1	Tiszteletbeli főjegyző	—	—	500	—			
1	Tiszteletbeli főjegyző	—	—	400	—			
2	Aljegyző	400	—	800	—			
2	Aljegyző	350	—	700	—			
2	Aljegyző	300	—	600	—			
1	Pénztári jegyző	—	—	400	—	4.600	—	
	<i>Iktatói hivatal.</i>							
1	Tanácsi iktató	—	—	400	—			
1	Tanácsi iktatósegéd	—	—	219	—			) 36 kr napidíjjal számítva
1	Tanácsi lajstromozó	—	—	219	—			
1	Törvényszéki iktató	—	—	350	—			
1	Törvényszéki iktatósegéd ..	—	—	300	—			
1	Törvényszéki lajstromozó ..	—	—	219	—	1.707	—	36 kr napidíjjal számítva
	<i>Iroda.</i>							
1	Kiadó	—	—	400	—			
6	Írnok	250	—	1.500	—			
16	Járulnok	200	—	3.200	—			
2	Díjas gyakornok	150	—	300	—	5.400	—	
	<i>Tanácsi, törvényszéki és irodai szolgálók.</i>							
2	Tanácsi szolgáló	160	—	320	—			
2	Törvényszéki szolgáló	140	—	280	—			
1	Irodai szolgáló	—	—	120	—	760	—	40 frt ruhára
	<i>Levéltár.</i>							
1	Tanácsi levéltárnok	—	—	500	—			
1	Törvényszéki levéltárnok ..	—	—	350	—			
4	Levéltárnoki díjnak	219	—	876	—	1.726	—	Napi 36 kr-ral

¹⁾ A székesfővárosi levéltárban megtalálható költségvetés adatai.

A Pest városi alkalmazottak létszáma és fizetése az 1847—1848. költségvetési évben. (Folyt.)¹⁾

Létszám	Az állások megnevezése	Egyenkint		Összesen		Vég-összesítés		Jegyzet
		frt	kr	frt	kr	frt	kr	
	<i>Ügyészség.</i>							
1	Főügyész	—	—	500	—			
3	Alügyész	400	—	1.200	—			
1	Alügyész	—	—	300	—			
1	Alügyész	—	—	100	—			
1	Alügyész	—	—	150	—	2.250	—	Tiszteletdíj címén, tehát ezek nem külön állások
	<i>Számvevő hivatal.</i>							
1	Számvevő	—	—	1.000	—			800 frt fizetés és 200 frt pótlék
1	Számtiszt	—	—	700	—			
1	Számtiszt	—	—	600	—			
2	Számtiszt	500	—	1.000	—			
2	Irnok	400	—	800	—			
1	Irnok	—	—	300	—	4.400	—	
	<i>Pénztári hivatal.</i>							
1	Hadadói pénztárnok	—	—	600	—			
1	Hadadói ellenőr	—	—	500	—			
1	Hadadói irnok	—	—	150	—			
1	Hadadói díjnok	—	—	219	—			Napi 36 kr
8	Kerületi biztos	200	—	1.600	—	3.069	—	
1	Házi pénztárnok	—	—	600	—			
1	Házi ellenőr	—	—	500	—			
1	Házi segéd	—	—	300	—			
1	Házi járulnok	—	—	200	—			
1	Házi díjnok	—	—	219	—			Napi 36 kr
1	Háziszolga	—	—	150	—	1.969	—	
1	Gyámatya	—	—	600	—			
1	Algyámatya	—	—	500	—			
3	Díjnok	219	—	657	—	1.757	—	Napidíj 36 kr
1	Letétnök	—	—	600	—			
1	Letétnök ellenőr	—	—	500	—			
1	Letétnök irnok	—	—	250	—			
1	Letétnök díjnok	—	—	219	—			Napi 36 kr
1	Szolga	—	—	150	—	1.719	—	
1	Telekbíró	—	—	400	—			
1	Telekbíró ellenőr	—	—	300	—			
1	Telekbíró segéd	—	—	200	—			
1	Telekbíró díjnok	—	—	219	—			Napi 36 kr
2	Kerülő	72	—	144	—			
	A szőlő-őrzőknek	—	—	340	—	1.603	—	
	<i>Mérnöki hivatal.</i>							
1	Mérnök	—	—	400	—			
1	Mérnök	—	—	300	—	700	—	

¹⁾ A székesfővárosi levéltárban megtalálható költségvetés adatai.

A Pest városi alkalmazottak létszáma és fizetése az 1847—1848. költségvetési évben. (Folyt.)¹⁾

Létszám	Az állások megnevezése	Egyenkint		Összesen		Vég-összesítés		Jegyzet
		frt	kr	frt	kr	frt	kr	
	<i>Gazdasági hivatal.</i>							
1	Városgazda.....	—	—	400	—			A gazdasági bizottsághoz beosztva
1	Város algazda.....	—	—	300	—			
1	Tollnok.....	—	—	500	—			
1	Díjnok.....	—	—	219	—			
1	Órafelhúzó.....	—	—	60	—			
1	Elemi tanodaépület felvigyázó.....	—	—	60	—			
1	Városházi fűtő.....	—	—	12	—			
1	Szigetcsősz.....	—	—	84	—			
1	Felügyelő a tűzoltási szerekre.....	—	—	160	—	1.795	—	
	<i>Külvárosi törvényszékek.</i>							
3	Külvárosi bíró.....	200	—	600	—			A józsef- és ferencvárosi bírónak 5—5 öl fa ; a terézvárosinak 7 öl fa, ill. összesen 17 frt megváltás fejében
18	Külvárosi esküdt.....	100	—	1.800	—			
3	Külvárosi törvényszéki jegyző.....	300	—	900	—			
4	Külvárosi törv.-széki kisbíró.....	120	—	480	—	3.780	—	
	<i>Kapitányi és rendőrségi hivatal.</i>							
1	Alkapitány.....	—	—	450	—			Egyenruhára 40 frt
1	Alkapitány.....	—	—	400	—			
1	Tollnok.....	—	—	400	—			
1	Tollnok.....	—	—	300	—			
2	Városhadnagy.....	300	—	600	—			
1	Írnok.....	—	—	250	—			
2	Írnok.....	200	—	400	—			
1	Poroszlók hadnagya.....	—	—	250	—			
18	Kerületi bizos.....	150	—	2.700	—			Lótartásra 50 frt Szénapénz, egyenkint 18 frt 45 kr Az egyiknek 12 frt rétváltáság
2	Hűsfelügyelő.....	100	—	200	—			
1	Mezei biztos.....	—	—	200	—			
8	Mezei lovaskerülő.....	200	—	1.600	—			
2	Strázsamester.....	200	—	400	—			Lótartásra egyenkint 91 frt 45 kr
28	Éjjeli őrzővezető és							
3	Kisbíróknak az éjjeli őrzővezetésért.....	—	—	2.775	76			
1	Poroszlók őrmestere.....	—	—	156	—			
5	Poroszlói káplár.....	132	—	660	—			
2	Dobos.....	120	—	240	—			
161	Közönséges poroszló.....	120	—	19.320	—			
1	Közönséges poroszló.....	—	—	144	—			
12	Lovas poroszló.....	168	—	2.016	—			Ruhailleték 20 frt Ruhailleték 11 frt 12 kr
1	Dunapart-felügyelő.....	—	—	120	—			
1	Dunapart-felügyelő.....	—	—	108	—			
1	Tömlőctartó.....	—	—	180	—			
1	Tömlőctartó.....	—	—	129	54			
2	Börtönszolga.....	120	—	240	—			
1	Bakó.....	—	—	40	—	34.279	30	

¹⁾ A székesfővárosi levéltárban megtalálható költségvetés adatai.

A Pest városi alkalmazottak létszáma és fizetése az 1847—1848. költségvetési évben. (Vége.)¹⁾

Létszám	Az állások megnevezése	Egyenkint		Összesen		Vég-összesítés		Jegyzet
		frt	kr	frt	kr	frt	kr	
Egyházi kar.								
1	Belvárosi lelkész	—	—	500	—			
3	Belvárosi káplán	100	—	300	—			
1	Lipótvárosi lelkész	—	—	640	—			
2	Lipótvárosi káplán	100	—	200	—			
1	Terézvárosi lelkész	—	—	300	—			
1	Terézvárosi káplán	—	—	83	12			
2	Terézvárosi káplán	100	—	200	—			
1	Józsefvárosi lelkész	—	—	300	—			
3	Józsefvárosi káplán	100	—	300	—			
1	Ferencvárosi lelkész és segédjei	—	—	700	—			
1	Rökus-kórházi segéd	—	—	340	—			
1	Belvárosi templom-gondnok	—	—	100	—			
1	Belv. templomzenekar igazg.	—	—	135	—			140 frt lakásbér
2	Belv. templom éneklő gyermek ..	60	—	120	—			Egy öl fa
1	Belvárosi templomorgonás ..	—	—	100	—			Lakásbér 15 frt
	Belvárosi templomzenekar személyzetének szaporítására ..	—	—	300	—			
2	Belvárosi temploménekes ..	100	—	200	—			Lakbér 15 frt
2	Belvárosi templomhangász ..	100	—	200	—			Lakbér 15 frt
4	Belvárosi templomhangász ..	50	—	200	—	5.463	12	Lakbér 15 frt
Tanodai személyzet.								
	Elemi iskolák igazgatója ..	—	—	150	—			
	Ájtatos szerzet iskolájára ..	—	—	1.350	—			24 frt failleték
	Angolkisasszonyoknak	—	—	600	—			
	Rajztanítóknak	—	—	600	—			100 frt lakásbér és 24 frt failleték
1	Első segéd	—	—	300	—			
1	Második segéd	—	—	200	—			
3	Belvárosi főtanító	400	—	1.200	—			
11	Belvárosi altanító	200	—	2.200	—			Egy öl fa
2	Lipótvárosi főtanító	400	—	800	—			
6	Lipótvárosi altanító	200	—	1.200	—			Egy öl fa
3	Terézvárosi főtanító	400	—	1.200	—			
10	Terézvárosi altanító	200	—	2.000	—			Egy öl fa
2	Józsefvárosi főtanító	400	—	800	—			
6	Józsefvárosi altanító	200	—	1.200	—			Egy öl fa
1	Ferencvárosi főtanító	—	—	400	—			
3	Ferencvárosi altanító	200	—	600	—			Egy öl fa
1	Fiárvaházi tanító	—	—	240	—			
1	Szerb tanító	—	—	200	—	15.364	—	6 frt
Orvosi személyzet.								
7	Orvos	300	—	2.100	—			
1	Sebész	—	—	200	—			
1	Sebész	—	—	100	—			
1	Bába	—	—	100	—			
1	Bába	—	—	72	—			
1	Bába	—	—	60	—			
3	Bába	50	—	150	—	2.782	—	
493	Összesen					106.323	42	

¹⁾ A székesfővárosi levéltárban megtalálható költségvetés adatai.

A Pest városi alkalmazottak fizetése egyes években.¹⁾

Az állás megnevezése	1748.		1773.		1798.		1823.		1848.	
	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
Polgármester	—	—	600	—	600	—	800	—	800	—
Bíró	450	—	600	—	600	—	800	—	800	—
Alpolgármester	—	—	—	—	—	—	—	—	700	—
Kapitány	225	—	500	—	500	—	700	—	700	—
Tanácsos	225	—	400	—	400	—	600	—	600	—
Szószólo	30	—	50	—	200	—	200	—	600	—
Jegyző, illetve főjegyző	450	—	600	—	600	—	500	—	600	—
Ügyész, illetve főügyész	150	—	200	—	300	—	500	—	500	—
Fogalmazó	—	—	—	—	300	—	350	—	400	—
Levéltáros	—	—	150	—	250	—	300	—	500	—
Iktató	—	—	—	—	—	—	300	—	400	—
Kiadó	—	—	—	—	—	—	300	—	400	—
Kancellista, I. oszt.	75	—	130	—	200	—	200	—	250	—
Járuló	—	—	50	—	150	—	150	—	200	—
Számvevő	150	—	200	—	400	—	700	—	800	—
Számtiszt, I. oszt.	—	—	—	—	300	—	400	—	700	—
Kamarás	250	—	250	—	500	—	500	—	600	—
Ellenőr	—	—	—	—	400	—	300	—	500	—
Árvaszámtartó	225	—	225	—	400	—	400	—	600	—
Mérnök, I. oszt.	—	—	—	—	—	—	300	—	400	—
Orvos	180	—	200	—	300	—	300	—	300	—
Szolga, I. oszt.	96	—	96	—	145	—	160	—	160	—

A Pest városi alkalmazottak létszáma és illetményeinek összege 1757-től 1871-ig.¹⁾

1757-ben	72 személy		8.979	frt	8	kr-ral
1771-ben	103	«		15.855	«	50 «
1776-ban	130	«		16.738	«	— «
1781-ben	143	«		18.556	«	— «
1786-ban	211	«		26.623	«	37 «
1791-ben	189	«		26.489	«	25 «
1796-ban	210	«		29.720	«	25 «
1801-ben	207	«		29.167	«	— «
1833-ban	371	«		58.190	«	54 «
1847-ben	493	«		106.323	«	42 «
1871-ben	1.635	«		927.039	«	60 «

¹⁾ Schmall Lajos : »Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez.«

A vármegyei alkalmazottaknak a XVIII. században pontosan megállapított fizetésük volt, amelyek az egyes vármegyékben alig különböztek egymástól, miután a vármegyei fizetések az egész országban egységesen voltak megállapítva. Pest-Pilis és Solt vármegyékben a főispán fizetése 1500 frt, az első alispáné 800 frt, a másodalispáné 400, a főjegyzőké (e vármegyékben két főjegyző volt) egyenként 600 frt, az első aljegyzőjé 300 frt, a másodiké és harmadiké fejenként 200 frt, a negyediké 150 frt, a levéltárosé 300 frt, a hadi pénztárosé 600 frt, a házipénztárosé 400 frt, az első számvevőé 400 frt, a másodiké 300 frt, az adószedőké 200 frt, a központi főszolgabíróé 200 frt, a többi főszolgabíráké 400 frt, az alszolgabíráké 200 frt, a főügyészeké (kettő volt) egyenként 400 frt, az alügyészeké 200 frt, az esküdteké 100 frt, az irnokoké fejenként 200 frt. A szegődött mérnökök 400 frtot, a főorvos 500 frtot, a másodorvos 300 frtot, a várnagy 220 frtot, a csendbiztosok 200 frtot, a huszárok 138 frtot, a hajduk 84 frtot kaptak.

Ezek a fizetések a XVIII. században és a XIX. század elején elég tisztességesnek mondhatók, ha figyelembe vesszük, hogy a legfőbb kormányzó elnökének, a főkancellárnak a fizetése 1690-ben 1500 frt, a tanácsosoké pedig 1000 frt, pedig ezek már nagy és díszes állások voltak és mellékes jövedelemmel nem voltak egybekötve. Az igaz, hogy 1690. után rövidesen e fizetéseket jelentékenyen felemelték.

A vármegyei tisztviselők azonban fizetésükön kívül még napidíjban és a bírságokból különféle jutalékokban is részesültek, ami az akkori viszonyok között elég nagy mellékjövedelmet jelentett, miután a tisztviselők úgyszólván minden hivatalos ténykedése külső szolgálat volt, ami után mindenkor napidíj járt. A napidíjakat a helytartó tanács külön szabályzatban állapította meg és azok a következők voltak: a főispánnak és helyettesének 10 frt 24 kr; az első alispánnak 6 frt 24 kr; a második alispánnak 4 frt 48 kr; a főjegyzőnek, főszolgabírónak, főügyésznek, táblabírónak, főpénztárosnak 4 frt; az aljegyzőnek, alügyésznek, alszolgabírónak, számvevőnek, levéltárosnak, főorvosnak, mérnöknek 3 frt 12 kr napidíj járt.¹⁾

Ha a vármegyei tisztviselők és alkalmazottak fizetését a Pest városi tisztviselőknek és egyéb alkalmazottaknak az előbbi kimutatásban feltüntetett 1791. évi fizetésével összehasonlítjuk, azt kell megállapítanunk, hogy ezek többé-kevésbé megegyeztek egymással. Csupán a vármegyei főispán fizetése (évi 1500 frt) és az alispán fizetése (évi 800 frt) volt magasabb a pesti polgármester és a bíró fizetésénél (évi 650 és 600 frt). A többi állásokra megállapított fizetések azonban már megegyeztek egymással.

¹⁾ *Rável László*: A vármegyék multja és jövő hivatása. (1911.)

B) *A Buda városi alkalmazottak.*

Amint már ismertettük, Budának 1688-tól kezdődően polgármestere volt és csak 1707-ben kapott bírót, aki azonban a polgármesternek alárendelve csupán a törvénykezési tennivalókkal foglalkozott.

Budának Pesthez hasonlóan jegyzője (későbbben főjegyzője) is volt az u. n. Stadtschreiber, aki az ügyészi teendőket szintén ellátta és tagja volt a belső tanácsnak is. Amíg azonban a polgármestert 1707-ig minden évben, ettől kezdve pedig a bíróval együtt minden második évben újra választották, addig a jegyző állása élethossziglan tartott. A város első jegyzőjét 1688-ban alkalmazták, amikor is ezt az állást Küchel Miklóssal töltötték be.

Budán már az 1696. évben megszervezték a pénztárosi, vagyis a főkamarási állást, amelyet 1723-tól kezdődően a polgárság a belső tanács jelöltjei közül, választás útján tölt be. Ha azonban a polgárságnak a tanács által kijelöltek közül egyikhez sem volt bizalma, új jelölést követelhetett.

Ugyancsak 1723-ban a budai tanács első ízben szabályozta a tanácsosok és a tisztviselők fizetését, amelyet azonban a város anyagi helyzetére való tekintet nélkül és a pesti fizetésekhez mérten is magasan állapított meg.

Az eddig felsorolt alkalmazottakon kívül Budának ugyanolyan elnevezésű alkalmazottai voltak, mint Pestnek és a két város alkalmazottainak munkakörei is megegyeztek egymással. Ezért tehát a budai alkalmazottakkal részletesen nem foglalkozunk, hanem az állások számát és az illetményeket kimutatás keretében soroljuk fel.

Mielőtt azonban a kimutatás közlésére rátérnénk, a rendelkezésünkre álló érdekes adatokkal a budai XVIII. századbéli állapotokat kívánjuk ismertetni.

Schmall Lajos »A budai állapotok a múlt században« című cikkében előadja, hogy annak idején már Budának első polgármesteréről, Prenner Farkasról is azt beszélték, hogy meglopta a várost. A vád híre még Bécsbe is feljutott, ahová Prennert a polgármesteri állásról történő leköszönése után, mint császári kapitányt áthelyezték. Prenner 1688-ban kelt levelében arra kérte a tanácsot, hogy az alaptalan vádak megcáfolása céljából állítsanak ki részére ártatlansági bizonyítványt. Ennek a levélnek a másolata a székesfőváros levéltárának tulajdonában van. Arról azonban adatok nem állnak rendelkezésre, hogy a tanács a bizonyítványt elküldte volna. Tény azonban, hogy Prenner távozása után tetemes adósságokat hagyott hátra és emiatt ellene a budai kamaraigazgatóság előtt éveken keresztül per folyt.

Ugyancsak hasonló hírek keringtek Bössinger Ignác polgármesterről is, aki ezt a tisztséget 1695—1698-ig, 1701—1702-ig és 1702—1705-ig töltötte be. Róla azt rebesgették, hogy szolgálata alatt a várostól 2000 frt-ot idegenített el. Ezek a hírek nem maradhattak titokban és ezért a tanács-

ülésen az egyik tanácsos a szemére vetette, hogy erről az összegről nem tud elszámolni. Tény az, hogy e felszólalás után Bösinger polgármestert állásától felfüggesztették és tény az is, hogy ezután eladta két patikáját, házát és szőlőjét és a vételárat a város pénztárába fizette be.

Az egyes tisztviselők által elkövetett visszaéléseken kívül azonban az egész budai tanács gazdálkodása is sok kritikára, sőt igen súlyos következményekre adott alkalmat. Amikor egy pesti tanácsosnak a fizetése még csak évi 30 frt volt, ugyanakkor egy budai tanácsos már évi 200 frt fizetést kapott. Amikor a pesti bíró évi fizetése még csak 150 frt volt, ugyanakkor a budai polgármester és bíró fejenként már 350 frt javadalmazást kaptak, a sör, a malac és az egyéb járandóságokon kívül.

Természetesen a város jövedelme nem volt elég arra, hogy ezeket az akkori viszonyok szerint nagy összegeket a tisztviselőknek kifizessék, miértis a tanács mindent eladott, amire vevő akadt, adósságot-adósságra halmozott össze és amikor a készpénz már elfogyott, a tanácsosokat és a tisztviselőket a város borából, természetben elégítette ki.

Végül azonban már a bor is elfogyott. Ezért 1714. évi március hó 17-én a tanács utasította kamarását, hogy a már befolyt polgárdíjakat a tanácsosok kezéhez fizesse ki, a jövőben esedékes díjakat pedig a tanácsi pikszisbe tegye, hogy a tanács tagjai azokat időről-időre maguk között feloszthassák. Abból a célból pedig, hogy a tanácsi pikszis megtöltését elősegíthessék, 33 unitárius rácnak, fejenként 20 frt díjért polgárjogot adományoztak annak ellenére, hogy budai polgárnak csak katolikus egyént volt szabad befogadni.

A város összes ingó és ingatlanvagyon, valamint javadalmai agyon voltak terhelve adóssággal. Az adósságok visszafizetése céljából a budai tanács III. Károly királytól privilégiumot eszközölt ki,¹⁾ amelyben a király megengedte 14.000 frt kölcsön felvételét. A 14.000 frt kölcsönt fel is vették, a város régi adósságait azonban még sem fizették ki, sőt a tanács még újabb kölcsönöket is vett fel.

Ez az eset azonban a különböző járványok által megtizedelt, a kuruc és labanc hadak által tönkretett, a saját tanácsától és a kormánytól kizsákmányolt polgárság zúgolódását most már nyílt kitörésben robbantotta ki és a polgárság lázadásban tört ki. A tanács ugyan letörte a polgárságot és a lázadókat megbüntette, azonban az események bekövetkeztét már nem tudta megállítani.

A polgárok panaszukkal egyenesen a királyhoz fordultak és a tanács ellen tőle kértek védelmet.

1737. évi október hó 2-án valóban Budára érkezett gróf Erdődy György tárnokmester és másnapra a polgárságot a városház tanácskozási termébe hívta össze. Királyi biztost máskor is küldtek ki Budára, de csak a tiszt-

¹⁾ Kelt 1731. június 22-én. Megtalálható a székesfővárosi levéltárban.

újítás levezetése céljából és erről a tanácsot előzőleg értesítették. Az említett királyi biztos megjelenése azonban váratlanul érte a tanácsot és ebből már sejtették, hogy visszaéléseik megtorlásáról van szó.

A királyi biztos a polgárság gyűlésén mindenekelőtt felolvastatta a királyi meghatalmazó levelet és elrendelte, hogy ennek a napnak az eseményeit örökemlékezetül az utókor számára, a tanácsülési jegyzőkönyvben kell megörökíteni. Ezután kihirdette ítéletét, amely szerint a tanács összes tagjait állásuktól megfosztotta és a tanácsot a városnak okozott károk megtérítésében elmarasztalta. Az ítélet kihirdetése után az állásuktól megfosztott tanácstagokat a teremből kiutasította, az ajtókat és a kapukat bezáratta és a jelen volt polgársággal azonnal megválasztatta az új tanácsot.

Az új tanács elsősorban a régi tisztviselők és egyéb alkalmazottak rostálásával kezdte meg működését. Feloszlatta a külvárosi bíróságokat és helyettük teljesen újakat alakított; elbocsátotta a hűtlen hegymestereket, néhány kancellistát és több szolgát, éjjeliőrt és drabantot. Az egyik adószedőt börtönbe záratta és csak akkor bocsátotta szabadon, amikor az kötelező okiratot írt alá, amelyben vállalta az általa sikkasztott összegek megtérítését.

Ezután az új tanács azt igyekezett megállapítani, hogy a régi tanács tagjait az elsikkasztott pénzekből milyen összeg erejéig terheli felelősség.

A vizsgálat közben megállapították, hogy az előbbi tanács két tanácsülési jegyzőkönyvet vezetett, egyet hivatalos használatra és ebből a tanácsot terhelő adatokat kihagyták, a másikat pedig saját használatukra, amelybe a tényleges adatokat vezették be. A tényleges adatokat magukban foglaló jegyzőkönyvek alapján az új tanács felhívta a régi tanács tagjait, hogy az elsikkasztott összegeket fizessék be a város pénztárába. A felhívott tanácstagok a rájuk kirótt összegnek kisebb részét azonnal lefizették, a nagyobb rész biztosítékaul pedig felajánlották összes ingó és ingatlan vagyonukat.

Az új tanács a teljes kárösszeget 15.439 frt 19 kr-ban állapította meg és ebből 1749-ig 11.588 frt-ot be is hajtott. Az egyik tanácsos azonban a reá kirótt összegből semmit sem akart megfizetni, ezért az új tanács őt börtönbe záratta és addig nem engedte szabadon, amíg a kirótt összeg visszafizetésére magát okiratban nem kötelezte.

Az elítéltek, illetve azok örökösei azonban felségfolyamodással járultak a Koronához, amelyben a további összegek visszafizetése alóli felmentésüket kérték. Megfelelő összeköttetések felhasználásával el is érték, hogy a város 1749-ben parancsot kapott a további végrehajtás megszüntetésére, sőt arra is, hogy a már befizetett összegek felét a bűnösöknek adja vissza. E királyi parancsnak a tanács kénytelen volt engedelmessé válni és 1750. augusztus hó 17-én az elítélteknek, illetőleg azok örököseinek összesen 5794 frt-ot fizettek vissza.

Az 1848. évben Budának a következő alkalmazottai voltak, akik az alább feltüntetett fizetést kapták:

Létszám	Az állások megnevezése	Egyenkint		Végösszesítés		Jegyzet
		frt	kr	frt	kr	
1	Polgármester	600	—			60 frt szállásbér
1	Bíró	600	—			
1	Kapitány	500	—			
1	Alkapitány	300	—			
9	Tanácsnok	400	—			
1	Főjegyző	500	—			
1	Főjegyző	400	—			
2	Aljegyző	300	—			
1	Szószóló	200	—			
1	Tollnok	250	—			
1	Levéltárnok	300	—			
1	Kiadó	300	—			
6	Írnok	200	—			
1	Tanácsi igtató	300	—			
1	Törvényszéki igtató	250	—			
1	Főügyész	300	—			
1	Alügyész	250	—			
1	Számvevő	500	—			50 frt szállásbér
1	Számvevő tiszt	400	—			
1	Számvevő tiszt segéde.....	300	—			
1	Gyámatya	400	—			
1	Ellenőr	250	—			
1	Pénztárnok.....	500	—			
1	Ellenőr	400	—			
1	Kamarás	500	—			
1	Ellenőr	400	—			
1	Alellenőr	200	—			
2	Alellenőr segéde	120	—			
	Járulók	150	—			
1	Futár.....	130	—			
1	Szolga	120	—			
1	Telekbíró	360	—			
1	Telekbíró-ellenőr	220	—			
1	Járulnok	100	—			
1	Mérnök	300	—			
1	Hegymester	200	—			
1	Főorvos.....	400	—			
1	Főorvos.....	300	—			
1	Főorvos.....	200	—			
1	Sebész	90	—			
1	Vári bába.....	100	—			
2	Bába	50	—			
1	Bába	25	—			
4	Vásárbiztos	150	—			Egy pár csizma
1	Szállásmester	125	—			

**Az 1848. évben Budának a következő alkalmazottai voltak, akik az alább feltüntetett
fizetést kapták (Folytatás.):**

Létszám	Az állások megnevezése	Egyenkint		Végösszesítés		Jegyzet
		frt	kr	frt	kr	
1	Kútmester	300	—			
2	Kútmester szolgálja	65	—			Ruhára 1 frt 30 kr
1	Csatornász	120	—			
9	Csatornász inas	96	—			
1	Őrmester	191	—			
1	Őrhadnagy	150	—			
1	Börtönfelügyelő	84	—			Ruhára 10 frt
2	Belső tanácsi szolgálja	100	—			
1	Drabant	86	—			
2	Drabant	74	—			
8	Fertálmester	103	12			
68	Hajdú	88	—			
1	Újvidéki vámnál hajdú	68	—			
1	Vámházi hajdú	88	—			
1	Kertész	150	—			
1	Lovaskerülő	100	—			
1	Erdész	60	—			
1	Erdőmester	250	—			
3	Vadász	160	—			
1	Vadász	80	—			
3	Mezei kerülő	100	—			
8	Szőlőkerülő	100	—			
2	Mezei lovaskerülő	120	—			
1	Újvidéki mezőfelügyelő	50	—			
6	Hegykerülő	60	—			
1	Vizivárosi bíró	36	—			
4	Ülnök	18	—			
1	Jegyző	60	—			
1	Ország- vagy királyúti bíró	36	—			
5	Ülnök	18	—			
1	Jegyző	50	—			
1	Szolga	40	—			
1	Krisztinavárosi bíró	36	—			
2	Ülnök	18	—			
1	Jegyző	30	—			
1	Rácvárosi görög bíró	36	—			
4	Ülnök	18	—			
1	Jegyző	50	—			
1	Szolga	40	—			
1	Város óraigazgató	40	—			
1	Vizivárosi óraigazgató	36	—			
1	Hegyvámszedő	10	20			
1	Útbiztos	72	—			
1	Csatornász	120	—			
9	Szolga	96	—	29.583	—	

Az 1848. évben Budának a következő alkalmazottai voltak, akik az alább feltüntetett fizetést kapták : (Vége.)

Létszám	Az állások megnevezése	Egyenként		Végösszesítés		Jegyzet
		frt	kr	frt	kr	
	<i>Tárnokmesteri illetőség fejében</i>	166	24			
1	Altárnoknak.....	24	57 ³ / ₈			
1	Tárnokszéki jegyzőnek u. a. összesen..	216	19 ¹ / ₂			
	<i>Egyházi egyénekre.</i>					
	Vári lelkész	1.000	—			
2	Káplán	100	—			
1	Vizivárosi lelkész	600	—			
3	Káplán	100	—			
1	Újvidéki lelkész	360	—			
1	Káplán	100	—			
1	Rácvárosi lelkész	220	—			
3	Káplán	100	—			
1	Krisztinavárosi lelkész.....	260	—			
1	Káplán	100	—			
1	Újlaki templomgondnok	6	—			
1	Vári egyházi zenekarigazgató					
10	zenésszel összesen	925	—			
2	Énekes	60	—			
1	Vizivárosi zenekarigazgató	50	—			
2	Énekes	20	—	4.581		
	<i>Közköztatási személyzetre.</i>					
4	Nemzeti iskola-tanító	300	—			80 frt szállásbér
1	Hittanító	200	—			
1	Hittanító segéde	200	—			
1	Városi leányiskola-tanító	300	—			
1	Rajzmester	100	—			
1	Hangászkarnok	200	—			
1	Szolga	30	—			
1	Vizivárosi tanító	260	—			
1	Szent János-féle iskolatanító	260	—			
1	Ország- vagy királyúti tanító	230	—			
1	Újvidéki tanító	230	—			
1	Rácvárosi tanító	260	—			
1	Illyr-tanító	60	—			
1	Görög vallástanító	20	—			
1	Krisztinavárosi tanító	260	—			
1	Vizivárosi magyar tanító	332	—	4.042		

Összesen készpénzbeli kiadások 38.674 frt 3¹/₈ kr

III. RÉSZ.

A Buda és Pest városi közállapotok 1872-ig. Óbuda ismertetése. A főbb kormányshékek.

Buda-Pest városok önkormányzati szervezetének és hatáskörének megvilágításához, valamint a két város alkalmazottaira vonatkozó adatoknak a maguk korában való beillesztéséhez elengedhetetlenül szükséges az egyes időszakokban uralkodó közállapotokat is feltárni.

Mielőtt tehát az 1848. évi és az utána következő időszak ismertetésére áttérnénk, előbb 1686-tól egészen 1872-ig összefoglalva felsoroljuk a fontosabb hivatalokat feltárjuk a két város statisztikai adatait, ismertetjük az egyes köztintzményeket és általánosságban vázoljuk a két város gazdasági helyzetét.

Ezen adatok közül néhányra már hivatkoztunk az eddig előadottak során is, de most a rendelkezésünkre álló összes adatokat összefoglalva és kibővítve kívánjuk az olvasó elé tárni és nem csupán 1848-ig, hanem a következő fejezetünk alátámasztása céljából már most egészen 1872-ig.

11. A Pest városi hivatalok.

A XIX. század elején Pesten a városi tanács fennhatósága alatt a következő főbb hivatalok működtek:¹⁾

1. A tanácsí hivatal és a törvényszék, amelyekben az 1830. évben 2 főjegyző, 2 aljegyző, 2 jegyző és 6 tiszteletbeli aljegyző működött. Ugyan- ebben az évben a tanácsí hivatalban elintézett feliratok, megkeresések, bizonyítványok és válaszok száma 1428 volt, míg a törvényszéknél 517 drb. iratot intéztek el, s 1400 per volt folyamatban.

2. Az »ügyvédi hivatal«-ban az 1830. évben működött 1 fő-, 1 al- és 5 tiszteletbeli ügyvéd, akik közül az egyik az árvák ügyvédje, 2 pedig a fenyítő bizottság jegyzője is volt.

¹⁾ Patacsich József: »Szabad királyi Pest városának leírása.«

3. »A *bényujtványok hivatala*«, amely tulajdonképen a mai iktató-hivatalnak felelt meg, két csoportból állt, vagyis külön-külön hivatal működött a tanács és a törvényszék mellett. Hogy milyen nagy fontosságot tulajdonítottak az iratok kezelésének, arra legjobban az szolgál bizonyítékul, hogy mindkét hivatal élére egy-egy jegyzőt állítottak. Az 1790. évben, amikor még a tanács és a törvényszék nem volt egymástól különválasztva, az összes iktatott iratok száma 3444 volt. Ez a szám azonban fokozatosan emelkedett és 1795-ben már 5045, 1805-ben 7247 és 1810-ben 8940 drb ügyiratot iktattak. Lényegesen megszorodott az ügyiratok száma a tanács és a törvényszék különválasztása után. Az 1814. évben, a különválasztást követő esztendőben, a tanácsi iktatóban 7059, a törvényszéki iktatóban pedig 3858 drb ügyiratot iktattak. Az 1830. évben a tanácsnál már 9128, a törvényszéknél pedig 6060 drb ügyirat került iktatásra. Ha azonban az említett utolsó esztendőben iktatott iratokhoz a gazdasági bizottság, az árvák hivatala és a fenyítő bizottság ügyiratait is hozzászámítjuk, akkor az előforduló ügyiratok számát kb. 19.000-re becsülik.

4. A *levéltár* 1813-tól kezdődően szintén két csoportban működött, a tanácsi és a törvényszéki levéltárak csoportjában, amelyeknek mindegyikét egy-egy levéltárnok vezette. A levéltárakban irattározták az elintézett ügyiratokat, amelyekről pontos feljegyzéseket vezettek.

5. Az *irnoki hivatalban* az 1830. esztendőben egy kiadó, 4 első-, 4 második-, és 10 harmadik rendbeli, valamint 15 ingyen gyakorló (gyakornok) működött. Ezek a hivatalnokok végezték el az ügyiratok iktatását, lajstromozását, másolását és kiadását. Az 1830. év után a tanács rendelkezése szerint e hivatalba már csupán olyan irnokokat alkalmaztak, akik egyetemet végeztek.

6. *Számvevősegi hivatal*. Itt könyvelték el a város összes kiadásait és vizsgálták felül az egyes pénzt kezelő városi hivatalnokok számadásait is. Ebben a hivatalban az 1830. évben egy számvevő és 2 alszámvevő teljesített szolgálatot.

7. Az *adószedő hivatalban* 1 adószedő és ennek ellenőre teljesített szolgálatot, akik nyilvántartották a város polgáira és lakosaira kivetett kir. adót, a katonai »verbung« fenntartására szükséges adót, valamint a város kiadásainak fedezetére kivetett és a kir. adó után számított »reáadás«-t.

8. A város vagyonát a *pénztárban* kezelték, ahol egy pénzszedő (kamárás), ennek ellenőre, 1 segéd és 1 irnok teljesítettek szolgálatot.

9. Az *árvák hivatalában* az árvák attya, egy ellenőr és egy irnok teljesítettek szolgálatot. Az árvák hivatala mellett azonban még egy külön bizottság is működött, amelynek szervezetét a bizottságok felsorolásakor már ismertettük.

1830. esztendőben az árvák hivatalában összesen 636 árva vagyonát kezelték, összesen 1,078.990 frt 0·5 kr-t.

10. A *földbírói hivatalban* működött egy földbíró, ennek ellenőre és egy őrnek. Ebben a hivatalban bonyolódtak le a házak és földek árverés útján való eladásai, még pedig egy tanácsnok jelenlétében. De ugyanitt tartották nyilván a házak és egyéb ingatlanok átírását is. Az átírások a földbírói bizottság előtt történtek, amelynek szervezetét a bizottságok között már ismertettük. Minden háznak, vagy földnek átírása alkalmával a vevő tartozott megfizetni az átírási díjakat, továbbá »engedelembér« fejében minden frt után még 2 kr-t, amelyből $1\frac{1}{2}$ kr a várost, $\frac{1}{2}$ kr pedig a kórházi alapot illette meg.

11. A *gazdasági hivatalban* egy gazda, egy segéd és a földmérő teljesítettek szolgálatot. Itt tartották nyilván a város vagyonát és beszerezték a város anyagszükségletét. Emellett a hivatal mellett működött a gazdasági bizottság, amelynek szervezetét és hatáskörét a bizottságok felsorolásakor már részletesen ismertettük.

12. A *városkapitányi hivatal* feladatát az alkalmazottakról szóló 10. §-ban már részletesen ismertettük. E hivatalban a főkapitányon kívül 1830-ban szolgálatot teljesítettek: 1 kapitány, 2 hadnagy, 1 jegyző, 1 tiszteletbeli jegyző, 2 őr, 6 kerületi biztos, 26 éjjeli őrvezető, 2 strázsamester, 6 káplár, 101 drabant, 12 őr és 1 dobos.

12. Buda és Pest közállapota 1872-ig.

1. *Népesség.* Az I. részben, a rendelkezésünkre álló források megjelölésével már közöltünk számadatokat arról, hogy Buda és Pest városok lakosainak száma az 1686. évben történt visszafoglalás után milyen mértékben emelkedett. Rámutattunk arra, hogy Buda elfoglalásakor sem Budának, sem Pestnek lakossága tulajdonképpen nem volt, mert a lakosok vagy az ostrom megkezdése előtt elmenekültek, vagy az alatt pusztultak el. Ugyanott ismertettük a két város betelepítésével kapcsolatban a neoaquisztika szerepét és közöltük, hogy Rómer Flóris és Körössy számításai szerint Buda és Pest városok lakosainak száma 1700 körül csak kb. 3—4000 lehetett. Schmall Lajos adatai szerint:

Pest lakosainak száma		Buda lakosainak száma	
1687-ben	204	1688-ban	686
1696-ban	1.524	1696-ban	2.500—3.000
1706-ban	2.653	1714-ben	8.950
1716-ban	2.765		

Ezen adatok szerint tehát a két város lakosainak száma összesen: az 1687—88. években kb. 900, az 1696. évben kb. 4000, az 1714—16. években 11—12.000.

A Székesfővárosi Statisztikai Hivatal kiadványai az 1720. évben a két város lakosainak számát 12.200 lélekszámban állapítják meg, amely összlétszámból Budán 9600-an, Pesten pedig csak 2600-an laktak.¹⁾

A Székesfővárosi Statisztikai Hivatal a két város lélekszámáról ezután már csak az 1810. évből közöl adatot, így tehát csupán egyéb, nem hivatalos leírások adatait van módunkban ismertetni.

Ifj. Palugyay Imre a »Buda-Pest szab. kir. városok leírása«, Patacsich József a »Szabad királyi Pest városának leírása«, valamint J. G. Haeufler a »Buda-Pest historisch-topographische skizzen« című munkáikban megírják, hogy II. József császár az 1780. évben elrendelte az egész ország lakosságának összeírását és ez alkalommal:

Pesten : 13.550, Budán : 21.665, a két városban tehát összesen 35.215 lakost találtak.

Ugyancsak az említett írók szerint az 1799. évben Pest lakosainak száma 29.870, Buda lakosainak száma 24.306, összesen 54.176, tehát már $4\frac{1}{2}$ -szer annyi, mint 1720-ban.

Az 1799. évi számadatok azonban még abból a szempontból is figyelemreméltók, mert ezek szerint Pest a lakosok száma tekintetében már túlszárnyalja Budát és ettől az időponttól kezdődően Pest fejlődésének iramát Buda már soha többé nem tudja utolérni. A másik figyelemreméltó szempont pedig az, hogy ettől az időponttól kezdődően a két város lakosságának a száma állandóan rohamosan emelkedik. A fent említett írók, valamint dr. Pikler J. Gyula és a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal hivatalos adatai szerint Puda-Pest (Buda-Pest-Óbuda együttesen) lakosainak száma :

az 1810. évben	60.259
az 1821. «	78.599
az 1831. «	102.702
az 1841. «	107.249
az 1851. «	178.062
az 1857. «	187.891
az 1869. «	280.349,

amely összlétszámból Buda lakosságának száma a pesti lakosok számának 50%-ánál is kevesebb.

Az 1799. évtől az 1869. évig a két város lakosságának száma ötszörösen emelkedett, évenként átlag 6%-kal.

Ami a két városnak : Budának és Pestnek egymásmelletti fejlődését illeti, arról a következőkben számolhatunk be. A török hódoltság alól törént felszabadítás után Buda fejlődött gyorsabban és az akkori számarányokhoz képest lényegesen túlhaladta Pest fejlődésének tempóját, a

¹⁾ Pikler J. Gyula adatai.

lakosság számaránya, a művelődés, a kultúra, stb. tekintetében egyaránt. Még II. József császár is Budának kedvezett inkább, midőn a fővárosi jelleg kidomborítása céljából ide helyezte át az országos kormányhivatalokat.

A Duna túlsó partján fekvő Pest nem jutott ilyen jelentőséghez, mégis minden támogatás nélkül fejlődött és vagyonosodott. Kedvező földrajzi fekvése következtében ipara és kereskedelme fellendült, az irodalom és művészet meghonosodott falai között, s a XIX. század első évtizedében többé már nem Buda, hanem Pest az ország gazdasági és szellemi központja, Magyarország igazi fővárosa. Betetézi Pest fejlődését az az esemény, hogy 1848-ban az országgyűlés és a minisztériumok is Pestre költöznek.¹⁾

Vizsgáljuk meg ezek után, hogy Buda-Pest lakosainak együttes száma miképen aránylott egyes magyarországi nagyobb városok és egyes külföldi nagy városok lakosságának számához :

Buda-Pest lakosainak száma az 1787. évben összesen kb. 47.000 volt. Ugyancsak az 1787. évben :

Debrecennek	29.200
Pozsonynak	26.900
Kecskemétnek	22.600
Szegednek	21.500
Szabadkának	20.700

lakosa volt.²⁾

Az 1799. évben Buda-Pestnek összesen 54.176 lakosa volt, az 1800. évben pedig :

Bécsnek	246.900
Berlinnek	172.100
Párizsnak	547.800
Nápolynak	350.000
Rómának	148.200
Londonnak	958.800

lakosa volt.³⁾

Amíg tehát Buda-Pest már a XVIII. században Magyarország legnagyobb városa volt, addig a külföldi nagyvárosok mellett még lényegesen jelentéktelennek számított. A XIX. század elején a mai Budapestet alkotó, de akkor még nem egyesített városok 54.176 főnyi lakosságával az európai városok között a 42-ik helyet foglalta el. Ettől az időtől kezdődően azonban rohamosan halad előre ezen a ranglistán és 1869-ben a 16-ik, a XIX. század végéig pedig már a 6-ik helyre kerül.⁴⁾

¹⁾ Gárdonyi Albert : »A negyvenéves Budapest.«

²⁾, ³⁾, ⁴⁾ Dr. Pikler J. Gyula adatai.

De ugyanilyen emelkedést találunk akkor is, ha az ország lakosságának számadatait helyezzük az együttesen vett Buda-Pest lakosságának száma mellé :

Évszám	Az ország lakosainak száma	Buda-Pest lakosainak együttes száma	Az ország lakosainak hány %-a lakik Buda-Pesten
1714—1716	2,570.000	11.000	0·45
1787	9,394.305	47.000	0·5
1851	13,191.553	178.062	1·3
1857	13,768.513	187.891	1·4
1869	15,417.327	280.349	1·8

Végül még csupán arra kívánunk rámutatni, hogy ifj. Palugyay Imre adatai szerint az 1851. évi összeírás alkalmával a lakosságból :

	Budán	Pesten
Római katolikus <i>vallásúnak</i> vallotta magát	71 %	52 %
Ágostai evangélikus « « «		11 %
Református « « «		9 %
Zsidó « « «	10 %	15 %
Német <i>anyanyelvűnek</i> vallotta magát	52 %	40 %
Magyar « « «	12·5%	38 %
Szláv « « «	2·5%	5 %
Szerb « « «	2·5%	0·6%
Héber « « «	10 %	15 %

Az 1869. évi összeírás alkalmával pedig Buda-Pesten találtak az összlakosságból :

Római katolikus vallásút	72·3%
Görög keleti «	0·7%
Ágostai evangélikus «	5·3%
Református «	4·8%
Izraelita «	16·6%
Egyéb «	0·3%

Végül az 1880. évben a lakosság nemzetiség szerint a következőképen oszlott meg :

Magyar	55·1%
Német	33·4%
Tót	6 %
Oláh	0·1%
Egyéb	5·4%

2. A *polgárság*. A város lakói nem mindannyian nevezték magukat polgároknak, mert a »*polgár*«-ságot és az azzal járó *jogokat* csak bizonyos meghatározott előfeltételek fennforgása esetén, valamint megállapított díjak lefizetése ellenében kaphatták meg.

A polgárjog elnyerésének előfeltételei: a feddhetetlen magaviselet, városi ingatlan megszerzése, céhbeli tagság, kereskedőség és intelligencia voltak.

Az előfeltételek fennforgása esetében a polgárjog elnyeréseért folyamodónak a megállapított díjat is meg kellett fizetnie, amelynek összege fokozatosan emelkedett. Kezdetben a kamaraigazgatóság 5 frt-t, 1710-től kezdődően pedig a tanács 6 frt-t szedett polgárdíj fejében, majd 1777-ben három díjosztályt állapított meg és pedig: 1.) ingatlantulajdonosság és intelligencia után, 2.) mesterség és kereskedés után, valamint 3.) polgárfiú után. A polgárdíj 1777—1780-ig az egyes osztályokban 8, 6 és 4 frt; 1780—1800-ig 16, 12 és 8 frt; 1800—1811-ig 50, 12 és 6 frt; 1811-ben a pénz devalvációja miatt 250, 60 és 30 frt; 1812—1848-ig pedig 30, 12 és 6 frt volt.

A polgárjogot 1687—1692-ig a budai kamaraigazgatóság, 1692—1848-ig pedig a tanács adományozta. A befogadott polgárnak esküt is kellett tennie, még pedig eleinte a kamaraigazgatóság, későbbben pedig a tanács előtt, ahová a szószóló állította elő.

Az eskü szövege a következő volt: »Esküszöm — — hogy a' Polgárok számába bé-vétettvén, elsőben Felséges Apostoli Királyomnak, Uramnak, minden időben hiv, és engedelmes leendek, e' Városi Polgár-Mester, 's Fő Bíró Urakat az egész Nemes Tanácscsal, valóságos Elöljárómnak tartani és tisztelni fogom, semmit e' Város kárára nem teendek, sőt ha másnak ártalmas tettét tapasztalnám, azt azonnal a' Nemes Tanácsnak feladni tartozom, a' reám szabott polgári terhet minden készséggel viselni kívánom, 's magamat e' Város Statutumainak, Privilegiumainak, bevett szokásainak megtartására alkalmaztatni; sőt arra is kötelezem magamat, hogy mind ezeket szükséges esetben tellyes erőmből is védelmezni fogom.«

A polgárt bírói ítélettel meg lehetett fosztani polgárjogától, amely különben sem örökölheto, sem átruházható nem volt. Ha valamelyik polgárt megfosztották a polgárjogtól, akkor zsellérré vált és többé a polgárságot már nem szerezhette meg. Polgárjogot nemcsak férfiak, hanem nők, sőt törvényhatóságok is szerezhettek.

A polgárságnak három nemét ismerték: a rendes polgárt, a grátisz polgárt és a díszpolgárt. Ez a felosztás csupán az elnevezésekben tesz különbséget, mert minden polgár egyforma jogokkal rendelkezett.

A grátisz polgárjogot kezdetben a város szolgálatában álló személyeknek adták, részint szegénységük miatt, részint pedig jutalmazásképen. Miután azoknak, akik így jutottak polgárjoghoz, díjat nem kellett fizetniök, későbbben nagy befolyású férfiaknak és a város érdekében eljáró személyeknek

is grátisz polgárságot adományoztak és ezzel érdemeiket kívánták elismerni. A grátisz polgárok legnagyobb része azonban mégis a városi alkalmazottak közül került ki.

A díszpolgárság már sokkal újabb keletű, mert amíg grátisz polgárságot először Budán 1711-ben, Pesten pedig 1717-ben adományoztak, addig díszpolgárságot először Pesten csak 1819-ben, Budán pedig 1830-ban adtak.

A kiváltságos polgárjog 1848-ban szűnt meg. Budán és Pesten ugyan még 1848. után is adományoztak polgárjogot, egészen 1867-ig, ez azonban már nem jelentett mást, mint a község kötelékébe való felvételt, mert a polgársághoz már semmi különleges jogok nem fűződtek. Budán ugyan egészen 1873-ig a polgárok megtartották bormérési jogukat, azonban ebben az évben az italmérés szabályozásával már ez a jog is megszűnt.

Budának 1848-ig 7317 rendes polgára, 15 grátisz polgára, 1873-ig pedig 34 díszpolgára volt. Pestnek 1848-ig 8678 rendes polgára, 55 grátisz polgára és 1873-ig 52 díszpolgára volt.

*

3. *Épületek.* A lakosságra vonatkozó adatokon kívül az épületek számának az emelkedése is élénken tanúsítja Buda és Pest városok fejlődésének mértékét. Ugyancsak az I. részben már közöltük az 1686 utáni adatokat, amelyet jelenleg megismételünk. Schmall Lajos adatai szerint:

	Pesten	Budán
Az 1687. évben	34	
Az 1688. „		98
Az 1696. „	244	427
Az 1706. „	379	
Az 1714. „		1.405
Az 1716. „	395	

ház volt.

Ifj. Palugyay Imre és Patacsich József egybevágó adatai szerint pedig:

	Pesten	Budán
az 1787. évben a házak száma	1.981	¹⁾
az 1795. „ „ „ „	2.681	
az 1802. „ „ „ „	2.909	
az 1814. „ „ „ „	3.325	
az 1820. „ „ „ „	3.859	
az 1824. „ „ „ „	4.305	
az 1831. „ „ „ „	4.517	
az 1849. „ „ „ „	5.439	4.079
az 1869. „ „ „ „	5.259	4.092

¹⁾ A hiányzó adatok nem állottak rendelkezésünkre.

A Székesfővárosi Statisztikai Hivatal adatai szerint 1869-ben a házak közül :

Földszintes	7.243
1 emeletes	1.358
2 emeletes	550
3 emeletes	182
4 emeletes	18
Összesen	9.351 ház.

Budapest fejlődésének mértékére élénk fénytvet, ha rámutatunk arra, hogy az 1930. évben, Budán 10.383, Pesten 15.485, összesen 25.868 ház volt.

*

4. *Utdék és azok világítása.* Pesten az utak és utcák száma 1820-ban összesen 200. Ezek közül a városi kapitányi hivatalban vezetett jegyzékek szerint a Belvárosban 49, a Lipótvárosban 28, a Terézvárosban 49, a Józsefvárosban 50 és a Ferencvárosban 24 út, illetőleg utca volt. A Belváros valamennyi utcája, a külsővárosoknak pedig »jártasabb« utai kövel, egyesek pedig kocka-granittal voltak kirakva. Az 1869. évben Pesten összesen 500 út és utca, valamint 46 tér volt.

Pest városa az utcáknak kövel való kirakására az 1820. évben 26.498 forint 51 krajcárt, az 1825. évben 18.518 forint 44 és fél krajcárt, az 1830. évben pedig 36.699 forint 24 és fél krajcárt fordított. Az utcák tisztítása az 1820. évben 6.086 forint 32 és fél krajcárba, az 1825. évben 5.674 forint 45 krajcárba, az 1830. évben pedig 16.619 forint 27 krajcárba kerültek.

Pesten az utcákat 1790. január hó 1-én kezdték *lámpával világítani.* Az 1796. évben Pesten összesen 600, míg 1831-ben már 1378 utcai lámpa égett. A lámpák október 1-től március végéig minden éjjel égtek, április 1-től szeptember végéig azonban a holdtölte napját megelőző és az azt követő öt-öt napon keresztül nem égtek. A lámpákra a kapitányi hivatal vigyázott. Egy közönséges lámpa fenntartása havonként 1 forint 29 krajcárjába, egy argentinai lámpa fenntartása pedig 6 forint 45 krajcárjába került a városnak. Az 1852. évben Pest utcáit 688 argentinai és 801 közönséges lámpával világították.

Budán az 1869. évben összesen 980 út és utca, valamint 29 tér volt.

Az éjjeli kivilágítás Budán 1777.évi november hó 9-én vette kezdetét, tehát régebben, mint Pesten. Budán az 1810. évtől 385 lámpa égett éjszakánként, amelynek költsége évenként 12.500 forintba került. Az 1852. évben a budai utcákat 241 finomabb és 355 közönséges, összesen 596 lámpával világították. Az 1852. évig az utcai világítást Buda városa házilag kezelte, ezután azonban az utcák kivilágítását haszonbérbe adta.

*

5. A *bérekcsik* száma 1810-ben Budán 101, míg Pesten 116 volt, amely szám a szabadságharc végéig fokozatosan emelkedett. Jellemző a szabadságharc utáni élet nagymértékű pangására, hogy 1852-ben Budán már csak 70, Pesten pedig csak 112 bérekcsi közlekedett. A bérekcsik ár-szabálya Budán és Pesten egyforma mértékben volt megállapítva. 1852-ben egy bérekcsi egész napra : reggel 7 órától este 9 óráig 6 forintba ; félnapra : reggel 7 órától déli 12 óráig 3 forintba ; d. u. 2 órától este 9 óráig pedig 3 forint 30 krajcárba került. Ha valaki a bérekcsit egy óránál rövidebb ideig vette igénybe, Pesten 40 krajcárt, Budán és Óbudán pedig 30 krajcárt fizetett. Egy óra tartamára a bérekcsi 1 forintba került, minden következő óráért azonban már csak 48 krajcárt kellett fizetni. Az első órát követő $\frac{1}{4}$ órára a bérekcsi 20 krajcárba, $\frac{1}{2}$ órára 30 krajcárba került, a fél órán túl pedig már az egész óra összegét, tehát 48 krajcárt kellett fizetni. E »hajtásdíjszabály« csak a vámvonalakon belül volt érvényes, míg a vámvonalakon kívül a feleknek kölcsönösen kellett megegyezniök. A bérekcsisnak azonban jogában állott fuvar olcsóbban is vállalni.

Az órára megállapított díjakon kívül különböző díjak voltak megállapítva meghatározott távolságok szerint. Pl. a vasúti állomásra, a hajókikötőbe, temetésre stb.

A beszálláskor a bérekcsis köteles volt vendégét az órára figyelmeztetni. A kocsi egy vagy több személy is igénybe vehette. Az éjjeli órákban az ismertetett díjnak még a felét kellett felárként fizetni. Azt a kocsi, aki a díjszabásban megállapított áraknál többet követelt, 24 órától 3 napig terjedhető fogsággal, vagy 5—20 forintig terjedő pénzbírsággal, a szabályoknak ismételt be nem tartása esetén pedig a fuvarozási engedély visszavonásával büntették.

*

6. *Vízvezeték.* Amíg Pest sík területén a kútás és így a városnak vízzel való ellátása nem járt nagy nehézséggel, addig a budai vár alatt lévő kemény sziklák a kútást nem tették lehetővé és ezért már Mátyás király korában a királyi palotát nagy költséggel megépített vízvezeték útján látták el vízzel. A török hódoltság alatt szekereken hordták a Dunából a vizet. A svábhegyi vízvezetéket a XVIII. sz. elején építették meg, amely a svábhegyi ú. n. »Doctor forrás« nevét a vízvezeték terveinek elkészítőjétől : Doctor Everling Eberhard-tól kapta. A forrásoktól kiinduló vezetékek a Svábhegy alján egyesültek és innen a Krisztinavárosra, majd pedig a Vérmezőn keresztül a Városház mellett lévő nagy víztartó kútba szállították a vizet, ahonnan további vízvezetékek ágaztak szét.

A Duna vizét géppel szivattyúzták fel a várba, amely gépek a Lánchíd szomszédságában lévő kútházba voltak elhelyezve. Állítólag már II. Lajos király korában lovakkal hajtott géppel szivattyúzták fel a Duna vizét.

A várba felszivattyúzott vizet a Várszínház előtt lévő kútházban elhelyezett víztartóban gyűjtötték össze. Ezt a vízvezetékberendezést többször alakították át, illetőleg a szükségleteknek megfelelően nagyobbították. A Várszínház előtti kútház víztartójából a vizet a vár különböző helyein elhelyezett víztartó-kutakba vezették be. Ennek a vízvezetéknek a fenntartása Buda városának évenként 1366 forint 27 krajcárjába került.

Pesten az első vízvezetékét az 1867 évben építették.

*

7. *Tűzoltás.* Az 1830. esztendőben Pesten a város különböző részein már 5 tűzoltó tárház állott, amelyekben a *tűzoltó szereket* tartották. Ebben az időben Pest városának 12 fecskendője volt és ezenkívül külön fecskendővel rendelkezett még a katonaság, a kórház, az egyetem, a múzeum, valamint külön fecskendője volt a kereskedőknek, a zsidóknak és egyes háztulajdonosoknak is.

A tanács külön alapot létesített, amelyből a tűzoltáshoz szükséges szereket vásárolták, azokat jókarban tartották és amelyből az oltások alkalmával felmerült költségeket fedezték. Ennek az alapnak a tőkepénze 1831-ban 27.856 forint 37 és $\frac{1}{2}$ krajcár volt.

A tűzoltási kérdésekkel azonban nemcsak a tanács, hanem még a helytartó tanács is foglalkozott, amely hivatal 1830. évi március hó 2-án 6.160 szám alatt rendeletet adott ki, amelyben szabályozta, hogy a polgároknak mihez kell tartaniuk magukat tűzvész esetén. Ez a rendelet egyúttal magában foglalta a tűzrendészetre vonatkozó intézkedéseket is: az egész városban a házakat zsindegyel kellett befedni; a házak udvarain fa-fészereket és fából készült istállókat építeni tilos volt, a meglévőket pedig le kellett bontani.

*

8. *Árvízvédelem.* Nagyfontosságú feladata volt mindenkor a pesti városi tanácsnak az *árvízvédelem*, mert az árvizek igen sokszor nagy károkat okoztak a városban. Árvíz öntötte el Pestet az 1741., 1744., 1775., 1789., 1795., 1811. és 1838. esztendőben.

A tanács rendelkezései szerint minden esztendőben, amikor Pest és Buda között a jég megállt, minden dunaparti csatornanyílásnál, valamint az árvízvédelmi töltéseken a polgárok kötelesek voltak egymást fölváltva állandó őrséget tartani. Ezeket az őrségeket egy-egy tanácsnok vezette. Elrendelte továbbá a tanács, hogy jégzajlás idején a magáncsatornák nyílásait be kellett tömni; ha a víz megáradt, a csónakokat az utcákra kellett kihordani. Állandó összeköttetést tartottak fenn a szomszédvárosokkal és a jég megindulásakor ágyúmozsarakat sütöttek el. Amint azonban a későbbi 1838. évi sajnálatos események bizonyították, ezek a rendelkezések sem voltak elegendők ahhoz, hogy Pestet az árvíztől megóvják.

*

9. *Iskolák és tanintézetek.* Elsősorban a *Pázmány Péter* esztergomi érsek által Nagyszombaton az 1635. évben alapított *m. kir. tudományegyetemről* kell megemlékeznünk, amelyet az 1777. évben Budára, majd 1784-ben II. József császár Pestre helyezett át.

A XIX. század elején a főiskola élén egy Praeses állott, aki mellé egy jegyző volt rendelve. A Praeses mellett egy másod-Praeses, valamint évenként váltakozva, a tanárok közül egy »Főigazgató« (Rector magnificus) állott.

Az 1831. évben a Pázmány Péter Tudományegyetemen négy tudományos kar működött, amelyek mindegyikének az élén egy »igazgató« (direktor), egy dékán és egy »segédigazgató« (Senior) állott. Ugyanebben az évben a »Vallásbéli Tudomány Karban« a tanárok száma 8, míg a tanulók száma összesen 91 volt, a »Törvény Karban« a tanárok száma 6, a tanulók száma pedig 248 volt; az »Orvosi Karban« a tanárok száma 15, az összes tanulók száma pedig 672 volt, akik közül »orvostanuló« 305, »seborvos tanuló« pedig 367. Ugyanezen a karon képezték ki a »gyógyszereket«, akiknek száma 37, valamint a bábákat, akiknek száma 48 és a »kovácsok«-at, akiknek száma 27 volt.

A »Bölcsesség Karban« az 1831. évben a tanárok száma 19, a tanulók száma pedig összesen 546 volt, akik közül 26 a földmérést tanulta.

A felsorolt tanárokon kívül az egyetemen még három »segéd« (adjunktus) és 8 »segítő« (assistens) működött. Az 1831. évben a tanárok, adjunktusok és assistensek száma összesen 59 volt, míg a tanulók száma 1669 főt tett ki.

A *József ipartanodának*, vagyis a mai műegyetemnek a megszervezésére az 1832/36. évi országgyűlésen gróf Széchenyi István tett indítványt. Az országgyűlés erre a célra valóban 200.000 forintot szavazott meg, amely összeg azonban a polytechnikum megalapítására kevés volt, miértis 1844. évben a tanulmányi alapból erre a célra újabb 300.000 forintot engedélyeztek. A főiskolát az így felszaporodott összegből 1846 november hó 1-én, József főherceg 50 éves nádori méltóságának ünneplése alkalmával nyitották meg, a királyi egyetem Kecskemét-utcai főépületében.

A helytartótanács 1787. évi február 6-án 4748. szám alatt rendelte el az egyetemen az *állatgyógytani tanszéknek* a felállítását, amely az 1788. tanévben kezdte meg működését. A hallgatókat az elméleti előadásokon kívül gyakorlati oktatásban is részesítették. Az 1851. évben az intézetet az egyetemből kikebelezték és önállósították és egyúttal személyzetének létszámát a következőkben állapították meg: 2 rendes tanár, akik közül az egyik az intézet igazgatója is, 1 tanársegéd, 1 kovács és 2 segéd. Az intézet tanulóinak a számát pedig hely szűke miatt évenként 60 főben írták elő.

»A *pesti kir. képezdét*« V. Ferdinánd magyar király 1844-ben alapította, ahol az elemi tanítókat képezték ki. A növendékek száma 1845-ben 25, 1851-ben pedig 31 volt.

A középiskolák közül a következőket találjuk: a »Gyakorló vagy deák iskolák«-at (*gymnasium*). Ezt Pest város tanács 1714-ben alapította és a tanítást a »kegyes iskolák szerzetére« bízta. A gimnázium eleinte a városházán volt elhelyezve, későbben azonban külön épületet emeltek részére. A gimnázium eleinte három »oskolából« állott, amelyet 1777. esztendőben kettővel, az 1806. évben pedig még eggyel szaporítottak. A tanulók száma az 1830. évben 773, az 1840/41. tanévben pedig 751 volt, akik közül 554 római katolikus, 82 zsidó, a többiek pedig egyéb vallásúak voltak.

A »*Királyi Nemzeti Főiskola*« három osztályból állott és ehhez tartozott a rajzoló »oskola« is. Itt a tanítást ugyancsak a »kegyes iskolabeli szerzetesek« látták el, az iskola igazgatója azonban városi tanácsnok volt. A tanulóifjúság száma 1830-ban összesen 664 főből állott.

Külön »*deák-oskolái*« voltak még az ágostai hitvallásbelieknek, valamint az angol apácáknak, akik a leányok részére tartottak fenn középiskolát.

A »*kis» vagy »városi iskolák*« (a mai elemi iskolák) száma 1830. évben Pesten 15 volt, amelyek közül 8-at a város, 7-et pedig a különböző vallásfelekezetek és nemzetiségek tartottak fenn. Ez utóbbiak között találunk ágostai hitvallású, tót, görög katolikus, oláh, rác és zsidó iskolákat.

Az »Asszonyi egyesület« az 1819. évben a »szegény és árva gyermekek részére külön iskolát« állított fel. Ugyancsak külön működött a »*Kisded gyermekek koránti nevelésére felállított gyám- és képzőintézet*« is.

A felsorolt iskolákon kívül az 1831. évben működött még egy »*rajzoló iskola*« is, amelyben az iskolabajáró gyermekeket mindennap, a mesterlegényeket és inasokat pedig vásár- és ünnepnapokon tanították, valamint működtek még különféle »*éneklő*«, »*muzsika*«, »*vívó*«, »*lovagló és úszó iskolák*« is.

A *kisdedóvóképezdét* és az ezzel kapcsolatos »*példány óvodá*«-t az 1836. évben megalakult központi kisdedóvó egyesület alapította. Az egyesületnek célja az óvodák terjedését Magyarországon is előmozdítani. Az egyesület a két intézetet nagyobb alapítványokból és az évenként kibocsátott 6 forintos részvényekből tartotta fenn. Nagyobb alapítványokat tettek V. Ferdinánd király 100 forint, gróf Fesztetich Leó 4000 forint, báró Wesselényi Miklós 1500 forint. stb. Az intézet 1837-ben Tolnán, a gróf Fesztetich Leó által ajándékozott épületben kezdte meg működését. Az egyesület tagjainak kívánására azonban 1843-ban Pestre helyezték át, ahol külön házat építtettek számára. A »*példány óvodá*«-ban 1844-ben 96, 1850-ben azonban már 183 kisdedet gondoztak. Az óvodába 2—7 éves korú kisdedeket vettek fel, akiknek szülői 1 forint beiratási díjat és havonta 20 krajcár tandíjat voltak kötelesek fizetni. A szegényeket azonban ingyen gondozták. A képezdében a »*gyermeknevelőket*« részint elméleti, részint pedig a rendelkezésre álló óvoda útján gyakorlati kiképzésben részesítették. Az intézet személyzete egy igazgatóból, — aki egyszersmind tanár is volt —, két segédnevelőből, egy

dajkából és egy házmesterből állott. Az 1846. évben összesen 25 »gyermeknevelőt« képeztek ki.

A »*Josephinum árvaápoló intézet*«-et, József nádor tiszteletére 1844-ben alapították a szülőiket vesztett pesti származású és bármely keresztény vallásfelekezetű árva gyermekek ingyen ápolása céljából.

A pesti iskolákat mindenkor a helytartótanács engedelmével állították fel és azok a városi tanács alá voltak rendelve. Az összes iskolák egy tanácsnok, az »iskolák igazgatója« alá voltak rendelve.

*

10. *Kórházak.* A pesti polgárok hozzájárulásából az 1796. esztendőben építették meg az akkori Kerepesi-úton, a mai Rákóczi-úton a Rókus kápolna mellett az ú. n. Rókus-kórházat. Ebben a kórházban 175 férőhely volt a betegek részére és 64 ágy az »ügyefogyottak« számára.

A kórház igazgatója a város főorvosa volt, a kórházi személyzet pedig az 1831. évben állott : 1 tiszteletbeli városi orvusból, 1 fő-seborvusból, 2 orvosi és 2 seborvosi segítőből, 1 gyógyszerészből és 1 bábából, valamint 12 beteggondviselőből.

A kórház fenntartása egy évben 60.000 forintba került.

A szegény betegeket ingyen kezelték, azoktól ellenben akik fizetni tudtak, a közös kórtermekben naponta 40 krajcárt szedtek be. A külön szobákban fekvő betegek naponként 1 forint 40 krajcárt, azok pedig, akik egyedül akartak egy szobában feküdni, naponta 2 forint 30 krajcárt voltak kötelesek fizetni.

A kórház forgalmáról a következő adatok adnak tájékoztatást : 1825. évi szeptember hó 1-től 1826. évi október hó végéig ápoltak 1257 ingyenes és 926 fizető, összesen 2185 beteget, akik közül a kórház jelentése szerint 1668 beteg gyógyult meg.

A városi kórházon kívül kórháza volt még a m. kir. Tudományegyetemnek is, még pedig az akkori Hatvani-utcában. Ebben a kórházban összesen 55 ágy volt, amelyből 10 ágyat a szembetegek és 10 ágyat gyermekágyasok számára tartottak fenn.

Meg kell még emlékeznünk a katonai kórházról, valamint a görögök és oláhok által önkéntes adományokból fenntartott kórházakról is. De külön kórházat tartottak fenn még a zsidók is, amelyekben csak a zsidó betegeket gyógyították.

Budának az 1851. évben 6 kórháza volt, amelyekbe ugyanebben az esztendőben felvettek 4441 beteget, felgyógyult 3769 beteg és meghalt 323 beteg.

A budai kórházakban a következő személyzet teljesített szolgálatot :

A nőkórházban	2 főorvos, 1 alorvos, 1 sebész, 8 betegápoló
Irgalmas szerzetnél	2 „ 2 „ 2 „ 6 „
Erzsébet nőszerzetnél	1 „ 1 „ a zárdahölgyek
Óbudai kikötő kórházban	1 „ 1 betegápoló
Óbudai községi kórházban	1 „ 2 „
Óbudai héber kórházban	1 „ 1 „
Összesen	8 főorvos, 3 alorvos, 4 sebész, 18 betegápoló és a zárdahölgyek.

Ifj. Palugyay Imre: »Buda—Pest szabad királyi városok leírása« című munkájában felsorolja az 1851. évben felvett betegek betegségeit, amelyek a következők voltak :

»aggüszök 6, aranyér 17, agyrázkodás 2, aszalvány 17, bujados 9, csonttörés 34, csúz 140, csontszu 11, csontszu az orrban 1, fagydag 3, függűtérddag 2, görvélydag 8, láb dag 4, térdíz dag 3, düh 1, égetés 18, emlőtályog 2, bujafekély 345, kézfekély 3, lábfekély 75, idült fekély 189, fehérfolyás 1, fulladás 1, függöly 3, fényleg 5, ficzamosdás 13, ú. a. a hátgerinchen 1, méhgörccs 3, gyomorgörccs 14, rángógörccs 18, gyengeség 1, gyomortágulás 3, gyermekágyas 56, himlő valódi 4, ál 17, bélhurut 30, gyomorhurut 127, tüdőhurut heveny 70, idült 48, hagymáz 275, hányszékelés 85, hasmenés 38, hasdugulás 4, húgyár 2, izbetegség 1, ebharapás 8, sejtiszökeményedés 1, májkieményedés 1, farkasküteg 2, kanyaróküteg 4, izzagküteg 7, aggkór 52, gümőkór 136, nehéz kór 7, vízkór 116, melvízkór 9, gelesztakór 3, melakór 5, higánykór 7, görvélykór 10, szívkór 5, bujakór 89, elmekór 25, agykór 3, koponyarepedés 2, köbetegség 3, szekérgázolás 1, hulla Ó-Budáról 1, haldokló 21, eltemetés végett behozatott 2, lábbadozó 3, betegség nélkül 8, önmérgezés 2, önfelakasztás 4, dunábfult 7, fürdőbe fult 1, halvaszületett 6, körömméreg 1, köszvény 68, köhögés 3, kelés 8, látabénulat 1, csúzláz 113, váltóláz 492, csorvláz 268, sorvláz 5, epeláz 27, hurutláz 50, körömlob 2, érlob 1, hashártyalob 21, izlob 10, méhlob 8, fültő-mirigylob 7, mirigylob 5, toroklob 19, torokmirigylob 24, szívlob 2, hugycsőlob 2, szarulob 21, egykérlob 1, ideglob 1, szívburkolatlob 4, csonthártyalob 8, haskérlob 8, viszérlob 3, bőrlob 9, gerinclob 4, melhártya- és tüdőlob 14, béllob 16, gőglob 7, mellhártyalob 65, májlob 13, farcsontideglob 5, egylob 5 szemlob 63, térdizlob 1, veselob 1, tüdőlob 79, herelob 39, mézgörj, májtúltengés 1, méhanyaszállítás 1, orbáncz 35, orcsuklat 1, oldalfájás 10, öv 4, méhrák 13, májrák 2, gyomorrák 9, agyrák 5, haskérák 1, heretartórák 1, ajkrák 7, emlőrák 1, bélrák 2, rüh 88, szaruasztó 1, máj- és lépsorvadás 10, húgyhólyagsorvadás 2, fejseb 10, ajksebb 1, különféleseb 39, szédülés 6, szélhűdés 34, szívdobogás 3, születutáni tisztulás elrekedés 1, sömör 4, sérülés 192, súly 5, sérv 2, szürke-

hályog 4, tályog 34, tisztuláshiány 3, tüdőlégeny 1, takár 4, vérbőség 1, vérköpés 7, vérhányás 7, vérhas 12, vérfolyás 15, vörheny 8, vizesér 1, Wherhofféle betegség 1, zúzódás 59, összesen 4441.«

*

11. A szegényintézetet Pest város pártfogása alatt, II. József császár rendelete alapján, a pesti templomokban felállított perselyekbe gyűlt adományokból, a plébánia templomokban évenként háromszor tartott nagy szentmisék alatt befolyt pénzekből, a végrendeleti hagyományokból, valamint a nyilvános táncvigalmakra adott engedélyek és bírságpénzekből alapították.

*

12. *Temetők.* A XVIII. század végén és a XIX. század elején Pest városának nem volt egy-két helyen összpontosított nagy temetője, hanem azok több helyen voltak szétszórva. Temető volt: a belvárosi templom körül, a mai Váci-út jobboldalán, a Kőbányai-út baloldalán, az Üllői-út és a Soroksári-út között. A görögöknek és oláhoknak külön temetőjük volt a Váci-úton; a rácoknak az Üllői-út és a Soroksári-út között és külön temetőjük volt a zsidóknak is. Ezenkívül úgy egyháziakat, mint világiakat is temettek a templomok kriptáiba, amely temetkezés azonban igen költséges volt, mert egy ilyen helyért 50 forintot kellett fizetni.

Az egykori írók megállapításai szerint Pesten nagy luxust fejtettek ki a temetkezés körül. A holtakat aranyozott keményfakoporsókba tették, drága selyemből készült szemfedeleket raktak rá, igen sok gyertyát égettek el és nagy összegeket költöttek a temetési kocsikra is. Egy 6 lovas kocsi 50 forintba, egy 4 lovas 24 forintba, egy fekete posztóval betakart kocsi pedig 6 forintba került. Kapható volt ugyan 4 forintért és 2 forintért is kocsi, azonban aki csak tehette, a drágábbat vette igénybe.

Ezzel szemben azonban a temetők rendbentartására már alig költöttek valamit és a sírokat is össze-vissza, egymás hegyén hátán ásták meg, úgyhogy egy-egy sírnak a megtalálása mindig nagy kutatásba került.

Budának négy temetője volt, amelyek közül a legszebb és legnagyobb a Városmajor melletti temető volt, ahová polgári és katonai halottakat egyaránt temettek. A tabáni és a krisztinavárosi temetőkbe katolikusokat és reformátusokat, a budaujlaki temetőbe csak róm. katolikusokat, az óbudai temetőbe pedig csak zsidókat temettek. Az 1852. évben egy 1. számú díszkocsi 6 lóval 17 forint 36 kr-ba, 4 lóval pedig 11 forint 12 kr-ba került. A legolcsóbb temetési szekér két lóval 48 kr-ba került, míg a kórházak a 8. számú szekeret használták, amelynek ára 24 kr volt.

Ugyanebben az évben egy nagy sír megásása a koporsó leeresztésével együtt 30 kr-ba került, míg egy gyermek sírásásért a koporsó leeresztésé-

vel együtt csak 15 kr-t kértek. Azonban a koporsókendő és egyéb szükségletek oda és vissza szállításáért, továbbá a koporsó fel- és leemeléséért további 18 kr-t szedtek. Egy sírnak gyeppel való befedése 2 forintba került, a virágokkal való beültetésre és az öntözésre vonatkozóan azonban a hozzátartozóknak a sírkert bérlőjével külön kellett megegyeznie.

Úgy Budán mint Pesten több temetkezési egyesület állt fenn, amelyek a meghaltak örököseinek átlagosan 100—150 forintot fizettek ki.

*

13. *Börtönök.* A pestvárosi börtönökben az 1831—1840. év alatt 11.244 rab fordult meg, akik közül 10.668 rab félévénél rövidebb, 576 rab pedig félévénél hosszabb elzárásra volt ítélve. A városi börtönökben tartózkodó rabok száma 1851. szeptember 21-én 143 volt, akik közül 120 a városházán lévő, 23 pedig a Szent Rókus-kórházban lévő börtönben volt elzárva. A rabtartási költség a városnak 1825-ben 12.218 forint 42 krajcárjába került, az 1851. évben pedig 8676 forint 50 krajcárjába.

A börtönökkel kapcsolatban a »pesti kényszerítő dologház«-ról is meg kell emlékeznünk, amelyet 1841-ben részint Pest város hozzájárulásából, részint pedig magánosok adományaiból állítottak fel. Ide utalták be eleinte a dolog- és keresetnélküli csavargókat, későbbben pedig a rendőri vétségek miatt Budán és Pesten elítéltek is itt töltötték ki büntetésüket, sőt a fenyejtő törvényszék által elítélteket is ebben az intézetben foglalkoztatták. A foglalkoztatottak száma 1851-ben 75 férfi és 25 nő volt. A dologházi személyzet egy igazgatóból, egy ellenőrből, egy segédből, két felügyelőből, egy varrónőből, egy mosónőből és két háziszolgából állott. A fegyencek keresetéből befolyó jövedelmet a dologház fenntartására fordították.

A pesti börtönök állapotáról rendkívül sötét képet fest Deák Ferenc igazságügyminiszter 1848. május 18-án kelt 424 Ig. M. számú »intézkvénye«, amelyet Pest város tanácsa 1848. május 27-én 8018 szám alatt tárgyalta. Az »intézkvény« szerint a Pest városi börtönök legnagyobb része sötét, nedves, nehezen szellőztethető és felette egészségtelen. E tömlöcökbe záratnak nemcsak az elítélt bűnösök, hanem a vizsgálat alatti vádlottak is, nemcsak azok, akik súlyos büntetést követnek el, de a kborlásért, vagy koldulásért rendőrileg befogottak is. És még ezen felül a helyszűke miatt számosabb egyének záratnak össze az apró, nedves, sötét, egészségtelen börtönökbe és az alsó tömlöcök lakói, az őrizeti személyzet csekély száma miatt, csupán a tömlöcök előtti elzárt földalatti sikátorra bocsátatván időnként szellőzés végett, még egészséges jó levegőt sem szívhatnak.»

»A börtönök ily állapota — kivált az ország fővárosában — undorral és borzadályal tölti el a jobb ember kebelét. Ezen állapotot tovább is eltűrni súlyosan vétkes hanyagság volna igazság, méltányosság és emberiség ellen. Gúny volna a civilizációval szemben.«

Utasítja a rendelet a város közönségét, hogy addig is, amíg a börtönügyet országosan rendezik, rögtön segítsen a bajon, keressen köz- vagy magán-épületet, ahol a börtönöket elhelyezheti; egy börtönbe több egyént ne zárjanak össze, mert az az egészségére és a közerkölcsre egyaránt ártalmas. Bocsássák a rabokat időnként levegőre és vigyék a betegeket kórházba. Az orvos naponta látogassa meg a betegeket; a kisebb rendőri kihágásokért letartóztatott egyéneket pedig csak olyan börtönbe zárhatják, amely el van különítve a törvényszék által elítéltek börtöneitől.

A tanács ezt a rendeletet a városkapitánynak adta ki azzal a szigorú utasítással, hogy a vizsgálati fogságban levők ügyét azonnal intézze el és utasította a gazdasági bizottságot, hogy a börtönök számára azonnal keressen másik helyet.

*

14. *Költségvetés, zárószámadás.* Végül három kimutatásban közöljük Pest város 1793. évi, valamint Buda és Pest városok 1851. évi zárószámadásait:

Pest város zárószámadása 1793-ból.¹⁾

Bevétel.

Legelődíjak	1.532 frt 53 kr
Sörházi árenda	3.700 « — «
Dunai malmok bére.....	54 « — «
Telekhivatali jövedelem	4.267 « 32 «
Helypénz szarvasmarha és ló után	589 « 10 «
Helypénz fa után	206 « 03 «
Helypénz vásárok alatt	2.854 « 54 «
Mázsa- és mérődíjak	428 « 26 «
Kövezetvám.....	10.539 « 08 «
Partjavadalom.....	615 « 16 «
Idegen határból behozott bor után	342 « 24 «
Korcsmabér	1.669 « 25 «
Téglavető bére	205 « — «
Tégla- és köeladás után	3.038 « 30 «
Halászat	174 « 51 «
Hajóhídi jövedelem	7.855 « 45 «
Polgárdíjak	684 « — «
Mészárszékek bére	414 « 30 «
Házi- és boltbérek	2.881 « 23 «
Zsidó közkonyha után	565 « — «
Épületfatelepek után	239 « — «

¹⁾ *Schmall Lajos*: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez.

Bérmocsidíjak	630	frt	—	kr
Városi szántók és rétek bére.....	368	«	30	«
Homokbánya bére	17	«	—	«
Színházi bér	800	«	—	«
Törvényszéki díjak.....	1.591	«	31	«
Bírságok	14	«	12	«
Költözési díjak és uravesztett jószág után	53	«	52	«
Telkek eladása után	98.981	«	12	«
Vadászati jog	40	«	—	«
Famérési díjak	206	«	37	«
Cselekvő tőke kamatai	9.605	«	29	«
Vegyes bevételek	464	«	—	«
Összesen	155.629	frt	45	kr

Kiadás.

Postaköltség.....	141	frt	25	kr
Épülettára és szerekre.....	683	«	12	«
Iparosok és mesteremberek munkabére	3.982	«	24	«
Épületek helyreállítására	191	«	30	«
Kövezésre és kövekre	1.139	«	50	«
Királyi bér	840	«	—	«
Kórház fenntartására	4.254	«	50	«
Árvák és talált gyermekek tartására	815	«	22	«
Rendőri költségekre	5.497	«	28	«
Rabok tartására	2.340	«	11	«
Utak és hidak fenntartására	275	«	11	«
Tűzifára	335	«	10	«
Kőbányák kezelésére	1.737	«	24	«
Takarmányra	923	«	48	«
Szenvedő tőke kamatai	3.820	«	—	«
Utcák tisztítása	1.998	«	30	«
Írószerekre	1.252	«	—	«
Fizetésekre	19.298	«	04	«
Nyugalomdíjakra és egyéb fizetésekre.....	650	«	—	«
Nemzeti iskolai kiadások	3.125	«	46	«
Határmérési kiadásokra	988	«	24	«
Rekruták állítására	906	«	57	«
Országgyűlési követek kocsibérei	130	«	57	«
Vegyes kiadások	4.009	«	07	«
Összesen	59.721	frt	51	kr

E szerint az 1793. évben Pest város tiszta jövedelme tulajdonképen 95.907 forint 54 krajcár volt. Minthogy azonban a telkek eladása fejében befolyt 98.981 forint 12 kr jövedelemnek nem tekinthető, miután ez a bevétel csupán ingatlanok vételére, építkezésekre vagy egyéb beruházásokra volt felhasználható, a város ebben az évben tulajdonképen 3073 forint 18 krajcár deficitel dolgozott.

Buda város zárszámadása 1851-ből.¹⁾

Bevétel.

1850-béli maradék	18.692	frt	03 ⁴ / ₁₀	kr
Haszonbér és kamat	55.619	«	42 ³ / ₁₀	«
Pálinkamérésből	1	«	—	«
Vásár-, karó- s helypénzjogért	2.643	«	25	«
Malom-, karó- s mészárszékbér	1.284	«	40 ⁴ / ₁₀	«
Vám fejében	70.749	«	25	«
Halotti szekerekért	1.708	«	52	«
Sírokért	916	«	48	«
Tized	800	«	—	«
Eladott ingókért	198	«	12	«
Eladott lovakért	24	«	—	«
Szénáért és sarjútért	302	«	56 ⁸ / ₁₀	«
Telkekért	1.732	«	53 ⁹ / ₁₀	«
Erdőjövedelem	5.673	«	52 ⁸ / ₁₀	«
Bírság fejében	4	«	—	«
Hegyjövedelem	4.000	«	—	«
Magszakadási örökségek, levonásdíj s veszteglő javak	9.099	«	09	«
Eladott gazdátlan anyagokért	4	«	06	«
Bérekcsi- és halászatdíjak	417	«	04	«
Polgárjog-díjak	484	«	—	«
Védpénz	3.100	«	—	«
Telekdíjak	400	«	57 ⁶ / ₁₀	«
Vidéki must behozataláért	91	«	19 ³ / ₁₀	«
Adópótlék	86.864	«	57 ⁹ / ₁₀	«
Az óbudaai adóközség házi adója	7.000	«	—	«
Ideiglenes bevételek	43.402	«	—	«
Visszapótlendő ideiglenes kiadások	53.220	«	17 ⁵ / ₁₀	«
A 2% kamatok fizetésére a telekhivatalnak adott előlegezés	323	«	51	«
Császári kir. kincstári előfogatokért	43.300	«	—	«
A visegrádi kőbánya és a Lánchídtól a Várba vezető új útra	5.700	«	—	«
Császári kir. kórházakra	54.000	«	—	«
Császári kir. katonajárulék s pótlék fejében	56.113	«	08 ³ / ₁₀	«
Egyéb előlegezések	7.096	«	54 ⁴ / ₁₀	«
Hiánytételek	1.211	«	14 ⁴ / ₁₀	«
Újon felvett szenvedőtőkék	107.025	«	12	«
Kintlevő követelési tőkék	146.484	«	30 ² / ₁₀	«
Kamatok fejében	20.748	«	49 ⁴ / ₁₀	«
Az irgalmas-szerzet által ápoltt férfibetegekért fizetett összeg visszapótlva	1.125	«	24 ⁵ / ₁₀	«
Járulék az egyetemi alaptól	85	«	54	«
Csatornajárulék	39	«	25 ⁵ / ₁₀	«
A Sz. Mária-oszlop utáni járulék	62	«	48	«
Egyéb különféle jutalékok	6.489	«	48 ³ / ₁₀	«
Eladott földnemekért stb.	195	«	19	«

¹⁾ Ifj. Palugyay Imre: Buda-Pest szab. kir. városok leírása.

Ültetési illetmények	1.000	frt	14	kr
Áttéti összlet a vámokért	654	«	15 ⁴ / ₁₀	«
Rendkívüliek	10.532	«	47 ⁷ / ₁₀	«
Tűzoltópénztárhozi járulék	40	«	—	«
Tűzoltókádak	40	«	—	«
Hagyományok	131	«	—	«
Kétséges tételek	58.383	«	51	«
Hátramaradt segélypénzek	4.293	«	05 ⁴ / ₁₀	«
Összesen	830.836	frt	06 ⁸ / ₁₀	kr

Kiadás.

Fizetvényekre	42.128	frt	44 ⁸ / ₁₀	kr
Városi örök zsoldja	9.679	«	— ⁷ / ₁₀	«
Drágasági járulék	1.156	«	49 ³ / ₁₀	«
Városi örség ruházatára	1.848	«	20	«
Nyugdíjak	4.818	«	32 ⁴ / ₁₀	«
Katonai illetménypótlék	1.011	«	24	«
Szálláspénzek	3.884	«	50	«
Irodai szükségletekre	3.266	«	32	«
A szegényház-alaphoz	12.600	«	—	«
Egyéb alapítványok és alamizsnák	4.122	«	16	«
Napidíjakra	4.243	«	17	«
Jobbágyfuvarakra	522	«	27	«
Egyéb utiköltségek	602	«	—	«
Törvényszéki kiadások	6	«	—	«
Új építményekre	1.345	«	24	«
Épületjavításokra	1.199	«	26	«
Anyagok s gabonavásárlásra	3.973	«	26	«
Lovak vételére	125	«	—	«
Gazdasági szükségletekre	16.937	«	28	«
Ünnepélyes kivilágítás	201	«	55	«
Hiánytételek	250	«	03	«
Hagyományokra	1.632	«	44	«
Éjji világításra	14.174	«	28	«
Vízvezetési költség	1.366	«	27	«
Kövezésre	16.147	«	43	«
Posta- és országutakra	2.671	«	25	«
Királyi adó	23.280	«	—	«
Adó fejében	2.673	«	48	«
Házbéradóra	6	«	06	«
Egyéb rendkívüliekre	7.339	«	43	«
A császári kir. katonaság számára	14.294	«	58	«
A magyar katonaság számára	254	«	06	«
Ideiglenes kiadások	35.345	«	47	«
Ideiglenes bevételek	130.474	«	27	«
Újonnan kiadott kisebb tőkék	2.110	«	—	«
Szenvedőtökékre	673.851	«	02	«
Kamatokra	37.887	«	24	«
Jutalmakra	1.045	«	55	«
Rendkívüli kiadásra	1.995	«	—	«

Árvák és lelencek nevelésére	2.458	frt	06	kr
A redout-teremre	300	»	—	»
A Magyar Nemzeti Akadémiára	200	»	—	»
A bélyegdíjak	395	»	27	»
Szegények ellátására	602	»	12	»
Kenyérre	12	»	53	»
Újoncokra	935	»	24	»
Halotti szekerekre	230	»	53	»
A gyepmesternek	253	»	20	»
Rabok élelmére	1.501	»	57	»
Ezek kenyérére	33	»	10	»
Ruházat s egyebekre	9	»	48	»
Tűzoltópénztárba	378	»	43	»
Jutalmak fejében	145	»	—	»
Egyéb rendkívüliekre	2	»	30	»
Összesen	1,101.652	frt	29	kr

Egybevetve a kiadási összeget a jövedelmi összeggel :

Összes jövedelem	830.836	frt	06	kr
Összes kiadás	1,101.652	»	29	»
Tehát a kiadások	270.816	frt	23	kr-ra

haladják meg a jövedelmet.

13. Óbuda.

A török hódoltság megszűnése után Óbuda Zichy István tulajdona volt, aki más birtokokkal együtt I. Lipót királytól az 1659. évi július hó 30-án kelt adománylevél alapján kapta. Buda visszafoglalása után Óbuda pusztarom volt, ahol az idegen gyarmatosok gyülekeztek, akik részint a régi épületek omladozó falait javították ki, részint pedig a mohával benőtt római Aquincum közelében nád, vagy szalmafedelű házikókat építettek.

A család egyik örököse Zichy Miklós 1758-ban utódok nélkül halt el és így Óbuda özvegyére, Berényi Erzsébetre szállott, aki azonban egyességet kötött a m. kir. kamarával, mely szerint Óbudát a Koronának engedte át azzal a feltétellel, hogy életében évenként 16.000 forintot kap a Koronauradalom pénztárából. E szerződést a kamara elnöke 1766. évi április 12-én terjesztette Mária Terézia elé, aki az okiratba foglalt szerződést még aznap aláírta.

Ekként Óbuda a Korona uradalma volt és ez maradt még a szabadságharc leverése után is.¹⁾

Hatósági tekintetben azonban 1850. év január hó 1-ig Pest megye hatósága alá tartozott. Ezen a napon Buda szab. kir. város területébe kebeleztek be, mint annak kiegészítő részét. E bekebelezést a kormány rendelte el,

¹⁾ *Ijj. Palugyay Imre* : Buda-Pest szab. kir. városok leírása.

még pedig a Pestkerületi főispán útján, aki erről szóló rendeletét 1849. év december hó 19-én 4888. sz. alatt adta ki. E rendelet szerint Buda köteles volt ugyanazokat az adókat kivetni Óbudára, mint az előbbi esztendőben, de az adót ezentúl Buda város adóhivatalába kellett beszállítani. Ez az adó összesen 6432 forint 52 krajcárt tett ki. E közadókön kívül Óbuda lakosai »méltányos« arányban kötelesek voltak azokat a költségeket is viselni, amelyek Buda városánál a hivatalnoki személyzet szaporítása miatt álltak elő. Az árva-pénztár egy időre az Óbuda által választott gyámatyák igazgatása alatt maradt, a felügyeletet azonban a budai tanács gyakorolta. A polgári törvénykezés tekintetében továbbra is fenntartották az óbudai törvényszéket, mint elsőfokú bíróságot, amelytől a fellebbezések a Buda városi törvényszékhez, mint másodfokú bírósághoz küldettek. A büntető törvénykezést azonban az Óbudán előforduló bűntények felett a Budavárosi törvényszék, mint első bíróság gyakorolta. Abból a célból, hogy az Óbudai község érdekei kellőképp képviseltessenek, a rendelet Buda város tanácsnoki állásait kettővel szaporította és egyúttal 1850. évi január hó 1-től kezdődően ezekre az állásokra Fekete Károly óbudai kamarai adópénztári ellenőrt és Greifenegg Vilmos óbudai főjegyzőt és alkapitányt nevezte ki, akik közül az utóbbi Óbudán volt köteles lakni, de a nagy távolság miatt évi 200 forint »kocsizási« átalányt kapott.

Mielőtt azonban ez a rendelet megjelent, már az első magyar kormány az 1849. évi június hó 24-én kelt rendeletével Óbudát Budával és Pesttel egy törvényhatóság keretébe egyesítette. Az erről szóló rendeletet részletesen a IV. részben ismertetjük.

14. A főbb kormányzések.

Ugyancsak ebben az összefoglaló részben ismertetjük röviden a XVIII. században és a XIX. század első felében működő főbb magyar kormányzéseket, amelyekre tanulmányunk során már eddig is többször hivatkoztunk:¹⁾

»A XVIII. század elején alakultak ki a főbb kormányzések, amelyek a királytól függtek, az országgyűlésnek nem voltak felelősek, tehát az országgyűlés háttérbeszorulását és a királyi hatalom erősödését jelentették. Az új kormányzati berendezkedés a következő intézményekre épült fel:

a m. kir. udvari kancelláriát az 1722—23. évi országgyűlés szervezte újjá. A nádor közvetítő szerepkörét vette át és összekötő szervként működött a király és a nemzet között. A király ezen a szerven keresztül gyakorolta felségjogait, mind a törvényhozás, mind az igazságszolgáltatás terén. Országgyűlés esetén a kancellária Pozsonyban, különben Bécsben székelt. Élén világi, vagy egyházi, később kizárólag világi kancellár állt. A testületben

¹⁾ *Asztalos—Pethő*: A magyar nemzet története.

még egy-két alkancellár és 12 udvari tanácsos működött, akik fő- és köz-nemesek voltak. Hasonló volt a szervezete és hatásköre az erdélyi udvari kancelláriának is.

A *m. kir. helytartótanács* a Mohács előtt kialakult kir. tanácsnak, amelyet Ferdinánd helytartótanáccsá alakított volt át, a folytatása. De már nem tanácsadó, hanem végrehajtó hatóság. Az 1722—23. évi törvények szerint a király ezen a szerven keresztül gyakorolta végrehajtó hatalmát. A helytartótanács az udvari kancellária útján volt alárendelve a királynak. Ez a szerv ügyelt fel a törvények végrehajtására és intézte a hadiadó és a katonai ügy kivételével az egész közigazgatást. Elnöke a nádor, ha az nincs, a királyi helytartó. Mellette 22 tanácsos intézte az ügyeket a főpapi, főúri és nemesi rendből. A testület székhelye Pozsony, majd Buda volt. Tisztviselői tanácsosait a király fizette s azok az országgyűléssel semmi viszonyban nem lévén, kizárólag a király akaratától függtek. Ez volt a személyi szervi hiba. A tárgyi az volt, hogy a helytartótanács rendeleteit a vármegyék és a városok hajtották végül is végre, ezek pedig a törvénybe ütköző rendeletek végrehajtását nem egyszer megtagadták. A helytartótanács tehát nem volt nemzeti szempontból megbízható és végrehajtó képessége nemzeti szervektől függött: ennek megfelelően sohasem örvendett népszerűségnek s a közigazgatást sem tudta a kor színvonalára emelni.

A legfőbb pénzügyi hatóság a *m. kir. pénzügyi kamara* volt. Ez kezelte a kincstári javakat, a só- és bányajövedéket és a harmincadot. 12 tagja közül 6 német volt. A törvény ellenére az udvari kamara befolyása alatt állt, annak mintegy végrehajtó szerve volt. Csak a királytól függött. Eleinte Pozsonyban, majd 1784-től Budán működött. Ez volt a legnépszerűtlenebb intézmény valamennyi között.

Az 1848: III. t.-c. rendelkezésének megfelelően megalakult az elsőfelelős magyar minisztérium, amely ezeknek a kormánysszékeknek a hatáskörét átvette és azok az első minisztérium kinevezésével egyidejűleg megszűntek.

IV. RÉSZ.

Buda, Pest és Óbuda városok 1848-tól 1872-ig.

15. Bevezetés.

Buda és Pest szabad királyi városoknak a fejlődése, az 1686-ban történt újraalapításuktól kezdődően egészen 1848-ig, nagyobb megrázkódtatások nélkül folyt le. Mindkét városban lényegesen emelkedett a lakosok száma, lassanként kialakult a kereskedelem és az ipar, meglehetősen gazdasági jólét uralkodott és ennek hatása alatt már fokozatosan kifejlődtek a kulturális, szociális és egészségügyi városi intézmények is. Az erősen korlátozott városi önkormányzat első tapogatózó megjelenése után alig néhány esztendő telt el és az 1703. évi szabadságlevél birtokában már is megkezdődött az erőteljes, nagy hatáskörrel rendelkező autonómiák kialakulása, amelynek keretében mindkét város hosszú időn át szabadon, felsőbb hivatalok ellenőrzése és irányítása nélkül maga szabhatta meg fejlődésének, jövőjének és boldogulásának irányát. Az önkormányzat szervei közül: a belső tanács rendkívül nagy hatáskörrel rendelkezett, a külső tanács, majd pedig a választó és választott polgárság pedig fokozatosan küzdötte ki a maga jogkörének kiterjesztését. Főleg a belső tanács emelkedett ki ezek közül a szervezetek közül, amely élet és halál ura volt, szabadon vehetett fel vagy utasíthatott el polgárjogot-kérőket és testületében összpontosult az igazságszolgáltatás és a közigazgatás minden ágára kiterjedő hatalom. A városi önkormányzat hatásköre 1848-ig alig változott. Az önkormányzat szervezetében pedig, ha történtek is változások, azok mindenkor a polgárok közérdekét szolgálók voltak. A szervezeti változtatások is azonban mindenkor csak 25—30 nyugalmas esztendő eltelte után, rázkódtatás nélkül következtek be.

Amennyire kedvezően hatott ez a másfél évszázad nyugalma a városok fejlődésére, annyira érezhető volt az ország fejlődésében a polgári elem kikapcsolódása. A nyugati államokban mindenütt a városi polgárság volt az, amely a maga fejlettebb kultúrájával, a kereskedelem és iparüzés által kialakult magasabbfokú ítélőképességével élére állt a nemzeti mozgalmak-

nak és az előrehaladást szolgáló országos törekvéseknek. A magyar nemesség azonban nem is engedte meg városainknak, hogy részt vegyenek az országos ügyek intézésében és teljesen kirekesztette őket az országgyűlésekről azáltal, hogy szavazataik számát a minimumra szállította le. Talán igaza volt a nemességnek, amikor így járt el, hiszen joggal tarthatott a többségben lévő idegen nemzetiségű lakosok vezetése alatt álló városok bécsi befolyás alatt kifejtésre kerülő tevékenységétől, de tény ezzel szemben az is, hogy ezáltal az értékes városi lakosságot az ország elvesztette a maga számára. Városaink a XVIII. században és a XIX. század elején legfeljebb csak egymással tartottak fenn kapcsolatot, különben önállóan, függetlenül és bezárkózva éltek a maguk életét és az országos ügyek csak annyiban érdekelték őket, mint bármely más állam ügyei.

Amint azonban a városok hatásának a hiánya érezhető volt az ország ügyeinek intézésében, éppen annyira érezhető volt az országos közvélemény kialakító erejének a hiánya a városok életében is. Az ország közvéleményének a befolyása alatt bizonyára sokkal előbb sikerült volna megtörni a városok belső tanácsának korlátlan uralmát, amelyet meg kellett volna osztania a polgársággal, amelyért ez oly sokat, egyedül, magára hagyatva harcolt. A polgárság jogainak hamarabb és az országos közvélemény segítségével történő nagyobb kiterjesztése valószínűleg előbb megindította volna az egész országban a fejlődést és az előrehaladást.

A kölcsönös hatás hiánya tehát ennek a szempontnak a megvilágításában csúcsosodik ki.

A XIX. század elején azonban mintha megtört volna a jég az egymással szembenálló, vagy helyesebben kifejezve: az egymás mellett észrevétlenül elhaladó két fél között és a nemesség egy része már kezdte belátni a városok értékét, a városok polgárai pedig határozottabban és kifejezettebben kezdtek érdeklődni az országos közügyek iránt is. Ha az ország történetéről írott különféle munkákat tanulmányozzuk, akkor következtetéseket vonhatunk le ennek a változásnak az okaira is, jóllehet — amint már említettük — még történetíróink is csak keveset foglalkoznak a városok életével. A következtetésekből azt az eredményt kell leszűrünk, hogy a XIX. század elejéig városaink lakossága erősen elmagyarosodott, egyrészt a magyarság hatalmas felszívó erejének hatása alatt, másrészt a magyar lakossággal folytatott és évtizedeken keresztül tartó közvetlen érintkezés következtében és mert bizonyára nem volt képes magát kivonni annak a nagyszerű nemzeti megmozdulásnak fellángoló ereje alól, amely 1848 előtt az egész országot forgószélként magával ragadta. Ennek bizonyítékait is fogjuk szolgáltatni a későbbiek folyamán és ismertetni fogjuk, hogy a még elég nagy számú németajkú lakossággal bíró Pest városának tanácsa és képviselőtestülete az abszolutizmus korában mennyire elszántan és élesen merészelt szembehelyezkedni magával az uralkodóval is.

Éppen ezeknek a szempontoknak az átfogó ismertetése céljából jelen IV. részt sem kezdhettük szigorúan az 1848-as esztendő eseményeinél, hanem a kapcsolatok felvétele miatt foglalkoznunk kell az 1848 előtti állapotokkal is, hogy felvázolhassuk azt a keretet, amelyben Buda és Pest városok. 1872-ig tovább fejlődtek.

16. Az 1848 : XXIII. t.-c. megalkotása és annak előzményei.

Magyarország megújhodási törekvései, a reformgondolatok már az 1790—91. *évi országgyűlésen* jelentkeztek, részint a francia forradalom hatása alatt, részint pedig a II. József által felidézett nemzeti ellenállás következményeképen.

A magyar olvasó és gondolkozó közönség állandóan részletesen értesült a francia forradalom eseményeiről. Szabadon hozzájuthattak a francia hivatalos laphoz, a Moniteur-hoz, de a magyarországi újságok is terjesztették a forradalmi eszméket.¹⁾

Szekfü szerint pedig: »II. Józseffel beteljesedett az idegen királyok alatt élő magyarság történetfilozófiája: kívülről, idegen nyelven és szellemben megkísérelt reformtervét, amely pedig a koreszméknek megfelelő és becsületes kezdemény volt, visszautasította a nemzeti jellegét féltő magyarság, holott ugyanezt kétségtelenül teljes sikerrel hajtotta volna végre véreből származott uralkodó.« II. József germanizálási törekvései vezették rá a magyar nemzetet arra, hogy »a nemzeti nyelv halála a nemzet halála is« és olyan reakciót váltottak ki, hogy a nyelv kérdéséből hatalmas politikai kérdés fejlődött ki.

Az 1790—91. évi országgyűlésen a városok is jelentkeztek és követelték, hogy az országgyűlésen szavazataik a vármegyék szavazataival egyenlően és egyenként számíttassanak. Az országgyűlés ezt a javaslatot elutasította és azt a következő 1825—27, valamint az 1836. évi országgyűlésen sem engedték tárgyalni.

Az 1839—40. évi országgyűlésen a szabadelvű ellenzék már hajlandó lett volna a városok jogait kiterjeszteni, ha viszont a városok önkormányzatilag gondoskodtak volna arról, hogy a követeket ne a kis számú tanács, hanem a polgárság válassza.²⁾ Az országgyűlés azonban szétoszlott anélkül, hogy a városok ügyeit tárgyalta volna.

Hiába mondta *Deák Ferenc*, hogy »ha mellőzzük is a' mult századok' gyakorlatának említését, annyit minden esetre teljes meggyőződésünkben el merünk mondani: hogy a' királyi városoknak mostani állása, és azon gyakorlat, melly szerint minden sz. k. városnak össze hangzó kijelentései

¹⁾ *Asztalos—Pethő*: A magyar nemzet története.

²⁾ *Acsády Ignác*: Magyar városok története.

együtt véve is csak egy szavazatban számíthatnak, sem törvényeink' értelmével, sem hazánk' közérdekével meg nem egyez, sőt még a' képviselői rendszernek tiszta fogalmával is ellenkezik; hogy törvényhatóság, melyeknek mindenike különös tisztviselőt küld az országgyűlésre, csak akkor bírjon szavazattal a' törvények' alkotása felett, ha valamennyi egy véleményben megegyez, ha pedig néhánynak különvált érdekei a' vélemény' egyesíthetését lehetetlenné teszik, akkor valamennyi meg legyen fosztva szavazati jussától.«

»Törvényeink a' kir. városokat, kiváltságok által a' népnek sorából kiemelték, 's elszakasztották azoknak érdekét a' népnek érdekétől, a' nemesi rend pedig soha sem volt hajlandó azokat polgári tekintetben magához felemelni, sőt gyakran ellenséges indulattal használta ellenük hatalmát 's polgári felsőbbségét. Így állanak kir. városaink még most is elszigetelve közöttünk és a' nép között érdeken és attól különválva. Idegen elemek valának azok, mikből kir. városaink egykor alakulni kezdettek, és őseink elmulasztották ezen idegen elemeket a' nemzettel egybeolvasztani. Zsibbasztó volt már századok óta városaink' szabadabb kifejlődésére nézve azon régi hibás és igazságtalan rendszer, *miszerint minden szabadválasztási, közigazgatási 's törvényhozási jussokat a' polgárok' egész tömegének kizárásával, csak azon csekély számú testület gyakorolja, — melly önmagát választja, kiegészíti, utasítja, s mindezen polgári jusokban a' többi polgárok még csak közvetve sem részesülnek.* — És ezen hibás rendszernek czélszerű javítására századok óta semmit sem tett a' törvényhozás, — a' mi, városainkban egy önállású polgári rendnek kifejlődését eszközölte volna, pedig ezen hiányt minden közviszonyainkban, 's haladást tárgyazó minden lépéseknél súlyosan érezzük; 's illy polgári rend nélkül városaink soha azon közállományi fontosságra nem emelkedhetnek, mellyen más nemzeteknél a' városok állanak. Mik volnának már eddig kir. városaink a' hazára 's nemzetiségre nézve, ha egy eképen kifejtett polgári rend egyszerű de szilárd önállásában örködnék a' törvényes szabadság és nemzetiség mellett? hol volna már polgári tekintetben nálunk is a' nép, ha kir. városaink attól különvált érdekeik által el nem szakadtak volna?»

»Mindezen hiányokat tehát minél előbb pótolni kell. A' feladás nehéz, — mert századok' mulasztását kell helyre hozni; de mégis mulhatatlanul szükséges hozzá fogni e' nehéz munkához, mert az elválasztó ponton állunk már. Még hatalmunkban van a' városokat bizodalomnak és szeretetnek, igazságnak és méltányosságnak szorosabb köteleivel a' nemzeti szabadság' közérdekéhez kötni; még hatalmunkban áll czélszerű törvények által kifejteni bennök azon morális erőt, melly egyedül képes azokat és általuk a' hazát is virágzásra emelni. — De minél inkább halasztjuk ezt, annál kevesebbet biztos a' siker, 's annál inkább félhetünk, hogy azok, kiket századokig idegeneknek tekintettünk, szíven és érzésben idegenek is maradnak hozzánk, sőt idővel még ellenünk 's érdekünk ellen fognak használtatni.«

»Azonban nem elég, sőt nem is tanácsos egyenesen 's egyedül az országgyűlési szavazat' kérdését eldönteni városainkra nézve, mert a' *törvényhozási just nem a' városok' néhány tisztviselőivel, hanem a' városi polgárok' összességével oszthatjuk csak meg*, 's csak ezeknek független önállásától lehet biztosan remélni, hogy azt szabadon és tisztán a' haza' közjává fogják használni, 's mindazon tekintetek, melyek a' kir. városok' politikai fontosságára nézve fenforognak, nem a' tisztviselőktől, hanem az egész városról, 's város' polgárainak egyesületéről állanak. *Ezt a' független önállásu polgári rendet kell tehát törvény által létre hozni; azt pedig a' kir. városok, belső viszonyainak 's közigazgatásának czélszerűbb elrendezése, a' szabad választásnak kiterjesztése, 's a' kamarától függésnek megszüntetése, fogják csak biztos eszközölni.*«

»Ugyanazért hisszük azt: hogy a' jövő országgyűlés mindjárt kezdetén hozzá fog e' tárgyhöz, 's valamint már a' legközelebbi országgyűlésen akarta, egy kerületi választmányt fog mind ezeknek előleges kimunkálásával megbízni, 's akkor majd ha ezen munkáját beadandja, könnyebb lesz már a' kifejtett kérdéseknek részletes tárgyalása, 's reményleni lehet, hogy e' tárgy az igazság és méltányosság' alapján fog elintéztetni.«¹⁾

Az 1843—44. évben ismét összeült az országgyűlés, amelyre Pest városa már nem a tanács, hanem a »Választópolgárság«-ból alakult választó képviselőség által választott követeket küldött. Ezen az országgyűlésen több reformterv került tető alá: sikerült diadalra vinni a magyar államnyelv, valamint a vegyesházasságok ügyét, megengedték, hogy nem-nemes is viselhessen hivatalt stb. Ez az országgyűlés végre komolyan hozzálátott a városok rendezésének a kérdéséhez is. Úgy a főrendi, mint az alsótábla érezte, hogy a kérdés tárgyalását tovább elodázni már nem lehet. A bécsi udvar is engedett eddigi merev álláspontjából és a »kir. előadásokban« felvette a szab. kir. városok törvényhozási ügyét.

Csakhamar kitűnt azonban, hogy milyen nagy ellentét van a harmadik rend és a városi követek felfogása között. A nemesség összekapcsolta a városok belsőrendezése ügyét a szavazati joggal és tudni sem akart a belsőrendezési tárgyalása és elintézése előtt a szavazati jog kiterjesztéséről. A városi követek viszont — a városaiktól kapott utasítások értelmében — elsősorban a városok egyenkénti szavazatának biztosítását követelték. A városok polgársága és tanácsa között is mély ellentétek merültek fel ebben a kérdésben. Több város polgársága készült egyenesen az országgyűléshez fordulni és kérni, hogy előbb rendezzék a városok belső ügyeit.²⁾

¹⁾ Lásd: az idézett Zala megyei követjelentés 74. l.

²⁾ Kovács Ferenc: Az 1843—1844-iki országgyűlési alsó Tábla kerületi üléseinek naplója.

Végül is az alsó tábla úgy határozott, hogy előbb a városok bel-szerkezetéről szóló I. részt veszi tárgyalás alá és csak azután a II-ik, a városok országgyűlési szavazatáról szóló részt. Rendkívül hosszú vita következett, de végül is december 6-án teljesen elkészült a végleges szöveg. A törvényjavaslatot ezután a főrendekhez küldték át, ahol az 1844. április 22-én került tárgyalásra. A főrenditábla bizonyos kisebb jelentőségű módosítást kívánt, amire megindult a végeláthatatlan »ízenetváltás« a két tábla között, sokszor csak stiláris kérdésekben. A törvényjavaslat tárgyalását az országgyűlés berekesztése fejezte be, amely megtörtént ismét anélkül, hogy a városok ügyében készült törvényjavaslatot megalkották volna.

A legközelebbi és egyúttal legutolsó magyar rendi *országgyűlést* V. Ferdinánd király 1847. november 7-én Pozsonyba hívta össze. Ez az országgyűlés a Kossuth és Deák által vezetett ellenzék követelésére rövid félév alatt megdöntötte a rendi Magyarországot és megvetette az alapját a modern, új Magyarországnak. V. Ferdinánd 1848. április 11-én szentesítette a 31 cikkből álló 1847—48. évi törvényeket, amelyek az új Magyarország megszületését jelentették. E törvények közül a III. t.-c. rendelkezett a független magyar felelős minisztérium megalakításáról, a IV. t.-c. szerint ezentúl országgyűlést évenként és pedig Pesten kell tartani, az V. t.-c. szól a népképviselétről, a VI. t.-c. Magyarország és Erdély egyesítéséről, a VII. t.-c. a közös teherviselésről, a XV. t.-c. eltörli az ösiséget és így tovább egyik törvénycikk fontosabb a másiknál.

E nagyfontosságú törvényeken kívül ez az országgyűlés végül komolyan foglalkozott a városokkal is és megalkotta »A szabad királyi városokról« szóló 1848 : XXIII. t.-c.-et.

De talán egy törvényen sem vehető észre az országgyűlés gyors munkája, az éjjel-nappal folytatott törvényszövegezés és tárgyalás annyira, mint ezen a törvényen. Sietett az országgyűlés, hogy minél előbb átadhassa a helyét a már népképviselési alapon összeülő új országgyűlésnek, sietett, mert az ország elavult berendezkedését rövid idő alatt akarta kicserélni a korszerű berendezkedéssel. Ezért a városokról szóló 1848 : XXIII. t.-c. is *csupán keretet adott*, amelyet tartalommal kitölteni, az új nemzeti kormányok feladatának tekintették.

Eredetileg sokkal részletesebb *törvényjavaslatot* terjesztettek az országgyűlés elé, amely V. részre oszlott és 170. §-t foglalt magában. Az első rész »A városi községről általában« intézkedett és szabályozta a telepedést, foglalkozott a szabályrendeleti-joggal, meghatározta a városi törvényhatóság jogkörét és lakosságuk száma szerint különféle csoportokba osztotta a városokat. A II. rész »A polgárokról, a közlakosokról és a polgári képviselőkről« rendelkezett: meghatározta, hogy ki a polgár, melyek a polgárok jogai, kik a közlakosok, kik választhatók polgári képviselőkké és kiknek van szavazati joguk. A III. rész »A városi közigazgatásról« szólt, amelyben a rendőrség-

ről és a városi törvényszékről rendelkeztek. A IV. rész »A városi tisztújítások és az országgyűlési követek választásáról«; az V. rész pedig »A szabad királyi városok feletti főfelügyelésről« rendelkezett.

A törvényjavaslat rövid vázlatából is megállapítható, hogy az gyökeresen megoldotta a városok összes problémáit.

Miután azonban az 1848. évi márciusi események sürgössé tették az országgyűlés berekesztését, e városi törvényjavaslatból mindazokat a pontokat kihagyták, amelyek hosszabb vitára adtak volna alkalmat és 30. §-ra rövidítették le. Ezt a keret-törvényt most már nagy sietve letárgyalták és azt a király a többi törvényekkel együtt április 11-én szentesítette.

*

A 30. §-ból álló törvényt szükségesnek tartjuk közölni, miután az 1703. évi I. Lipót király által adományozott privilégium óta ez az egyetlen jogszabályalkotás, amely a többi magyar városokkal együtt Buda és Pest városok berendezkedését meghatározza.

A törvény szövege a következő :

»1848: XXIII. törvénycikk.

A szabad királyi városokról.

1. §.

A város, mint önálló köztörvényhatóság, közdolgait törvényes felsőbb felügyelés alatt, minden más törvényhatóságtól függetlenül, a köztörvény szerint igazgatja.

2. §.

A városnak, mint törvényhatóságnak, rendőri, büntetés és magánjogi tekintetben alá vannak vetve — kivéve a megyék székházait és a valóságos hadiszolgálatban álló katonákat, azonban csak szorosan vett személyes s bűnvádi keresetekre és szolgálati vétségeikre nézve, minden a város határában létező egyének és javak, különbség nélkül.

3. §.

Azalatt, míg a városoknak rendezése iránt a törvény részletesen rendelkezik, következők határoztatnak meg.

a) *A városok felosztása.*

4. §.

Olly városok, melyekben 12.000 lakosnál kevesebb vagyon, kis városoknak, — melyben 12.000 lakosnál több, de 30.000 lakosnál kevesebb vagyon, közép városoknak, — és melyekben 30.000 lakosnál több vagyon, nagy városoknak neveztetnek.

b) *Tisztújításokról.*

5. §.

Az országgyűlési követek választásáról az egész országra nézve általános külön törvény rendelkezvén, a városi tisztviselők választására nézve ezennel határoztatik.

Választók.

6. §.

A városi közönségnek, a nőket kivéve, mindazon tagjai, kik teljes korúak, sem atyai, sem gyámi, sem gazdai hatalom, sem pedig elkövetett hűségtelen-ség, csempészkedés, rablás, gyilkolás és gyújtogatás miatt fenyték alatt nincsenek, törvényesen bevett valláskülönbség nélkül választók; ha

a) A város határához tartozó, és a telekkönyvben tulajdon, vagy egyszerűsmind hitveseik nevére is különleg beírt olly házat, vagy telket, egy év óta bírnak, mellynek értéke kis városban 300 — középvárosban 700 — nagy városban 1000, különösen Pest városában 2000 pengő forint: vagy

b) A város határában mint kézművesek, bejegyzett kereskedők, gyárosok, egy év óta telepedve vannak, tulajdon műhellyel vagy kereskedési teleppel, vagy gyárral bírnak és ha kézművesek, folytonosan legalább egy segéddel dolgoznak.

c) Tudorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, akadémiái művészek, tanárok, a magyar tudós társaság tagjai, kik a városban egy év óta telepedve vannak és kis városban 40, — közép városban 60, — nagy városban 80, — Pest városban 100 pengő forint házbért fizetnek.

d) Ezeken kívül mindazokat, kik a város kebelében két év óta telepedve vannak és kis városban 200, — közép városban 400, — nagy városban 600, — Pest városban 800 pengő forint biztos jövedelmet, keresetük vagy tőkeértékük után, kimutatni képesek.

e) Kik eddig városi polgárok voltak, ha a fenebbi pontokban leírt képességgel nem bírnak is.

7. §.

A 6. §. a) pontja alatt kiszabott birtokolási idő nem kívántatik meg azon esetben : ha valaki a képesítő ingatlannak birtokába örökség útján jut.

8. §.

A választási jogot senkitől, ki a 6. §-ban leírt képességgel bír, megtagadni vagy elvenni, semmi szín alatt nem lehet.

9. §.

A 6-ik §-ban körülírt képességgel bíró választók a tisztviselőket és városi képviselő testület tagjait fogják választani a tisztújító székeken.

10. §.

A választási jogot gyakorolni, csak személyesen lehet.

c) *A tisztújítás megtartásáról.*

11. §.

A jelen törvény kihirdetése után a polgármester, illetőleg bíró, azonnal közös és nyilvános ülésben egybegyűjti az eddigi tanácsot és választott polgárságot. Egy ülésben a tisztújító szék megtartására a gyűlés tagjai által elnök, egyszersmind küldöttségek választatnak, a választók összeírása véget ; továbbá intézkedések tételnek az összeírási eljárás végrehajtása és a választás helye és ideje körül.

12. §.

A választás napján, a választott elnök előülése alatt : szinte nyilvános ülés tartatik ; és e gyűlésben.....

13. §.

Mindenek előtt küldöttségek választatnak a gyűlés tagjai által, a szavazatok öszveszedésére, és a kijelölés feletti intézkedésre, titkos szavazás által, legalább tíz tagból, az összeírt választók közül alakítandók.

14. §.

Szinte e gyűlésen, a tisztikarnak és választott polgárságnak tagjai eddig viselt hivatalaikról lemondanak, a választási elnök pedig a választás idejére kapitányt, tiszti ügyészt és jegyzőt helyettesít.

A tisztikar választásáról.

15. §.

A tisztviselők közül a polgármester, főbíró, főkapitány és alkapitány, tanácsbeliek, jegyzők, tiszti ügyészek, levéltárnok, telekbíró, számvevő, tiszti főorvos, fősebész a főmérnök megválasztatnak. A választás kijelölés mellett, a kijelölés a kijelölő választmány által, a választási elnök közbejöttével történik.

16. §.

A városokban jelenleg létező tisztviselők közül azon egyének, kik oly hivatalt viseltek, melly a jelen törvény kihirdetése előtt, éltök fogytáig rendszerint újírtás alá nem esett, fizetésüket éltök fogytáig megtartják; ellenben ha a jelen törvény szerint tartandó tisztújítás alkalmával, vagy az eddig viselt, vagy magasabb hivatalra megválasztatnak, a választást elfogadni kötelesek, különben nyugpénzöket elvesztik; és szinte úgy elvesztik akkor, ha fenytő közkereset útján bármikor valamely büntény miatt marasztaltatnak.

17. §.

A számadással tartozó hivatalnokok ezúttal a városi törvényhatóságnak részletes elrendezéseig, eddig viselt hivatalaikban meghagyatnak ugyan; a pénz- és egyéb táraakra leendő felügyelés azonban a jelen törvény szerint választandó tanács felelőssége alá helyeztetik; melly, hogy ebbeli felelősségének teljes mértékben eleget tehessen, egyszersmind azon hatalommal ruháztatik fel, hogy tapasztalandó bármely visszaélés, vagy hanyagság esetében, a számadókat a körülményekhez képest azonnal elmozdíthassa, helyettük ideiglenesen más kezelőket nevezhessen és általánosan a pénztárak biztosítása iránt minden szükséges intézkedéseket megtehessen.

Képviselők választásáról.

18. §.

A képviselőtestület tagjai kijelölés nélkül választatnak.

19. §.

Ezen választásnak mikénti eszközlése, a választóknak a választás könnyítése tekintetéből kerületekre elosztása, a szavazatok összeszedése és minden egyéb, a választás körül előfordulható teendők iránt, azon közös gyűlésben tétetik intézkedés, melyben a választók összeírása határoztatik el.

20. §.

Azalatt, míg a törvény másképp intézkedend, képviselőül a város bármely telepedett lakosa törvényesen bevett valláskülönbség nélkül megválasztható.

21. §.

A képviselőtestület kis városokban legalább 30 ; közép városokban legalább 82 ; nagy városokban legalább 157 tagból áll.

22. §.

A képviselők száma, a legkisebb számon felül az állandó lakosok számához képest következőleg emelkedik :

a) Kis városokban az első 1500 számon felül minden 200 lakos után, az első 30 képviselőhez adatik egy képviselő.

b) Közép városokban az első 12.000 számon felül, minden 400 lakos után, az első 82 képviselőhez adatik egy képviselő.

c) Nagy városokban az első 30.000 számon felül, minden 800 lakos után, az első 157 képviselőhez adatik egy képviselő.

23. §.

A képviselők a közgyűléseken személyenkint tanácskozási joggal és határozó szavazattal bírnak.

24. §.

Minden választásokra a szavazásokra a szavazás a választók által titkosan történik.

A tanács- és közgyűlésekről.

25. §.

Azalatt, míg a törvény részletesen intézkedend, a tanács azon hatósággal ruháztatik fel, mellyel jelenleg a megyei kisgyűlések bírnak, — a közgyűlés pedig ugyanazon hatósággal, mellyel a megyei közgyűlések vagynak ellátva, kivéve a be- és kitáblázásokat, továbbá azon kérdéseket, melyek szoros értelemben bírói eljárást igényelnek, vagy bírói zár megrendelését foglalják magokban.

26. §.

Mind a közgyűlések, mind a tanácsnak ülései nyilvánosak.

27. §.

Az ülésekben a hallgatóságnak a tanácskozásokat megháborítani nem szabad. A csendet fentartani az elnök kötelessége és e részben különösen e célból a tanács által választandó csendisztek vezérlete alatt a nemzeti őrsereg ügyel.

28. §.

Az állandó szakbizottságok hatósága, millyenek: az árvai, gazdasági, szépítési és egyéb bizottságok, jelen állapotban megtartatik, a bizottságok közvetlenül a tanáccsal, a tanács által pedig a közgyűléssel állnak összefüggésben.

29. §.

A közgyűlés áll: a városi tisztviselőkből és képviselőkből együttvéve, — elnöke a polgármester, vagy akadályozása esetében a legidősb tanácsbeli. — Határozat hozatalára pedig kis városokban legalább 20, — közép városokban legalább 30, nagy városokban legalább 40 tag együttléte szükséges.

30. §.

Közgyűlést tartani kell minden hónapban legalább egyszer, lehet ezenkívül többször is, valahányszor ezt vagy a közgyűlés előre megrendeli, vagy a tanács, s illetőleg a polgármester sürgető körülmények miatt szükségesnek tartja.»

Az 1848 : XXIII. t.-c.-ből elsősorban azt kell megállapítanunk, hogy az *főleg a szervezettel foglalkozik, a hatáskörök rendezését azonban elmulasztotta.* A 30. §-ból álló törvény 10 §-on keresztül csak a *tisztviselők tisztújítását* szabályozza, amely rendelkezésekből kihangzik a városi polgárságnak az 1843—44 országgyűlésen előadott panaszainak hatása, melyek szerint a belső tanács őket a tisztviselők választásának jogköréből teljesen kirekesztette. Ebben a vonatkozásaiban tehát az 1848 : XXIII. t.-c. rendelkezései *demokratikusnak* mondhatók, mert a tisztújítás gyakorlásába a lakosság széles rétegeit vonta be, ellentétben az eddigi gyakorlattal. Nem tartalmaz azonban a törvény utasítást arra vonatkozóan, hogy a tisztviselők választása milyen időtartamra szól.

Rá kell mutatnunk továbbá arra is, hogy e törvény megszervezte ugyan a városi képviselőtestületet, de sem annak, sem pedig a tanácsnak *a hatáskörét már nem állapította meg*, hanem a további intézkedések megtételéig a testületeket a megyei közgyűlés és kisgyűlés hatásköreinek gyakorlásával ruházta fel.

Az 1847—48. évi törvényalkotások során végre megoldást nyert a *városok országgyűlési szavazatjogának a teljes elismerése is*, amelyért városaink olyan hosszú időn keresztül hiába küzdöttek. Az 1848 : V. t.-c. ugyanis az országgyűlési követek választását népképviseleti alapra helyezte és 5. §-ában kimondta, hogy Buda 2, Pest pedig 5 követet küldhet az országgyűlésekre, akiknek választását a városok lakosainak jogkörébe utalta és pontosan meghatározta a választásra jogosultak csoportjait, valamint a választás módját is.

17. Buda és Pest városok önkormányzatának berendezkedése az 1848 : XXIII. t.-c. rendelkezéseinek megfelelően.

Bármennyire is csupán keret-törvény volt az 1848 : XXIII. törvény-cikk, mégis lényegesen megváltoztatta Buda és Pest városok önkormányzati szervezetét. Az olyan sok küzdelem után kialakult »Választó«- és »Választott polgárság«-ot megszüntette és helyettük életrehívta a »Választók« testületét és a »Városi képviselői testület«-et.

Az 1848 : XXIII. t.-c. 6., 7. és 8. §-ai meghatározták, hogy a város lakosai közül — a nők kizárásával — *kik tekinthetők »Választók«-nak.* A 9. §. pedig a város »Választói«-nak *jogkörét* állapította meg olyképen, hogy a tisztújító székeken ők választják meg a tisztviselőket és a városi képviselőtestület tagjait. A törvény 15. §-ának rendelkezései szerint a tisztviselők közül a polgármester, főbíró, főkapitány és alkapitányok, a jegyzők, a tisztügyészek, a levéltárnok, a telekbíró, a számvevő, a tiszt főorvos, a fősebész és a főmérnök választása tartozik a »Választók« jogkörébe. Egyúttal kimondta a törvény azt is, hogy a választás titkosan, kijelölés mellett, a kijelölés pedig a

kijelölő választmány által, a választási elnök közbenjöttével történik. A 18—24. §-ok rendelkezései alapján ugyancsak a »Választók« választják a képviselőtestület tagjait is, azonban már kijelölés nélkül, de ugyancsak titkos szavazás útján.

A »Választók«-nak a funkciói a tisztviselek és a képviselőtestület tagjainak megválasztása után a következő tisztújításig véget ér.

A képviselőtestület tagjainak a számát a törvény 22. §-a állapítja meg, még pedig a városok lakosságának számarányához képest. Az 1848. évben Pesten a lakosság számarányának megfelelően 247 képviselőtestületi tagot, Budán pedig 168 tagot választottak meg. A városi képviselők azonban nem önálló testületet alakítanak, hanem a városi tisztviselekkel együtt alkotják a közgyűlést, amelynek elnöke a polgármester, vagy akadályoztatása esetén a legidősebb »tanácsbeli«.

A törvény e rendelkezésének figyelembevételével tehát a városi önkormányzatot tulajdonképpen a tanács és a közgyűlés gyakorolja. Mind a tanácsnak, mind pedig a közgyűlésnek az ülései nyilvánosak. A törvény 30. §-a szerint minden hónapban kell tartani közgyűlést, ezenkívül azonban többször is lehet tartani, valahányszor azt a közgyűlés, a tanács, illetőleg a polgármester szükségesnek tartja.

Az 1848 : XXIII. törvénycikkkel életrehívott közgyűlés fogalma nem új keletű Pest és Buda városok önkormányzati közigazgatásában, miután — amint már az előbbi részben említettük — a XIX. század elején éppen a polgárság határozott kívánságára a belső tanács több ízben tartott együttes üléseket a »Választott polgárság« testületével, amelyeket szintén közgyűlésnek neveztek. Ezeken a közgyűléseken azonban továbbra is érvényesült a belső tanács mindenekfelett álló jogköre és a »Választott polgárság« által felvetett minden javaslat keresztülvitelében, vagy kérés teljesítésében a végleges határozathozatal joga a belső tanácsot illette meg. Mindenesetre azonban ez a kezdetleges közgyűlés már előrevetette az árnyékát és az 1848 : XXIII. t.-c.-ben végleges formában nyert megoldást.

A tanács és a közgyűlés hatáskörét a törvény 25. §-a csak hivatkozás formájában állapítja meg, amennyiben olyképen rendelkezik, hogy »a tanács azon hatósággal ruháztatik fel, amellyel jelenleg a megyei kisgyűlések bírnak, — a közgyűlés pedig ugyanazon hatósággal, mellyel a megyei közgyűlések valának ellátva.« A hatáskörök részletes megállapítását pedig későbbi intézkedésekre bízta.

»A megyei hatóságok ideiglenes gyakorlásáról« az 1848 : XVI. t.-c. intézkedik. E törvény is azonban a megyei hatóságok rendezését a jövő törvényhozás feladatai közé sorozza és 2. §-ának c) pontjában csupán annyit mond, hogy a megyei közgyűlésen az országgyűlésen hozott törvényeket kell kihirdetni, d) pontja szerint pedig a megyei állandó bizottmány »mindazon

hatóságot fogja ideiglenesen gyakorolni, mely törvény és alkotmány szerint a megyei közgyűléseket minden tekintetben illeti.»

Ezek szerint tehát a városi tanács és közgyűlés hatáskörének megállapítása későbbi törvényhozás feladatkörébe tartozik.

*

Az 1848: XXIII. t.-c. általános rendelkezéseinek előrebocsátott ismertetése után térjünk át annak megvizsgálására, hogy Pesten és Budán főleg a tisztviselők szempontjából *miképen vitték át a gyakorlatba e törvény rendelkezéseit*. E kérdés megvizsgálásánál azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül az 1848—49. évek történeti eseményeit sem, miután azok mély nyomokat hagytak a két város, illetőleg a két város alkalmazottainak kialakulásában.¹⁾

Az *április 11-én* befejezett országgyűlésről a már kinevezett első felelős magyar minisztérium tagjai közül *Deák és Eötvös április 13-án, gróf Batthyány Lajos, Kossuth és Széchenyi pedig április 14-én érkeztek Pestre*. Fogadásukra nagy előkészületek történtek, kivonult a két főváros nemzetőrsége és egy 50 tagból álló női küldöttség adta át a koszorukat. Este nagy kivilágítást rendeztek és mozsarakat durrogtattak. A gőzhajóról kiszállott új kormány tagjait Vasváry Pál üdvözölte, majd pedig a tömeg a miniszterelnököt fáklyás-zenés menetben szállásáig kísérte, ahol a nemzetőrség elvonult előtte.

Április 18-án érkezett meg István főherceg nádor Pozsonyból a »Nádor« nevű gőzösön és őt is szónoklatokkal és hölgyek virágfüzéreivel fogadták.

Megérkezésük előtt, illetőleg még az országgyűlés tartama alatt Budán, de főképen Pesten a szabadságmozgalom már hatalmas lépésekkel vágatott előre. A pesti tanács tagjai is aláírják a *12 pontot*; Pesten és Budán az *utcákat és tereket átkeresztelik*, a Hatvani-utcát »Szabadsajtó-utca«-nak, a Szeminárium-teret »Március 15-e teré«-nek stb. nevezik el; április 3-án Buda elvben kimondja Buda és Pest egyesülésének szükségét.

Április 15-én a kir. helytartótanács egy évszázadnál hosszabb fennállása után megszüntette működését, átengedve helyét a felelős magyar kormánynak.

Április 19-én Pesten nagy zsidóellenes tüntetések voltak. A lakosság nagy része tiltakozott az ellen, hogy a nemzetőrségbe zsidókat is besorozzanak. Kora reggel kezdődtek meg a tüntetések, amelyek eleinte csak szóbeli kitörésekben nyilvánultak meg, délután azonban már az ablakokat is beverték és az utcákon mutatkozó zsidókat ütlegették. Este az a hír terjedt el, hogy a zsidók a Király-utcában a járókelőket kövekkel hajigálják és forró olajjal öntik le. Ez a hír a kedélyeket annyira felizgatta, hogy a kivezényelt katonaságnak és a nemzetőrségnek csak alig sikerült rendet teremtenie. Másnap a

¹⁾ Dr. Wildner Ödön a »Tavaszi ébredése a pesti és budai városházán« című tanulmányában részletesen ismerteti az 1848-ban Pest-Budán lefolyt eseményeket, miéltis mi azokat csupán kivonatossan közöljük a tanácsi és közgyűlési jegyzőkönyvek alapján.

minisztérium rendeletet adott ki, amelyet az utcákon kiragasztottak és amelyben tudatta a lakossággal, hogy a zavargások folytatói ellen bűnvádi eljárást indítanak, a bujtogatókat az okozott károkért és költségeikért felelőssé teszik, a zavargásokat fegyveres erővel is meg fogják szüntetni, népgyűlést pedig senki sem hívhat össze, csak ha a városi törvényhatóság elnökének azt 24 órával előbb bejelenti.

Április 25-én a miniszterelnök elrendeli, hogy az izraelitáktól a fegyverek beszedessenek.

Pest város tanácsa az 1848. évi május 17-én tartott tanácsülésén 7541. szám alatt tárgyalta Szemere Bertalan belügyminiszter 1848. évi május 13-án 1261. szám alatt kiadott következő tartalmú rendeletét: »A közrend, a személy és vagyonbátorság megtagadtatott, az erkölcsi életnek legszentebb támasza a vallásnak ürügye alatt és pedig több helyen és pusztító erőszakkal. A valódi hazafiaknak szíve sajog ily események szemléletén; a valódi kereszténynek érzete búba merül a felebaráti szeretet ily kialvásán és gyűlölet és vallásdüh e felingerülésén. Kik polgári és vallásbeli kötelességeket gondatlanul megszegik, azok megölői egyszersmind a fiatal szabadságnak, melynek arany gyümölcseit csak a béke, a rend érlelheti meg..... Mert az önkény, mely ma emezt sujtja, holnap amazt tiporja: megnyugvását csak másoknak szolgásgában leli föl.

A vakbuzgóság elsőbbsen az izraeliták ellen indíttatott meg; félni lehet, hogy az más vallásbeliek ellen is irányozhatnék.

Ennélfogva egyfelől az alaptalanul felizgatott kedélyek megnyugtására, másfelől a törvény pajzsa alatt szerzett jogoknak biztosítása végett mindenk előtt az izraeliták iránt általános és egyenlő intézkedésekre van szükség országszerte.

Miután pedig az 1848: XXIX. t.-c. határozza meg a zsidók telepedhetési módját;

Miután továbbá országos tisztem nem e törvény megváltoztatása, hanem lelkiismeretes és szigorú végrehajtása;

Miután végre az említett törvény elleni visszaélések iránt bejelentett panaszok kellőleg és minél előbb orvoslandók,

ez ellen rendelem:

1. a hatóság e rendelet vételétől számítandó 5 nap alatt egy vagy a körülményekhez képest több bizottmányt nevezend, mely a törvényhatóság határában létező zsidókat családonként minden hozzátartozóikkal pontosan összeírandja.

2. Az illető bizottmány a tapasztalandókat a $\frac{1}{2}$ alá mellékelt minta szerint lajstromba iktatandja és a kimutató hatósági engedélyt mint minden szükségset gyűlölet, kedvezés, előítélet nélkül az emberi és felebaráti szeretet igazságos érzetében lelkiismeretesen fogja bejegyezni.

3. Azoknak, kik az összeírás alkalmával az engedélyező okirat valóságos birtokában nem volnának, előmutatására elegendő határidőt szaband.

4. A befejezett összeírást észrevételeivel egyetemben megyékben az állandó bizottmánynak, városokban a rendes közgyűlésnek mutatja be, mely azt végrehajtás és intézkedés előtt nekem azonnal megküldendi.»

A tanács e miniszteri rendelet végrehajtására a városkapitányt hívta fel.

Május elején Pesten és Budán egyaránt megkezdtek a *nemzetőrök toborzását* a déli végeken pusztító rákok ellen. Pest város közönsége már az 1848. május 22-én tartott közgyűlésen 7841. szám alatt elhatározta, hogy népgyűlést tartanak, amelyen a népet tájékoztatják a fennforgó veszélyről és a *rögtöni segélyezés* szükségességéről. Elhatározták, hogy a többi társhatóságok buzdítására a város 140.000 forintot ajánl fel honvédelmi segélyezés céljából. Egyúttal pedig öt bizottságot alakítottak, amelyek házról-házra, lakásról-lakásra járva a lakosokat önkéntes adakozásra szólítják fel.

A május 24-én tartott népgyűlésen főúr és pór, szegény és gazdag önkéntes adakozással járult a haza oltárára, amelynek során Széchenyi 1 q ezüstöt, a Nemzeti Kaszinó pedig 20.000 forintot adományozott.

Pest város tanácsa az 1848. május 31-én tartott ülésén 8004. szám alatt tárgyalta a »Választó polgárság« indítványát, amelynek alapján elhatározta, hogy a kormánynak honvédelmi célokra 200.000 forint kölcsönt ajánl meg.

Június 11-én pünkösd vasárnap a Károly-laktanyában tanyázott olasz Ceccopier sorkatonaság lázadásban tört ki, mert az önkéntesek két annyi napi zsoldot kaptak. A laktanyában erős puskatűz fejlődött ki, amire megkondultak a vészharangok. A lázadókat csak Mészáros hadügyminiszternek sikerült másnap délben lefegyverezni és gőzösön Komáromba szállítani. Június 12-én a kormány ostromállapotot rendelt el és rögtönítélő bíróságokat alakított.

Miközben egyre gyűltek a viharfelhők az ország határain és az öntudatra ébredt nemzet mint egy ifjú sas, kiterjesztett szárnyakkal repült a maga nagyszerű harcai felé, Buda és főleg Pest vezetőszerepükhöz méltóan vették ki ki részüket a készülődésekből és azzal is rácăfoltak az eddig hangoztatott idegen voltukra, hogy siettek végrehajtani közigazgatásuknak végleges átszervezését.

Szemere belügyminiszter 1848. április 25-én adta ki az új városi törvény végrehajtására vonatkozó rendeletét. De mielőtt ez a rendelet megérkezett, Pest városának még a belső tanácsból és a »Választott polgárság«-ból álló közgyűlése már április 19-én megtette a szükséges intézkedéseket. A tisztújítás elnökévé Nyáry Pál pestmegyei alispánt választották meg és elrendelték a választók összeírását, valamint megalakították az összeíró küldöttséget.

Pest város tanácsa az 1848. május 8-án tartott ülésén 6963. szám alatt tárgyalta Deák Ferenc igazságügyminiszter 1848. május hó 5-én kiadott 349. számú rendeletét, mely szerint: »Az igazságügyminiszter felügyel az egész polgári törvénykezésre, valamint a büntető törvénykezésre, a börtönökre, köz-

vádlókra és esküdtszékre, az ügyvédi kar tisztviselőire. Éppen ezért mindezekre vonatkozó jelentések és folyamodások az igazságügyminiszterhez intézendők.

A kegyelmezés jogának gyakorlását Ő felsége magának tartotta fenn, ezért a felmerült ügyeket az 1848 : III. t.-c. 28. §-a szerint Ő felsége személye mellé rendelt felelős magyar miniszter fogja kezelni. Mindazok az ügyek, melyek kegyelem útján Ő felségéhez viendők, valamint szintén minden egyéb a kir. kegyelmezés köréhez tartozó magán folyamodások is egyenesen Bécsbe az Ő felsége személye mellett levő magyar felelős miniszterhez lesznek küldendőek.

A politikai bíráskodást, melyet eddig a magyar udvari kancellária gyakorolt, ezentúl további rendelkezésig az igazságügyminiszter gyakorolja.»

Ugyancsak a Pest városi tanács az 1848. május 20-án tartott ülésén 7710. szám alatt tárgyalta Deák Ferenc igazságügyminiszter 1848. május 20-án kelt 349. számú rendeletét, amelyben meghagyja a város közönségének, hogy »az esküdtszék alakítására vonatkozólag az esküdtszéki képzettséggel bírónak összeírását, a büntetővizsgáló bírónak és a közvádlóknak megválasztását büntetés terhe alatt minden módon siettesse és ebbeli intézkedéseiről« az igazságügyminisztériumot azonnal értesítse.

Pest városa a megyeháza nagytermében 1848. május 20-án Rottenbiller Lipót h. polgármester elnöklete és a tanács tagjai, valamint több polgár jelenlétében közgyűlést tartott, amelyen :

8014. szám alatt elhatározták, hogy a tisztújítás határnapjául f. évi június 13 napját tűzik ki. Egyúttal jegyzőkönyvileg meghagyták az összeírási bizottságnak, hogy munkáját fejezze be és azt »mindenkép beadni iparkodjon«, hogy a választók összeírása ugyanakkor megkezdődhessék.

8015. szám alatt tárgyalták Nyáry Pál tisztújítási elnök nyilatkozatát, mely szerint e tisztről kénytelen lemondani, mert a közbejött viszonyok alispáni hivatalában minden munkáját és idejét igénybeveszik. A közgyűlés sajnálattal vette tudomásul Nyáry Pál leköszönését és egyúttal a városi tisztújítás »vezérléséül« a törvényrendelte elnök megválasztása végett ugyanezen hó 22. napjának d. e. 9 órára újabb közgyűlést hívott össze.

Ugyanez a közgyűlés 7715. szám alatt Egressy Gábor, Fánschi Lajos és a Nemzeti Színház több tagjának folyamodványát is tárgyalta, melyben a folyamodók előadják, hogy a Nemzeti Színház tagjai mint honorátorok »a választásoknak mindeddig gyakorlatában voltak«, az új törvények ellenben ezen nemzeti intézet tagjainak nagy részét kizárja e jogból. Mivel azonban a színházakról szóló legújabb törvény a pesti Nemzeti Színházat, mint országos intézetet a vidékiektől megkülönbözteti, ennél fogva »esedeznek«, hogy a választójog gyakorlásában a Nemzeti Színház azon tagjai is részesíttessenek, akik különben jövedelmeiknél fogva e képességre törvény szerint minősítve nem volnának.

A közgyűlés e kérelem ügyében olyképen határozott, hogy a Nemzeti Színház szerződött tagjai közül azokat, akik az 1848: XXIII. t.-c. 6. §. c) pontjában foglalt rendelkezéseknek megfelelnek, vagyis egy év óta itt laknak és legalább 100 forint házbért fizetnek, a választók közé be kell sorozni.

A május hó 22-én összehívott közgyűlésen: a tisztújítási elnökségről lemondott Nyári Pál alispán helyett Molnár György szószólói segédet választották meg.

8134. szám alatt tárgyalta a közgyűlés a központi választmánynak *a tisztújítás lebonyolítására vonatkozó javaslatát*. E javaslat elfogadása mellett a közgyűlés a következőket határozta: a tisztújítást az Üllői-úton levő katonai laktanyában fogják megtartani; egyúttal utasította a kijelölő választmányt, hogy a választás gyorsabb lebonyolítása céljából

a főpolgármesteri, főbírói, főkapitányi és alpolgármesteri »állomásokra« egyenként és egyszerre külön három egyént jelöljön ki, úgyszintén a 12 tanácsnoki állásra is a jelölést egyszerre ejtse meg;

a felsoroltak megválasztása után pedig az öt tanácsí jegyzői állásra tizenöt, — az öt törvényszéki jegyzői állásra szintén tizenöt, — az öt tisztí-ügyészi állásra tizenöt, — a mezei kapitányi hivatalra három, — a két városi alkapitányi állásra pedig hat »alkalmas egyént« egyszerre jelöljön ki és e tisztviselők megválasztása után a többi állásokra is egyszerre jelöljön, állásonként három-három egyént.

Elrendelte továbbá a közgyűlés, hogy a választás cédulákkal és akként bonyolítottassék le, hogy miután a kijelölő választmány a választási elnökkel együtt a kijelölendő egyének személyében megállapodott, azoknak névsorát hozza nyilvánosságra s egyszersmind a kijelöltek nevének felsorolásával annyi cédulát nyomasson, ahány választó van. A szavazócédulákat a választóknak csak a tisztújítás napján, az Üllői-úti nagy kaszárnyába történő belépésük alkalmával adják át. A közgyűlés felhívta egyúttal a választókat, hogy olyképen szavazzanak, hogy a szavazócédulán azoknak neveit húzzák ki, akiket nem akarnak megválasztani s ezután a cédulát a szavazatszedő választmánynak adják át.

Ugyanez a közgyűlés 8136. szám alatt intézkedett az 1848: V. t.-c. 5. §-ának rendelkezése alapján választásra kerülő *országgyűlési követek megválasztására* vonatkozóan is. A közgyűlés elhatározta, hogy Pest városát a választók száma szerint öt választókerületre osztja, amelyek a következők: Belváros, Lipótváros, Terézváros, Józsefváros és Ferencváros. Az egyes kerületekből azonban a másik kerületbe olyan nagy területet kell átcsatolni, hogy minden egyes kerületben a választók száma egyforma legyen. A választási ügyek vitelére központi választmányt neveztek ki, amelynek tagjai esküt tettek. A választók összeírását azokra a kerületi választmányokra bízta a közgyűlés, akik a városi választók összeírásával már foglalkoznak.

Elrendelte a közgyűlés, hogy az egyes választóknak részint hirdetmények útján, részint pedig egyházi szószékekből történő kihirdetése által, valamint falragaszokon hozzák tudomására, hogy a kerületi választmányok előtt jelenjenek meg és ott »választók«-nak »irassák be magukat«. Kimondta egyúttal a közgyűlés, hogy a kerületi választmányok határozata ellen a központi választmányhoz van helye felfolyamodásnak. Elrendelte továbbá, hogy a választók számára választójegyeket nyomassanak, ezeket osszák szét közöttük és enélkül senkit se engedjenek szavazni.

Pesten a tisztújítás 1848. június 13-tól 17-ig, illetve 24-ig tartott és azt az Üllői-úti katonai laktanyában bonyolították le.

A tisztújításon összegyűlt választók részére mindenekelőtt a kaszárnya udvarában emelt tábori oltáron a belvárosi prépost főesperes szent misét mondott és egyházi szónoklatot tartott. Ennek befejezése után Molnár György tisztújítási elnök tartott beszédet, majd pedig az összegyűlt »Választók« megválasztották a kijelölő választmány tagjait és kiküldték a szavazatszedő küldöttséget.

Ezután következett a tisztikar lemondása, amelynek során Szepessy Ferenc polgármester, Szász Mátyás városbíró, Szekrényessy András városkapitány és Rottenbiller Leopold alpolgármester mondtak le.

A törvény rendelkezései értelmében a tisztújítási elnök a tisztújítás idejére nagyobbbrészt újból a lemondott tisztviselőket rendelte ki az ügyek továbbvitelére.

Majd a kijelölő választmány terjesztette elő jelentését, amelynek alapján megkezdődött a szavazás, amely több napig tartott.

Az első napon Rottenbiller Lipótot 2650 szavazattal főpolgármesternek, míg főbírónak a lemondott Szász Mátyás helyébe Graefl Józsefet választották meg.

A következő napokon városkapitánynak Láng Ignácot 2045 szavazattal, alpolgármesternek pedig Ságody Sándort 2173 szavazattal választották meg. Ezután következett a 12 tanácsnoki állás, valamint a kisebb állásoknak a betöltése.

A választás eredményének kihirdetése után a megválasztottak letették a hivatali esküt és Rottenbiller főpolgármester a tisztújítási elnöktől átvette a hivatalos kulcsokat és pecsétet, egyúttal pedig tisztársai nevében megköszönte a választók bizalmát. Egyszersmind átnyújtotta a Pest városi választó közönséghez intézett és tisztársai által is aláírt politikai hitvallást, amelyet felolvastak és miután az »köztetszéssel találkozott, szétosztás végett kinyomatni rendeltetett.«

Június 24-én választották meg kijelölés nélkül a 247 képviselőtestületi tagot, amely választás a magyar lakosság nagymértékű előretörését bizonyította

Budán az 1848. április hó 26-án tartott közgyűlés 2316. szám alatt intézkedett az új törvény végrehajtására vonatkozóan és a tisztválasztó-gyűlés helyéül az Országházban levő két termet jelölte ki. A tisztújító szék elnökéül Ráth Péter választó polgárt választották meg és Pesthez hasonlóan kiküldték a választókat összefró központi választmányt.

Budán a tisztújítást 1848. május 27-én és az ezt követő napokon tartották meg, ugyanolyan sorrendben, mint Pesten. Előbb megválasztották a kijelölő választmány tagjait, kiküldték a szavazatszedő küldöttséget, majd pedig lemondott a tisztikar, amelynek élén Oeffner Ferenc polgármester, Schreiber Ferenc városbíró és Schmidt Ferenc városkapitány állottak.

A tisztújító szék polgármesterré *Walcheim János* eddigi tanácsnokot, városbíróvá ismét *Schreiber Ferencet*, városkapitánnyá pedig *Andorfy Károlyt* választotta meg. Ezután következett a tanácsnokok és a többi tisztviselők választása.

A tisztiállások betöltése után Budán is megválasztották a *képviselő-testület tagjait*, a lakosság számarányához képest 168 tagot.¹⁾

Ezzel Pesten és Budán a tisztújítás befejeződött és az újonnan megalkított tanács, illetőleg közgyűlés mindkét városban megkezdte működését. Az új tanácsok mindjárt az első ülésükön megalakították a rendes bizottmányokat.

Pest város tanácsa az 1848. június 24-én tartott ülésen 9618. szám alatt a következő *rendes bizottmányokat* alakította meg: telek-, gyám-, kórházi-, szegények intézésére ügyelő-, kényszerítő dologházi-, szerződési bizottságokat, az iskolai-, gazdasági-, a Josephianum árvaházra ügyelő-, a katonaszállásolási bizottságokat, az Üllői-úton fekvő katonai laktanya építésére ügyelő bizottságot, a vásártér-szabályozó-, az izraelita lakási-, az adókivetési és feldolgozási bizottságokat, a költségvetési bizottságot, a bankkölcson követeléseinek behajtását igazgató bizottságot, a számvevőségi-, a szegény ápoló intézeteket igazgató bizottságokat, a bel- és terézvárosi egyházak-, a Lipót városi egyházak-, a József és Ferencvárosi külvárosi egyházak bizottságait és az építészeti bizottságot.

18. Buda és Pest a szabadságharc alatt.

Az 1848. év első felében a két főváros szervezetének átalakítását akkora lendülettel vitték keresztül, valamint az újonnan megválasztott képviselőtestület és tanács tagjai olyan nagy egyéni képességekkel rendelkeztek, hogy méltán lehetett remélni azt, hogy Buda és Pest, szakítva eddigi idegenszerű elzárkózottságával, az egész nemzet átreformálásának

¹⁾ Ezeket az adatokat *dr. Wildner Ödön*: »Tavaszi ébredése a pesti és budai város-házán« című tanulmányából vettük.

az élére fog állni és a maga fejlettebb kultúrájával annak irányítójává válik. Ma talán már nem is láthatjuk át azt a perspektívát, amely 1848. közepén Buda-Pest fejlődése előtt megnyílt, mert eltakarják szemünk elől a szabadságharc véres eseményei és az azt követő gyászos abszolutizmus korszaka.

Az 1848. év nyarán és őszén történt események ugyanis egyre közelebb sodorták a nemzetet a szabadságharc kitöréséhez. A bécsi udvar úgy látta, hogy a magyarországi alkotmányos törekvések kihúzzák a talajt az egységes osztrák birodalom régóta épített és annyi küzdelem árán fenntartott vára alól. A nyílt összeütközés megkezdése előtt tehát elsősorban a faji háborút szította fel és Jellasics szerbjeinek, Barnutiu románjainak, valamint a szászoknak önálló nemzetiiségi politikáját támogatta.

Miután pedig a császári haderő egyre ridegebb semlegességgel, majd növekvő szimpátiával és kéz alatti támogatással segítette elő Jellasics előre nyomulását, a magyar kormány kénytelen volt a király hozzájárulása nélkül megindítani a nemzetőrség toborzását és gondoskodni a védelemre szükséges pénzösszegek előteremtéséről.

A földből kinőtt gyakorlatlan magyar hadsereg októberben már Bécs felé üldözi a bán seregeit és a fellázadt bécsi lakosság felszabadítását is megkísérli.

Az Olmützbe menekült császári udvar Windischgraetz herceget nevezte ki az Olaszországból hazahozott csapatokkal és Jellasics horvátjaival megerősített osztrák hadsereg parancsnokává, aki december második felében indította meg koncentrikus támadását: a Duna két partján, a Felvidéken, Erdélyben és a Délvidéken. A túlsúlyban levő és hosszú harcokban edzett osztrák hadsereg csakhamar visszazorította a tapasztalatokat nélkülöző, gyengén felszerelt, de hősiesen védekező honvédeket, amelynek főparancsnokává már ekkor Görgeyt nevezték ki.

1848. december 31-én Buda-Pesten a távolból már hallatszott a harcok tompa moraja, s a mindinkább terjedő csatavészek híre miatt sokan már el is hagyták a fővárost.

Ugyanaznap este 6 órakor a parlament felső és alsóháza együttes ülésre ült össze, amelyen elhatározták, hogy a kormány és az országgyűlés székhelyét Debrecenbe teszik át. Az 1849. év január hó első napján a hivatalnokok járandóságait két hónapra előre kifizették. A következő öt napon át pedig, a még csak féligkész Lánchídon egymás után vonultak át Pest felé a visszavonuló honvédcsapatok a menekülő lakossággal együtt.

A császári seregek 1849. január hó 5.-én értek Budára, ahová reggel 10 órától késő estig vonultak át és részint a Lánchídon, részint pedig a Duna jegén keresztül még aznap Pestet is megszállották.

A császári seregek parancsnoka, *Windischgraetz herceg*, a királyi palotában szállt meg és január hó 7-én elrendelte a fegyverek beszolgáltatását.

Februárban már megkezdték működésüket a császári és királyi ideiglenes közigazgatási kormányzések.

Windischgraetz herceg Buda, Pest és Óbuda városokban királyi biztosul *Havas József* volt helytartósági tanácsost nevezte ki. A királyi biztos utasításul kapta, hogy az adót az eddigi gyakorlat és szokás szerint hajtassa be. Rendelkezésére állott a három város hatósága, amelyeket azonban a politikailag megbízhatatlan elemektől meg kellett tisztítani. Közgyűlést, bizottmányi üléseket nem volt szabad tartani, a gazdasági és az árvaügyek ellátására azonban a királyi biztos külön bizottságokat állított fel. A királyi biztos jogosítva volt a közrend feletti örökös végett közbiztonsági biztosokat alkalmazni. Joga volt a közveszélyes egyéneket elfogatni és a legközelebbi katonai parancsnokságnak beszo­l­gáltatni.

Rottenbiller polgármestert, a városbíró, négy tanácsnokot és két főjegyzőt elmozdítottak állásukból és polgármesterré *Lechner Károly* volt tanácsnokot, városbíróvá *Koller Ferenc* tanácsnokot, városkapitánnyá *Therczy Szilárdot*, új tanácsnökká pedig *Gamperl Alajost* nevezték ki, míg *Ságody Eleket* meghagyták alpolgármesteri állásában. Az új kormányzat elrendelte, hogy az utcák és terek régi nevei visszaállíttassanak, a magyar felírások mellé pedig a német felírásokat is kitegyék.¹⁾

A császári seregek azonban nem tartották hosszú ideig megszállva Buda-Pestet, mert az újjászervezett és kiegészített honvéd hadosztályok ellentámadásba mentek át és egyik győzelmet a másik után aratták. 1849. április 21. és 23-a között ugyanazok a képek ismétlődtek meg Pesten, mint január legelején, azonban fordítva. Ment Pest-Budáról mindenki, aki csak mehetett, de főleg az ideiglenesen megalakított kormányzések tisztviselői.

Április 24-én kora reggel a császári hadsereg is elhagyta Pestet és maga mögött felgyújtotta a hajóhidat.

A budai várat *Hentzi vezérőrnagy* parancsnoksága alá helyezték, aki már április 23-án felhívta a vár lakosait, hogy vagy lássák el magukat két hónapi élelmiszerral, vagy haladék nélkül hagyják el a várat, mert azt a végső­k­ig védeni fogják. A »védtorlaszokat« és »löveggátakat« a legnagyobb eréllyel megerősítették, kijavították a sáncokat, magasabbra emelték a bástyázatot és azokat futóárok­kal vonták körül. Épületeket alakítottak át »várdákká«, a házakon pedig lőréseket nyitottak. A Lánchíd pallóit és gerendáit felszedték és a budai Lánchídfőt aknamedencékkel kötötték össze. Nagymennyiségű élelmiszereket hordtak fel a Várba, amely félévi ostrom tartamára is elég lett volna.

Ifj. Palugyay Imre, aki az osrtomot a Várban élte át, annak lefolyását a »Buda-Pest szabad királyi városok leírása« című könyvében a következőképen írja le :

¹⁾ Dr. Berzeviczy Albert : Az abszolutizmus kora Magyarországon.

A budai várban visszahagyott őrség 3898 gyalog, 93 lovas, 250 tüzér és 60 szekeresz katonából állott.

Amíg Budán lázasan folyt a készülődés, azalatt Pesten diadalmámor közben tüzték ki a nemzeti lobogókat és várták *Görgey* seregeit.

A honvédc csapatok, amelyek állítólag 30.000 főből állottak, egymásután szállták meg a budai hegyeket: a Gellérthegyen és mögötte Aulich és Nagy Sándor hadosztályai, a Kissvábhegyen Lablowszky csapatai, a Lipótmező környékén pedig Kmetty és Knézits seregei táboroztak. A főhadiszállást eleinte a budai Városmajor mellett fekvő »Einschiedler«-hez címzett házban helyezték el, a folytonos ágyúlövés miatt azonban a Nagy-svábhegyen levő Heiderich pesti polgár és csokoládégyáros nyári lakába tették át.

Az ostromlók május 4-én intézték az első rohamot a vár ellen. Ágyúütegeiket a Kissvábhegyen és a Sashegyen helyezték el, majd pedig a Gellérthegyre vontatták fel. A várban az első ágyú déli 12 órakor dördült el, amelyet a többi ágyúk tüzelése is követett azzal a céllal, hogy széjjelszórják a bécsi kapu felé közeledő honvédc csapatokat. Egy másik csapattest a Bomba-tér felől a felső vízvezetékek felé nyomult elő, ezt azonban a védők ágyúinak kartácstüze szintén széjjelszórta.

E közben Pest lakossága a Duna partján gyűlt össze és a rohamra induló honvédek hatalmas éljenzéssel buzdította mindaddig, amíg a várból egy pár jólirányzott kartáccsal széjjel nem kergették őket, úgyhogy sokan a kapuk alatt és a pincékben kerestek menedéket.

A várbeliek ezen a napon állítólag csak 316 lövést adtak le Pestre és az ágyúgolyók csupán a házakban végeztek kisebb-nagyobb pusztítást. Mégis az éj folyamán a pestiek közül sokan elhagyták a várost és a Városligetbe, vagy Újpestre költöztek ki, ahol sátrakat állítottak fel és lombokból vagy deszkákból kunyhókat készítettek.

Május 6-án (vasárnap) a budai várparancsnok megengedte, hogy a polgári lakosság a Vizivárosi kapun át a Várat elhagyhassa. Az előre meghatározott délutáni órában nagy csoport hagyta el a várat, amelynek élén fehér zászlót vittek. »Szívható vala a látvány, miként viszi a férj gyermekeit és podgyászát karjaiban, melyekbe a helyzetszerű félelem között kesergő neje is, mint a véstől megóvó egyetlen gyámolba kapaszkodott.«

Május 6-án, 7-én és 8-án mindkét fél csupán ágyúharcot folytatott. Május 9-én reggel 5 órától kezdődően az osztrák védősereg két óra hosszat lőtte Pestet, főleg azokat az épületeket, ahol a szabadságharc első megmozdulása történt. A redout-épületnek (melyben a képviselőház tartotta üléseit) a Duna felőli oszlopos homlokzatát alig pár perc alatt számtalan darabra zúzva söpörték el az ágyúgolyók; több ágyúgolyó érte a kereskedelmi kaszinó épületét, amelyben a Kossuth-bankjegyeket tartották; valamint a Duna-fürdőt, az Angol királynő szállodát, az Emmerling hotelét és több híres épületet. Egyes bombák még a Király-utca közepén túlra is eljutottak.

A május 12. és 13. közötti éjjelen újból és ezúttal a leghosszabban bombázták Pestet, amelynek következtében sok pesti ház, de budai épület is a lángok martaléka lett. Május 15-én a várőrség a vízivárosi kapun keresztül intézett kirohanást, míg az ostromló sereg május hó 20-ig csak arra törekedett, hogy bombázással mennél nagyobb részt nyisson a várfalakon.

Május 20-án este 9 órától éjfélig dörögtek Görgey ágyúi és éjfél után a csatarendbe szedett honvédszászlóaljok rohamra indultak, magukkal vive a Pestről és a vidékről összeszedett száz és száz létrát. Öldöklő harc után végül is a 17. és 19. honvédszászlóaljok a nádori épületek alatt lévő bástyafalakra jutottak fel, miközben az első számú »rondellán« is kitűzték a nemzeti színű lobogót.

Az ostrom folyamán maga Hentzi vezérőrnagy is súlyosan megsebesült. Még 12 óráig élt ugyan, de nagy szenvedés után a katonai kormányépületben halt meg.

A vár elfoglalása után Görgey a következő jelentést küldte a debreceni kormányhoz :

»Budavár 3 és fél órányi ostrom után bevételre ma, május 21-én, 1849. 7 órakor reggel. Az egész várőrség fogva van tisztjeivel együtt. Hentzi tábornok halálos sebet kapott és haldoklik. Az ellenség a győzelmes ostromlás végpercében a Lánchídon alkalmazott aknákat elsütötte. De minthogy a magyar nemeslelkűséget még bosszujában sem tagadhatja el, a fegyvertelen várőrség többé nem bántatott. Minden országos, főleg pedig a hadviselésre szükséges javakat azonnal rendesen összeíratok, s biztos tisztek felvigyázata alá helyezek. Görgey.«

Az ostrom után több nap kellett ahhoz, hogy az utcákon heverő kő, háztető, cserépromok elhordassanak s június 5-én a budai vár ablakait a győzelem emlékére kivilágították. Az ostrom alatti bombázás által a magánosok házaiban okozott kár, a középületeken ejtett kár kivételével 509.701 forint 37 krajcárt tett ki. E károk némi enyhítésére 1851. április 25-én Buda város 200.000 forint kölcsönt kapott, amelyet 10 év alatt kellett visszafizetnie.

*

A vár visszafoglalása után a régi tanács és tisztviselőkar ismét elfoglalta helyét és újból megkezdte működését, tovább folytatva a január elején abbahagyott munkát. Az első magyar kormány az 1849. évi június 24-én kiadott rendeletével egyesítette Buda és Pest városokat, valamint elrendelte Óbuda bekebelezését. A rendelet a következőképen intézkedik :

»Miután a Lánchíd rövid idő múlva tökéletesen elkészülvén, ezáltal meg fog szűntetni az anyagi akadály, mely a két törvényhatóságban elkülönözve élt s létezett testvérőváros egyesítését és szellemi összeolvadását nehezíté. Miután a közigazgatás rendezése az egész magyar álladalomban

használatatlanná vált, hogy amennyiben a természeti akadályok s politikai nézetek engedik, a népszám és terület szerint a törvényhatóságok némileg összeolvasztás által helyesb felosztást nyerjenek, s e szempontból is kiindulva, a két testvér főváros arra van rendeltetve, hogy mint fekvését, mint lakosainak számát tekintve, Óbudával együtt egy törvényhatóságot képezzen. Miután e három hatóság együtt bír azon hivatással, alkotni a magyar álladalom fővárosát s ez egyesítés nélkül közigazgatásukból egység, összhangzás, egyszerűség, gyorsaság és pontosság örökké hiányozni fogna, mint hiányzik a személy és vagyon biztosíték ott, hol három most külön hatóság nyújt az üldözött vétkesnek menhelyet. Miután a főváros csak úgy lesz hatalmas, ha benne egy igazgató hatalom lesz, csak úgy lesz lételében virágzó, ha törekvésében egy lélek, egy akarat által vezéreltetik, csak úgy lesz boldog, ha a külön érdekek egy közös érdekbe olvadnak fel. Miután a magyar álladalomnak csak egy fővárosa lehet, melynek élő erejét főleg Pest, történeti ősemlékezetét főleg Buda adja meg; és miután végre az ország fővárosának dísze, ereje, hatalma, nagysága, egysége által feltételeztetik. Mindezeknél fogva rendelem, amint következik: 1. Buda és Pest s illetőleg Óbuda hatóságának egyesítése elrendeltetik s a testvér két főváros mint Budapest ezennel egyesítetik. 2. A törvényhatóság a rendelet vétele után három nap alatt tartandó közgyűlésből 7 és 7 tagot küld ki, akik az általam kinevezendő elnök alatt választmányt képezve, a nehézségek, érdekek, jogok mikénti kiegyenlítése s a tisztikarok egyesítése iránt tervet készítsenek, melyet 12 nap lefolyása alatt felelet terhe mellett tartoznak nekem előterjeszteni. A választmány elnökül Nyáry Pál Pestmegyei alispán neveztetik ki, 3. egyszersmind miután Buda városának Óbudával határos területe annyira beépített, hogy az utóbbi város Budának külvárosává lett, Óbuda ezennel Budapest hatóságába bekebeleztetik.»

A rendelet tényleges keresztülvitelét azonban a szabadságharcnak rövidesen bekövetkezett leveretése megakadályozta.

19. Buda és Pest az abszolutizmus korában.

A magyar seregek diadalmas előrenyomulása következtében Windischgraetzet visszahívják Magyarországról és rövid időre *Welden* tábornagyot, majd *Haynaut*, a bresciai hiénát bízzák meg a magyarországi seregek fővezérletével és a kormányzással. Haynau mellé Magyarország polgári főbiztosává *Geringer Károly bárót* rendelik ki. Ugyanakkor Bécsben a belügyminisztérium vezetését *Bach* veszi át.

Majd az orosz seregek is átlépik a magyar határt, hogy hatalmas túlerővel lehengereljék a hősi küzdelmet folytató szabadságharcot. Végül is a temesvári és a segesvári csatavesztések után *Görgey* számára nem maradt

más hátra, mint a nyolcszoros túlerőben lévő orosz sereg előtt *Világosnál* 1849 augusztus 13-án letenni a fegyvert.

1849. július 11-én mintegy 500 főnyi osztrák csapat vonult be Budára, Wussin őrnagy parancsnoksága alatt, akik azonnal kitűzték a fekete-sárga zászlót és akiknek a városi tanács azonnal behódolt. Pestre azonban nem tudtak átjönni, mert a Lánchíd úttestét a visszavonuló magyar seregek felszedték. Ezért *Pestre július 12-én először 400 doni-kozákból álló orosz sereg vonult be*, még pedig a Kerepesi-úton végig, énekelve, síp és dobkíséret mellett és a Lánchíd-térre vonulva, tanyát ütöttek. Ugyanaz nap Budára bevonult az osztrák harmadik hadtest két dandárja, akiknek parancsnoka, Ramberg altábornagy elé a budai hölgyek virágkoszorút vittek.

Ramberg altábornagy július 13-án Budáról kelt kiáltványában közzétette, hogy Ferenc József nevében elfoglalta Budapestet és elrendelte az ostrom-állapotot. Nagy levertséget okozott az is, hogy az ú. n. Kossuth-bankókat azonnal érvénytelenítették, amely következtében iszonyú drágaság állott be és egyik napról a másik napra vagyonok mentek tönkre.

Július hó 18-án és 19-én *Haynau* és *Paniutin* orosz tábornok külön-külön vonultak be Pestre, akiket a városi tanács és a polgárok küldöttsége fogadott.¹⁾

Haynau másnap kiadott kiáltványában megfenyegette azokat, kik ellenállást mernének tanusítani és intő például a pesti és óbudai zsidó hitközségekre hadisarcot vetett ki, majd elrendelte a fegyverek beszolgáltatását, valamint megtiltotta a nemzeti színek és jelvények viselését. Amikor elhagyta Pestet, hirdetményben intette a lakosságot az uralkodó iránti hűségre és kijelentette, hogy az intelmeket »ha meg nem fogadjátok, szép városotok, mely most csak helyenként viseli magán igazságos büntetésének nyomait, köhalommá változnék, emlékjelévé árulásotoknak s az azért ért megtorlásnak.«

Az ezután következő események felújításakor még ma is ökölbesorul minden jóérzésű magyar ember keze: ha a Pesten kivégeztetett Batthyány Lajos gróf, az aradi Tizenhárom, valamint a szabadságharc leveretése után kivégzett Kettőszázhuszonkét hős alakja emlékezetünkben életre kel.

»Kietlen sötétség borult az egész országra. Nem is hallatszott más zaj, csak időnként a bilincs rezdült meg a rab nemzet kezén. Mint amely háznál halott van, halkan, suttogva jártak az emberek.«

A magyar kormányt és természetesen az 1848. évi országgyűlésen alkotott törvényeket *eltörölték*, tehát a városokról alkotott 1848: XXIII. t.-c.-et is.

Az uralkodó 1849. október 17-én hagyta jóvá a magyarországi *Provisoriumra* vonatkozó előterjesztést, mellyel az ideiglenes közigazgatási szervezet is életbe lépett. A politikai közigazgatás szervei Magyarországon a következők

¹⁾ Dr. Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon.

voltak: a hadtestparancsnok, a polgári ügyek vitelére meghatalmazott császári biztossal; a katonai kerületi parancsnokok, az adminisztratív ügyek ellátása céljából melléjük rendelt miniszteri biztosokkal és kerületi főbiztosokkal; továbbá a kormánybiztosok az alájuk rendelt járási biztosokkal.¹⁾

A szab. kir. városok, így tehát Buda és Pest is közvetlenül a kerületi főbiztos alá voltak rendelve. A forradalomban kompromittált egyéneket a legalsóbb hivatali fokozatokból is eltávolították és a császári kormányzat iránt odaadó egyénekkel pótolták. Budán Walchheim Józsefet, Pesten pedig Koller Ferencet, majd Terczy Szilárdot nevezték ki polgármesternek, aki 1850 őszén a vaskorona rendet kapta hűséges szolgálataiért.²⁾ Az összes alkalmazottakat ideigleneseknek tekintették, azonban esküt voltak kötelesek letenni, amelyben kötelezték magukat Ferenc József iránti hűségre.

1850. év januárjában megindult a *rendőri hatóságok* szervezése is. Pesten Prettmann neveztek ki rendőri főbiztossá, aki addig a bécsi városkapitányságon működött, s aki hivatva volt Pest, Buda és Óbuda városkapitányságait egyesíteni. Ennek a hatóságnak a szolgálatában nemcsak fegyveres rendőrök, hanem számtalan titkos bizalmi közeg, kém és feljelentő is állott. Ezzel egyidőben megszüntették az önkormányzat városkapitányságait.

Ez az első ízbeni berendezkedés azonban csak ideiglenes volt. Bach belügyminiszter 1850. szeptember hó 13-án új közigazgatási szervezeti és szolgálati utasítást bocsátott ki, amelynek értelmében Magyarországot öt kerületre és 45 vármegyére osztották fel. A kerületi főbiztosi elnevezést főispáni elnevezéssé változtatták át. Az ország élére *helytartóságot* állítottak, amelynek vezetésével Geringer Károly bárót bízta meg.³⁾

Az 1850. évi szeptember 13-án kiadott 5036. számú birodalmi belügyminisztériumi rendelet a helytartósághoz a következő állásokat szervezte:⁴⁾

1 helytartó,			
1 helytartósági alelnök,			
1 helytartósági tanácsos	V.	rangosztály	4.000 frt fizetés,
2 helytartósági tanácsos	VI.	«	3.000 « «
5 helytartósági tanácsos	VI.	«	2.500 « «
5 titoknok	VIII.	«	1.400 « «
5 titoknok	VIII.	«	1.200 « «
4 fogalmazó	IX.	«	1.000 « «
6 fogalmazó	IX.	«	900 « «
1 kiadó	VIII.	«	1.500 « «
1 irattárnok	VIII.	«	1.200 « «
1 igtató	IX.	«	1.000 « «
2 igtatósági tiszt	XI.	«	700 « «
2 igtatósági tiszt	XI.	«	600 « «
4 igtatósági tiszt	XII.	«	500 « «
3 ajtónálló			400 « «
1 kapus			300 « «
3 hivatali szolga			350 « «
5 hivatali szolga			300 « «

¹⁾ Dr. Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon.

²⁾ Magyar Hírlap 1850. évfolyam, 259. sz.

³⁾ ⁴⁾ Ifj. Palugyay Imre: Buda-Pest leírása.

Ezután egymásután állították fel a különféle közigazgatási feladatok ellátására hivatott többi *császári hivatalokat* ú. m. :

a magyarországi császári pénzügyigazgatóságot,
a császári ideiglenes országos számvevőséget,
az építész igazgatóságot,
a császári postafőigazgatóságot,
az országos levéltári hivatalt, stb.

Az ország és a vármegyék közigazgatásának és általában az ország kormányzásának rendezése mellett a városok közigazgatásáról ezideig nem történtek intézkedések. Állandóan hallatszottak ugyan hírek arról, hogy rövidesen várható a városok ügyében kiadásra kerülő rendelet, amelynek tervezetén Bécsben a belügyminisztériumban báró Walterskirchen dolgozott.¹⁾

Pest városa külön küldöttséget is menesztett fel Bécsbe, amely az ottani belügyminisztériumban a város zilált pénzügyeinek rendezése és az adóztatás könnyítése iránt folyamodott.²⁾

Végül is a magyar helytartóság 1851. szeptemberében utasítást bocsátott ki a *magyarországi szab. kir. városok ideiglenes szervezése* tárgyában. A rendelet figyelmen kívül hagyva a városokról szóló 1848: XXIII. t.-c.-et, az 1848. év előtti állapotok alapján indult el és a *községi tanácsot*, valamint a *városi tanácsot* állította fel, amely testületek tagjainak számát a lakosság számának megfelelően állapította meg.

Az eredeti tervek szerint Pest 36, Buda pedig 30 községi tanácsost kapott volna, a lefolytatott tárgyalások alapján azonban a községtanács tagjainak számát Pesten 53, Budán pedig 36 főben állapították meg.³⁾ A rendelet a helytartó elhatározására bízta annak eldöntését, vajjon engedi-e a községi választmány tagjait a lakosság által választani, vagy ő maga nevezi-e ki. Budán és Pesten a községtanács tagjait a helytartó nevezte ki, még pedig 3 évre és a kinevezetteknek hűségesküt kellett tenniök.⁴⁾ Az abszolutizmus későbbi éveiben ugyan a helytartótanács megengedte, hogy a községtanács tagjait a lakosság válassza, azonban csak a tanács hármas kijelölése alapján és a helytartótanács megerősítésével.

A községi választmány ellenőrző hatáskört gyakorolt, de csak a tanács autonóm ügykörében és az az állami hivatalok által elrendelt intézkedések végrehajtására már nem terjedt ki.⁵⁾

A kormány a községi választmányt bármikor feloszlathatta.

¹⁾ Magyar Hírlap 1850. évf. 241., 256. és 261. számok.

²⁾ Magyar Hírlap 1851. évf. 397., 412. számok.

³⁾ Magyar Hírlap 1851. évf. 423. sz.

⁴⁾ J. W. Haeufler: Buda-Pest historisch-topographische Skizzen.

⁵⁾ Dr. Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon.

A községi képviselőtestület ülései eleinte nyilvánosak voltak, később ezt megszüntették és csak rendkívüli ünnepélyes alkalmakra engedték meg a nyilvános üléseket.

Igy ezek a képviselők teljesen megmerevedtek és elvesztették a községi polgársággal való minden eleven összeköttetésüket. Érvényesült tehát a kormánynak az a szándéka, hogy a városok előljárói felülről mozgatott bábokká váljanak s az egész községi élet az állami közegek vezetése alá kerüljön.

A budai új községtanács még szeptemberben megtartotta első ülését, amelyen a tanácsosok számát 4 fizetéses és 8 fizetés nélküli állásban állapította meg, egyúttal pedig a fizetéses 4 tanácsnok részére évi 800 forint fizetést és 200 forint lakbérjárulékot utalt ki. A császári helytartó a tanácsnokok létszámának és illetményének ilyen mértékben történt megállapítását jóváhagyta és a kinevezett tanácsnokok a hivatalos hűségesküt a polgármester előtt letették.

A pesti községtanács az első ülésén egy bizottságot küldött ki a tanácsnokok számára és fizetésére vonatkozó javaslatok kidolgozására. E bizottság javaslata alapján a császári helytartó 12 fizetéstelen és 5 fizetéses tanácsnokot nevezett ki, akik közül az utóbbiaknak évi 1000 forint fizetést és 400 forint szálláspénzt állapított meg.

Az 1851. évi szeptember hónapban a városok ideiglenes szervezése tárgyában kiadott helytartósági rendelet alapján a pesti és budai polgármestereket a helytartó nevezte ki, a községi választmány tagjai, vagy más alkalmas városbeliek közül. A pesti főpolgármester fizetését évi 2000 forint fizetésben és 500 forint szálláspénzben állapította meg.¹⁾

1852 áprilisában már 6 nagyobb *bizottság* is alakítanak a községtanács kebeléből, még pedig: a gazdasági bizottságot 23 taglétszámmal, a szépítő bizottságot 12, az iskolai bizottságot 8, a lakhatási bizottságot 7 és a szegény-ápoló »bizottmányt« 6 taggal.²⁾

A rendelkezésünkre álló adatok szerint 1852-ben Pest tisztviselőkara a következőkből állott:

- 1 polgármester,
- 1 alpolgármester,
- 5 fizetett tanácsnok,
- 1 főjegyző,
- 3 aljegyző,
- 1 acturius és
- 132 egyéb hivatalnok.

¹⁾ Magyar Hirlap 582. és 593. számok.

²⁾ Magyar Hirlap 751. sz.

Budán ugyanakkor :

1 polgármester,

4 fizetett tanácsnok,

1 főjegyző,

1 aljegyző és

34 egyéb hivatalnok teljesített szolgálatot.

Az alkalmazottak illetményei az említett adatokból is láthatóan elég magasak voltak megállapítva, mindenesetre jóval magasabban, mint a szabadságharcot közvetlenül megelőző években. Az illetményeken kívül a helytartóság a szükséghez képest még drágaság és egyéb címeken is utalt ki segélyeket az alkalmazottak részére.¹⁾ Általánosságban megállapítható, hogy az abszolutizmus alatt jól fizették a magyarországi tisztviselőket, ami természetes is, hiszen a bécsi kormány megfelelően jutalmazni akarta saját embereit, amit annál könnyebben megtehetett, mert hiszen a költségek nem őt terhelték, hanem Magyarországot.

Feltűnő azonban, hogy az abszolutizmus alatt mennyivel kevesebb alkalmazottja van Buda és Pest városok autonóm igazgatásának, mint azelőtt. Ennek magyarázatát abban találjuk meg, hogy a közigazgatási feladatok nagy részét elvonták az autonóm hatáskörből és az újonnan felállított állami hivatalok hatáskörébe utalták át. A törvénykezési ügyeket pedig teljesen különválasztották a közigazgatástól.

Már az 1851. szeptemberi utasításban rendkívül megsűkítették az autonómiák jogkörét, de ezzel szemben igen erősen kifejlesztették az állami hatóságok ellenőrzését és azt az autonóm szervek minden közigazgatási tevékenységére kiterjesztették. Az utasítás pontosan meghatározta, hogy mely ügyekben kell a tanácsnak az állami szervek előzetes hozzájárulását kikérnie és mely ügyekben kell utólag jelentést tennie. A számadásokat mindenkor fel kellett terjesztenie utólagos jóváhagyás céljából.²⁾

Jellemző az önkormányzati hatáskör nagymértékű csökkentésére a *rendőri szervezet és hatáskör* megállapítása. Buda-Pest és Óbuda városokat hat rendőrkerületi biztosságra osztották fel, amelyek illetékessége a következő városrészekre terjedt ki: az I. sz. a Belvárosban és Lipótvárosban, a II. sz. a Terézvárosban, a III. sz. a József- és Ferencvárosban, a IV. sz. a Várban, a Krisztinavárosban és a Tabánban, az V. sz. a Vízivárosban, az Országúton, a Halászházvárosban és Újlak egy részén, míg végül a VI. sz. rendőrbiztosság Óbudán és Újlak másik részén volt illetékes eljárni.

E rendőrbiztosságok rendelkezésére állott :

1. polgári őrszemélyzet, amelyek létszáma 1 felügyelő és 50 egyén volt és

¹⁾ Magyar Hírlap 1852. évf. 605. sz.

²⁾ Magyar Hírlap 1851. évf. 559. sz.

2. katonai rendőrszemélyzet, amelynek létszáma :

- 1 kapitány,
- 2 főhadnagy,
- 4 alhadnagy,
- 1 számoló hadírnok (fourier)
- 5 őrmester,
- 40 tizedes,
- 20 altizedes,
- 442 közlegény,
- 1 lovasőrmester,
- 6 lovastizedes és
- 24 lovas legénység volt.

A rendőrbiztosságok hatáskörébe tartozott: a bejelentési ügy, a személy és vagyon »bátorságróli« gondoskodás, a tiltott vagy gyanús fegyverek készítésére és viselésére való felügyelet. A lopott, rablott, vagy elveszett, illetőleg talált tárgyak, valamint a talált holttestek, vagy eltűnt személyek leírása és felkeresése. A korcsmákra és vendégfogadókra, a kávéházakra, szállókra és mulatóhelyekre való felügyelet, a mulatságok engedélyezése, a bér- és társaskocsik díjszabályainak megállapítása, a tiltott játékok ellenőrzése, a cselédrend kezelése, a békebírói tennivalók és a vásárrendészet ellátása.

A városi tanács jogkörében pedig csupán a következő rendészeti ügyeket hagyták meg: a tisztaság és egészségügy intézése, amennyiben ezek közül valamelyik a vásárrendészet keretébe nem tartozott; továbbá az út-, tűz-, építés és a szegények ügyeinek intézése. Ezen ügyek intézésénél is azonban az ellenőrzést a rendőrbiztosság gyakorolta.

Az abszolutizmus alatt, sajnos, még magyarok is vállaltak közhivatalt, akik legnagyobb részt azzal indokolták ezt a lépésüket, hogy a törvénytelen állapot nem tarthat sokáig és szolgálati helyükön az önkényuralom túlkapásait igyekeznek enyhíteni. A nemzeti társadalom azonban megvetéssel tekintett rájuk és amikor később, az alkotmányos idők elérézése után valamelyiknek nevét a törvényhatósági közgyűlésen felolvasták, a képviselők így kiáltottak fel: »Meghalt«.

Albrecht főherceg, az új kormányzó, a császár jóváhagyása alapján 1852. május 6-án bocsátotta ki szabályzatát, amelyben a magyar szabású tisztviselői egyenruha viselését hivatalos eljárásnál kötelezővé tette, hivatalon kívül pedig megengedte, egyúttal azonban minden más nemzeti öltözet viselését megtiltotta. Az egyes tisztviselői fizetési osztályoknak megfelelően az egyenruhák minőség szempontjából különféleképpen voltak megállapítva. A ruházat a következőkből állott: sötétzöld posztó attila, a szolgálati ágak szerint hatféleképpen változó színű bársony gallérral és ujjhajtókával, rang-

szerint arany, vagy selyem gombokkal, paszománttal, zsinórokkal és vitézkötésekkel. A rangot a gallérra varrt rozetták száma jelezte: 1., 2. vagy 3. Teljes díszben a tisztviselő magyaros övet is viselt arany vagy fekete selyem zsinórból és panyókásan függő prémes »csurapét«. Ugyancsak díszben szűk magyar nadrágot kellett viselnie, sujtásos sarkantyús csizmával, de sarkantyúnak még a bő nadrághoz viselt cipőn is kellett lenni. A föveg az ú. n. »kún-kalpag« fekete asztrahánból készült, fönn a hajtókának megfelelő színű bársony fedővel, arany rozettával és fekete kakas-tollakkal. Ehhez a ruházat-hoz görbe kard járult, aranyos dísszel, gyöngyház markolattal. A boglárón, a gombokon, a kard markolaton mindenütt a kétféjű sas díszlett. A lovas és gyalogos hivatali küldöncöknek, valamint börtönőröknek huszár egyenruhát kellett viselniök.

Ezzel szemben az állami tisztviselőknek megtiltották a körszakáll viselését és elrendelték, hogy az állnak legalább a száj szögletéig borotválva kell lennie. A bajusz és szakál viselésében pedig általában minden »túlzás«-t kerülni kellett. Ezek a fonák rendeletek igazán találóvá tették az abszolutizmus magyar ruháiba bujtatott közegeire alkalmazott »Bach-huszár« elnevezést.¹⁾

*

Az 1855. év folyamán Ausztria külpolitikai helyzete mindinkább rosszabbodott. Cavour Piemonti miniszterelnök feltűnő látogatását III. Napóleon császárnál, valamint a francia császár unokaöccsének, Jeromos hercegnek házassága II. Viktor Emánuel leányával méltán adott alkalmat arra a magyarázatra, hogy Franciaország és Olaszország között a fegyverbarátság megerősödött. Mégis az osztrák kormány szigorúan ragaszkodott a Magyarországra vonatkozó eddigi rendeleteihez. Erőszakosan folytatta tovább a germanizáló törekvéseket, sőt elrendelte, hogy a középiskolákban a német nyelv és irodalom tanítását az eddiginél nagyobb buzgalommal folytassák, az utcasarkokra pedig már csak a német elnevezést engedte kiírni.

Ezek miatt az intézkedések miatt még az uralkodó pár magyarországi látogatása sem enyhítette a helyzetet, amelyet kisleányuk halála miatt Debrecenben félbe kellett szakítaniok. Sőt még inkább elkeserítette az országot az uralkodó által egyedül megismételt második látogatás alkalmával kifejezett elismerés, a »minden ottlakó nép törzsek« részéről tapasztalt loyális hódolatért és engedelmesséért.

Az 1859. esztendőben végre fellélegzett az ország, mert ez év június 24-én Napóleon francia császár Viktor Emánuellel együtt *Solferinónál* hosszú és makacs küzdelem után tönkrement az osztrák sereget. E vereség hatása következtében Bach külügyminiszter megbukott.

¹⁾ Dr. Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon.

Utóda újabb rendeletet adott ki a városok és községek rendezéséről, amely azonban az előbbiekkal szemben nem sok változást jelentett, miután a városi tanács és a választmány tagjainak megválasztása továbbra is felsőbb megerősítést igényelt, s ismételt visszautasítás esetében kinevezésnek volt helye. A törvényhatósági jogú városok polgármestereit meg már épen-séggel a császár, illetve az országos kormány nevezte ki.

*

Az abszolutizmus alatt a közigazgatásilag még nem egyesített, de már összetartozónak tekintett három város: Buda, Pest és Óbuda a Bécset is meghaladó gyorsasággal szaporodó lakosságával Magyarország egyetlen, nyugati fogalmak szerint nagynak mondható városa volt. Lakosainak száma már 1851-ben 178.062 volt, 1859-ben pedig a 196.000-et is túlhaladta. Kívüire a magyar korona területén az 50-es évek alatt egy város lélekszáma sem érte el az 50.000-et.

Buda-Pest gyors fejlődése tulajdonképpen Pestnek volt tulajdonítható, amely jóval túlszárnyalta az 1850. január 1-én közigazgatásilag egyesített Budát és Óbudát.

Ha azt vizsgáljuk, hogy az abszolutizmus korszaka mit vett át a múlttól és mit adott hozzá, Buda-Pestre vonatkozóan a következőket állapíthatjuk meg:

Buda 1849. évi ostroma nagy rongálásokat vitt végbe a királyi palotán, amelynek helyreállítása az 1850. évben már annyira előrehaladt, hogy a kormányzó főherceg lakosztályait és udvarát a várpalota jobbszárnyában berendezhette. A kormánynak azonban nemcsak a királyi palotára volt gondja, hanem a Vár megrongált erődítményeinek a helyreállítására is. Nemcsak a várfalakat és bástyákat helyezték újra védelmi állapotba, hanem 1851-ben elkezdték a *Gellérthegyi Citadella-erőd* építését is. Pest egyik legrégebbi épületét, a III. Károly királyról elnevezett *Károly kaszárnját*, vagyis a mai Városházát laktanya céljára használták. Ugyanezen célra használták fel az *Uj-épületet*, amelynek helyét ma a Szabadság-tér foglalja el és amelynek emlékéhez a forradalmi vértörvényszéken és börtönben elhangzott annyi fájdalmas sóhaj fűződik.

Az 1853. év elején indultak meg az *Alagút* előmunkálatai, amelyekhez az uralkodó 800 q löport ajándékozott. A munka olyan gyorsan haladt, hogy 1854. márciusában az Alagútat már a gyalogjárók számára megnyitották, míg teljesen készen 1857. április 30-án adták át a közhasználatnak.

Az 1850-es évtizedben jutott befejezéshez a *Dohány-utcai izraelita imaház*, valamint a Múzeum mögötti *Nemzeti Lovarda* is. Bekerítették és parkká alakították át a *Nemzeti Múzeum* puszta környékét, még pedig részint közadakozásból, részint pedig a múzeum termében rendezett hangversenyek jövedelméből.

Buda városa 1850-ben nagyobb összegű kölcsönt kapott a kormánytól azzal a kikötéssel, hogy abból 30.000 forintot a Lánchídtól a Várba felvezető kényelmes kocsit építésére kell fordítania, amelyet a kormányzó főhercegről *Albrecht-útnak* neveztek el. Az 1856. év karácsonyán gyulladtak ki a pesti utcákon az *első gázlángok*, amikor az egykorú leírások szerint a főváros lakói »az ezeregy éjszaka mesés ábrándjaiban vélték gyönyörködni s az első éjjelen elfelejtettek aludni menni«.

Buda-Pesten központosították az országos *főhatóságokat*, itt székeltek a *jelentősebb közintézmények*, itt csoportosult a *tudományos élet*, valamint az *ipar és kereskedelem* és itt vonta össze a serdültebb *tanulóifjúságot* az ország egyetlen, de borzalmas állapotban levő egyeteme is. Az 1850-es években alapítják meg a *Lipótmézői nagy elmeegógyintézetet*. A természeti gyógyforrások kihasználása azonban még ismeretlen fogalom volt.

20. Buda és Pest az 1861—1862. években.

Az 1850-es évek végén megindult az ország harca az abszolutizmus ellen és az *ellentállás* szelleme a nemzet legszélesebb rétegeit megragadta. A bécsi kormány előtt két út állott: vagy komolyan és őszintén keresni a kibékülés és kiegyenlítés módjait, vagy hatalmi eszközökkel próbálni kicsikarni a győzelmet.

Újabb háború állott azonban küszöbön Olaszország és Ausztria között. Cavour a magyar emigráció vezetőit: Kossuthot, Klapkát és Teleky Lászlót meghívta Turinba, ahol az olasz király személyes hozzájárulásával meg egyezés jött létre a Piemonti kormány és az emigráció vezetői között.

Eközben Pesten már napirenden voltak az *utcai tüntetések* és különösen az *éjjeli rendzavarások*. Állandó volt az összeütközés az ifjúság és a rendőrség, sőt a katonaság között is. A helytartóság elrendelte, hogy a »buzogány alakú, nyéllel ellátott« sétatobok (fokos) viselése tilos.

A lakosság az adó behajtások elé a legnagyobb akadályokat gördítette és az *árveréseken* senki sem jelent meg. Az *ujoncozás* ellen állandó agitáció folyt, a szolgálatra behívott szabadságolt katonák pedig megszöktek és elbujdostak.

A nemzet ellenállása következtében a császár és a bécsi udvar kénytelen volt közvetlen érintkezést keresni az ország vezetőivel, akiket meghívtak Bécsbe. A velük folytatott tárgyalások alapján az uralkodó kiadta az *1860. évi októberi diplomát*, majd az *1861. évi februári pátenszt*. Ezzel azonban a nemzet nem volt megelégedve, jöllehet annak kísérő levele további engedményeket helyezett kilátásba.

Pesten nem ismerve még az októberi diploma végleges szövegét, a lakosság egyes házakat kivilágított, ami azonban a végleges szöveg megismerése után heves tüntetést idézett elő és a kivilágított ablakokat betörték.

Az októberi diploma alapján azonban országszerte megkezdődtek a tanácskozások és mozgalmak a törvényhatóságok újjászervezésére. Az értelmiség vezetői értekezleteket tartottak, megállapították az 1848. évi közgyűlés tagjainak a névsorát, majd megalakították a közgyűlést, amely megválasztotta a bizottságokat és a tisztkart.

Pesten *Rottenbiller Lipót*, a népszerű, hazafias szellemű, 1848. évi főpolgármester foglalta vissza helyét és az ő vezetése alatt indult meg az újjászervezkedés. Az általa 1860. december 6-ára összehívott értekező elhatározta, hogy az 1848 : XXIII. t.-c. alapján kívánja a város köztörvényhatósági jogait ismét birtokba venni és azokat úgy rendészeti és közigazgatási, mint elsőfokú törvénykezési téren gyakorolni fogja. Ezért a képviselőtestület és tisztkar megújítása céljából a választók haladéktalan összeírását rendelték el. A törvényhatósági jogokat ideiglenesen az 1848-ban megválasztott és még élő, törvényes minősítéssel bíró képviseleti tagok gyakorolták, akiknek 247 főből álló létszámát a kijelölő bizottság tagjai közül egészítették ki.

Ez a közgyűlés hamarosan megalakult és talán még az 1848. évi lendületnél is nagyobb lelkesedéssel fogott a munkához. Megalakította a különféle bizottságokat, amelyek közül a legfontosabb szerep a »szervező bizottmánynak« jutott. Az abszolutizmus alatt szolgáló tisztviselők elvesztették a közönség bizalmát, ezért tehát sürgősen gondoskodni kellett nemzeti szempontból megbízható tisztviselőkar kialakításáról. De az abszolutizmus alatt a város lakossága is megnövekedett, tehát ehhez mérten újabb állások szervezésére volt szükség. Az abszolutizmus alatt — amint említettük — a közigazgatási feladatok nagyrészt elvonták az autonóm városi hatáskörből és állami szervek útján végezték el és emiatt a városi tisztviselők létszámát leszállították. Most ezek a tennivalók ismét az önkormányzat ügyintézésének keretébe mentek át, tehát emiatt is újabb állások szervezéséről kellett gondoskodni.

Pest város közgyűlése már az 1861. május hó 1-én tartott ülésen 9262. szám alatt tárgyalta a szervezési bizottmánynak a városi adóhivatal szervezésére vonatkozó javaslatát és ennek alapján elhatározta, hogy a városi adóhivatalhoz a következő állásokat szervezi:

Adószedő	1.600	frt
Ellenőr	1.200	«
Pénztári segéd.....	900	«
Utalványozó	700	«
Első számtiszt	1.000	«
Második számtiszt	800	«
Harmadik számtiszt.....	700	«
Adóbehajtási főnök	1.000	«
Adóbehajtási segéd	800	«
12 adóbiztos	à 300	«

évi fizetéssel és ruházattal.

Ezt a kisebb mértékű szervezést néhány nap múlva egy olyan nagyarányú és az alkalmazottak minden csoportjára kiterjedő általános szervezés követi, amellyel ezideig még nem találkoztunk.

Pest város közgyűlése 1861. évi május 14-én és folytatólagosan 15-én 10.027 szám alatt tárgyalta a kiküldött szervező bizottmánynak a *hivatalok és intézetek szervezésére, valamint az állások létszámára és az alkalmazottak fizetésére* vonatkozó javaslatát. E javaslat alapján a közgyűlés a következő állásokat szervezte és az egyes állásokban a következő fizetéseket állapította meg:¹⁾

1 főpolgármester	3.000	frt
1 főbíró	3.000	«
1 főkapitány	2.400	«
1 alpolgármester	2.400	«
6 közigazgatási tanácsnok	à 2.000	«
9 törvényszéki tanácsnok	à 2.000	«
1 tanácsi főjegyző	2.000	«
1 törvényszéki főjegyző	2.000	«
1 főügyész	2.000	«
1 főszámvevő	2.000	«
1 főorvos (egyszersmind kórodai igazgató is) ..	1.800	« szab. lakás és fűtés
1 telekbíró	1.600	«
1 főmérnök	1.600	«
3 alkapitány	à 1.200	«
1 mezei kapitány (egyúttal ferencvárosi alkapitány is)	1.200	« és 200 frt lótartás
2 tanácsi aljegyző	à 1.200	«
4 tanácsi aljegyző	à 1.000	«
2 törvényszéki aljegyző	à 1.200	«
4 törvényszéki aljegyző	à 1.000	«
4 alügyész	à 1.200	«
3 alügyész	à 1.000	«
1 tanácsi levéltárnok	1.000	«
1 törvényszéki levéltárnok	1.000	«
1 tanácsi igtató	1.000	«
1 aligtató	700	«
1 lajstromozó	600	«

Levéltár :

1 segédlevéltárnok	700	frt
2 írnok	à 500	«

Iroda :

1 kiadó	1.000	frt
1 segéd	700	«
6 elsőosztályú írnok	à 500	«
6 másodosztályú írnok	à 400	«

¹⁾ Megtalálható a székesfőváros levéltárában.

Számvevőség :

1 alszámvevő	1.400	frt
3 számvizsgáló	à 1.200	«
3 számvizsgáló	à 1.000	«
2 számtiszt	à 900	«
2 számtiszt	à 800	«
3 segéd	à 700	«
5 díjnok	à napi 1	« 50 kr

Házipénztár :

1 pénztárnok	2.000	frt
1 ellenőr	1.400	«
2 segéd, elsőrangú	à 700	«
2 segéd, másodrangú	à 600	«
1 őrök	500	«

Díjszedő hivatal.

1 díjszedő	900	frt
1 utalványozó	700	«

Letét-hivatal.

1 letétnök	1.600	frt
1 ellenőr	1.200	«
2 segéd elsőrangú	à 700	«
2 segéd másodrangú	à 600	«

A gazdasági bizottmány mellett :

1 őrök	800	frt
--------------	-----	-----

A felülvizsgáló bizottmány mellett :

1 egyén	1.200	frt
---------------	-------	-----

Gazdasági hivatal :

1 gazda	1.000	frt
1 algazda	900	«
1 számvevő segéd	800	«
2 őrök	à 500	«
2 díjnok	à 1	« napidíj

Mérnöki hivatal :

1 almérnök	1.200	frt
1 almérnök	1.000	«
4 segédmérnök	à 800	«
3 építési felügyelő	à 500	«
2 díjnok	à 1	« 50 kr napidíj
1 őrök	1	« napidíj

Kapitányi hivatal :

1 segéd	800	frt
6 tollnok	à 800	«
9 őrök	à 500	«
1 elsőrangú vásárfelügyelő	800	«

1 másodrangú vásárfelügyelő.....	700	frt	
1 poroszlók hadnagya	800	«	szabad lakás
1 házi gondnok.....	600	«	szabad lakás
1 tolonchivatali őrnök.....	500	«	
26 térbiztos	à 350	«	ruházat
2 fabiztos	à 350	«	ruházat
2 húsbiztos	à 350	«	ruházat
4 tűzoltószer vezető.....	à 300	«	szabad lakás, v. 50 frt lakbér
13 őrvezető	à 200	«	
1 főkapitányi huszár	300	«	ruha
1 mezei kapitányi szolga	250	«	ruha
3 alkapitányi szolga	à 250	«	ruha
1 poroszló őrmester	500	«	ruha
1 poroszló őrmester	400	«	ruha
5 poroszló tizedes.....	à 350	«	ruha
250 poroszló	à 300	«	ruha
1 lovasrendőr tizedes.....	600	«	ruha
17 lovasrendőr	à 550	«	ruha
1 mezei biztos.....	600	«	ruha
11 mezei kerülő	à 550	«	ruha

Beszállásolási hivatal :

1 szállásmester	1.000	frt	
1 segéd, elsőrangú	700	«	
2 segéd, másodrangú	à 600	«	
1 őrnök	500	«	
3 beszállásoló biztos	à 350	«	ruha
1 szolga	250	«	ruha

A beszállásolási hivatal feladata a katonák elszállásolása, az előfogatok kiszolgáltatása, a szabadságolt katonák nyilvántartása és a népszámlálási ügy vezetése volt.

Orvosi személyzet :

1 kerületi orvos	1.000	frt	
5 kerületi orvos	à 800	«	
1 baromorvos	500	«	
6 kerületi bába	à 150	«	

Szolgai személyzet :

2 tanácsi szolga	à 300	frt	ruha
1 főpolgármesteri huszár	300	«	ruha
17 szolga	à 250	«	ruha
1 elemi iskolai házmester	70	«	lakás
2 köfelügyelő	à 300	«	
1 redut épületi házmester	100	«	lakás
1 raktárfelügyelő	300	«	lakás
1 laktanya felügyelő	450	«	lakás
1 színházi ajtónálló	378	«	84 frt lakbér
1 városligeti kertész	450	«	lakás

1 fatenyésztő	300	frt lakás
2 városligeti csősz	à 240	« lakás
1 Hermina-kápolnai szolgáló	80	« lakás, ruha
1 reáltanodai laboráns	350	« lakás
1 reáltanodai házmester	231	« lakás, ruha
2 reáltanodai szolgáló	à 250	« ruha
1 telekhivatali becselő	300	«
1 gyepmester	42	« lakás

Városi intézetek :

Kórház, a fiókkórházzal együtt :

2 főorvos	à 1.000	«
2 főorvos	à 800	«

»A szülészeti és bőrbetegek osztályában alkalmazott főorvosok, kiknek fizetményei külön-külön 400 forintban állapíttatik meg, kötelesek a kellő számú bőrbetegek és szülők hiányában a többi osztályok főorvosainak segédkezet nyújtani és azokat helyettesíteni és a szükséghez képest nemcsak az anyaintézetben, hanem az ezután felállítandó fiókkórházban is, a kóroda igazgatósága által kijelölendő kórtermekben szolgáltatásokat teljesíteni.»

6 alorvos	à 420	frt
5 segédorvos	à 250	« szabad lakás, fűtés és gyertya
1 bába	300	« szabad lakás, fűtés és gyertya
1 gondnok	1.200	« szabad lakás, fűtés
1 ellenőr	900	«
1 első írnök	500	« szabad lakás, fűtés
1 másodírnök	500	«
1 betegfelvevő	350	« szabad lakás, fűtés
1 házfelügyelő	350	« szabad lakás, fűtés
1 kórházi kapus	250	« szabad lakás, fűtés és ruha
1 gondnoki szolgáló	240	« 60 frt lakbér és ruha
5 háziszolgáló	à 200	« lakás, fűtés, ruha
2 mosónő	à 200	«
6 betegápoló	à 200	« és ételmezés
36 betegápolónő	à 200	« és ételmezés
1 fürdő	200	« és ételmezés
4 díjnok	à napi 1	«
1 lelkész	630	«
1 segédlelkész	400	«

József nevet viselő árvaház :

1 főtanító	800	frt szabad lakás
1 rajztanító	120	« tiszteletdíj
1 testgyakorlító	50	« tiszteletdíj

1 felügyelő	160	frt ruha, lakás és ételmezés
1 felügyelőnő	120	« lakás, ételmezés
1 házmester	50	« ruha, lakás és ételmezés

Szegénydpolda :

1 gondnok	800	frt lakás, fűtés
1 ellenőr	600	« lakás, fűtés
1 felügyelő	350	« lakás, fűtés
1 felügyelőnő	150	« lakás, fűtés
1 intézeti főorvos	750	« ōazonbanegyszersmind a városi dologházban felmerülő orvosi tenni- valókat is kötelesellátni
1 díjnok	1	frt napidíj
1 orgonás	60	« tiszteletdíj
1 tanító	80	« tiszteletdíj

Dologház :

1 gondnok	800	frt lakás, fűtés
1 ellenőr	600	« 150 frt lakbér és 50 frt fűtési átalány
2 felügyelő	à 300	«
1 művezető	200	« ruha, lakás, fűtés
1 művezetőnő	150	« lakás, fűtés
1 háziszolga	200	« lakás, fűtés, ételmezés

Egyházi személyzet :

1 belvárosi plébános	1.260	frt
a segédlelkészek (3) ételmezésére à	126	«
1 lipótvárosi plébános	1.050	«
a segédlelkészek (2) ételmezésére à	126	«
1 terézvárosi plébános.....	630	«
a segédlelkészek (4) ételmezésére à	126	«
1 józsefvárosi plébános	630	«
a segédlelkészek (3) ételmezésére à	126	«
1 ferencvárosi plébános.....	630	«
a segédlelkészek (3) ételmezésére à	126	«
15 segédlelkész	à 250	«
1 belvárosi zenekari igazgató	300	«
belvárosi zenekari éneklő gyermekek részére	126	«
kisegítő zenekar-személyzet részére ..	315	«
3 belvárosi egyházi énekes egyúttvéve .	363	« tiszteletdíj
1 belvárosi karzenésznek	121	« tiszteletdíj
3 belvárosi karzenésznek	à 68	« tiszteletdíj
3 belvárosi karzenésznek	à 50	« tiszteletdíj

Redltanoda :

1 igazgató	1.050	frt 200	frt pótlék
13 tanár	à 1.050	«	
3 helyettes tanár	à 630	«	
1 helyettes tanár	500	«	
2 helyettes tanár	à 420	«	
1 helyettes tanár	400	«	
3 tanár	à 126	«	tiszteletdíj
1 énekmester	52	«	50 kr tiszteletdíj

Elemi tanodák :

1 igazgató	1.600	frt, aki a városi és magán- tan- és nevelőintézetek közvetlen felügyeletét gyakorolja		
1 főrajztanító	840	frt, 300	frt lakbér és 3 öl tűzifa	
1 segéd rajztanító	420	«		
3 segéd rajztanító à	315	«		
1 segéd rajztanító	160	«		
9 főtanító à	900	«	szabad lakás és 3 öl tűzifa	
1 főtanító a Ferencvárosban	700	frt lakás és 3 öl tűzifa		
1 főtanító	500	«	lakás és 1 öl tűzifa	
4 altanító à	600	«		
5 altanító à	500	«		
6 altanító à	400	«		
44 altanító à	350	«		
1 altanító a belvárosban	500	«		
5 altanító à	300	«	lakás, v. 50	frt lakbér és 1 öl tűzifa
1 hittanár	63	frt	tiszteletdíj	
1 hittanár	140	«	tiszteletdíj	
1 hittanár	84	«	tiszteletdíj	
4 hittanár à	52	«	50 kr tiszteletdíj	
9 vasárnapi iskolai hittanár à	42	«	tiszteletdíj	
1 tollnok a fenytő bizottmány mellé ..	800	«		
2 alügyész à	800	«		

A felsorolt állásoknak és illetményeknek a megállapítása után a közgyűlés az újonnan szervezett állások közül a hatáskörébe tartozókat azonnal betöltötte, egyúttal pedig felhívta a tanácsot a többi állások betöltésére is.

A kisebb hivatali állások elnyeréséért a város lakosai *kérvények* útján fordultak a tanácshoz, amely azokat rendszeresen tárgyalta, sőt a tanácsülési jegyzőkönyvekben is felsorolta, a kérvényeket pedig előjegyzés céljából a személyzeti ügyekkel foglalkozó tanácsnoknak adta ki.

Mialatt a törvényhatóság megalakult, az uralkodó elrendelte az országgyűlés összehívását. Pest város közgyűlése be sem várva az országgyűlés hivatalos kihirdetését, az 1848. évi törvény alapján megalakította, feleskette és feladata teljesítésére utasította központi választmányát, meghagyván neki, hogy miután törvényes hatóságok nincsenek, a választások előkészítése ügyében közvetlenül a kancellárral lépjen érintkezésbe.¹⁾

A magyar országgyűlést 1861. április 2-ára hívták össze, ünnepélyes megnyitását pedig ugyanazon hó 6-ára tűzték ki. A képviselők azonban a megjelenésre szánt hagyományos 3 nap előtt nagy számban gyűltek össze a fővárosban, ahol az előzetes megbeszéléseket folytatták le.

Az ezután következő események már közismertek. Az országgyűlésen összeütközött a *felirati* és a *határozati párt*, amely vita során Deák Ferenc *felirati pártja* győzött. Az uralkodó azonban az országgyűlés által szerkesztett feliratokat visszautasította és az országgyűlést 1861. augusztus 21-én *feloszlatta*, amelyet követett a városok közgyűlésének a felfüggesztése is.

Pest város közgyűlése 1861. évi augusztus 31-én még összeült és 18.872 szám alatt tiltakozott az újabb abszolutizmus ellen.²⁾ E közgyűlési határozat a következőket tartalmazza: »A közgyűlés figyelembe véve azon fontos és elvülhetetlen jogokat, melyeknek kezelését alkotmányunk és törvényeink nevében és ezeknek védpaizsa alatt a választó közönségtől átvett és számot vetve az ezekből önként és természetesen folyó kötelmekkel, miknek teljesítésére magát esküvel is kötelezte, nemcsak szükségesnek, de elmaradhatatlanul sürgetősnek is ismeri és vallja, hogy a reánk súlyosodott idők fenyegető körülményeit tétlenül ne tekintse, s hogy inkább a válság tetőfokára eljutottnak látszó percekből annyit, mennyi még rendelkezésére áll, a gondos családapa dícséretes példajaként, magas és szent jogainak megóvására, a közigazgatás és igazságszolgáltatásnak lehetőleg biztosítására, és vagyonának a jövő számára telhető megmentésére fordítsa, felhasználja és szentelje.«

»E tiszta meggyőződés, e megingathatatlan jog és köteleességérzetből indulva ki, kíván és akar a közgyűlés hatósági életének e nehéz pillanataiban is úgy intézkedni, — a helyzet lehangelő válságától, a körülmények fenyegető jeleneteitől magát nem akadályoztatva, csupán azokra figyelve — úgy rendelkezni, mint ezt tőle alkotmány és törvény követelik, hatósági állás megszeghetetlen köteletségévé teszi, s a nagy közönségnek a könnyebb időben benne helyezett szép bizalma joggal s következetesen megvárja.«

»... Ily visszás, s a hatóságok állását úgy a közigazgatás, mint az igazságszolgáltatás terén majd majd tarthatatlanná tevő önkényes intézkedések, midőn egyrésről alkotmányos jogaink szándékos sértegetésére látszanak mutatni, másrésről az alkotmányunkkal magát nyílt ellentétbe helyezett

¹⁾ Lásd az 1861. évi közgyűlési jegyzőkönyvet.

²⁾ Megtalálható a székesfőváros levéltárában.

császári kormánynak azon — reánk nézve veszélyes célját gyaníttatják : miszerint a február 26-ki úgy nevezett alaptörvényben kimondott birodalmi egységgel a magyarországi önálló szerkezetű municipiumok összeegyeztethetők nem lévén — ezeket, ha kell — erőszakkal is a térről, melyet ma elfoglalva tartanak, leszorítani s helyüket oly szervezettel váltani fel, mely ezen központi kormányilag proklamált programm valósággá lehetőségét ne csak ne ellenezze, de sőt azt, — az annak alkotói óhajta szerint elő is segítse, — s a valószínűség e látszatában, de szemben a fennebb idézett, s igazoló kormányi intézkedésekkel is, *a közgyűlés elutasíthatatlan köteletségének tartja a fennemlített két rendelet ellen, valamint minden — netán már eddig kiadott, de ekkorig még tudomásra nem juttatott, vagy ezentúl még kibocsátandó — oly rendelet és intézkedés ellen, melyek alkotmányunk aláadására, törvényeink megsértése, mellőzése, vagy felfüggesztésére, helyhatósági, s nemzet jogainak kiájtása és elnyomására lennének irányozva és alkalmazva — mint törvénytelenek — alkotmányellenesek és igazságtalanok ellen ünnepélyesen tiltakozni, és ezen tiltakozását jegyzőkönyvében örökíteni.*»

»Minthogy pedig Ő cs. k. Felsége midőn saját uralkodói jogérzetéből az octob. 20-iki oklevelet kiadni méltóztatott, abbeli legmagasabb szándékának nyújtá tanujelét, miszerint az addig fennállott absolut rendszert megszüntetve, az ez által okozott bajokat és sérelmeket az ország rendes törvényhatóságai és törvényeinek életbeléptetése által akarja orvosolni.»

»Ezen uralkodói legkegyelmesebb szándékokra hivatkozva, a közgyűlés egy tiszteletteljes felírással járul Ő cs. kir. Felségéhez, melyben a hatósági területjognak mai összezavarása s illetékességének tagadása, valamint általában törvényeink és alkotmányunk ellen a nem magyar kormányközegek által folytatva elkövetett sértések és támadások felderíttetvén, Ő Felsége az ország és helyhatósági alkotmányos jogainak biztosítására, s az iránt kéressék meg, hogy az octob. 20-ki oklevél által is életbe léptetett magyar alkotmány, és a megerősített országbírói értekezleti szabályok szerint is független magyar bíróságok illetékessége, s a magyar törvények érvénye, a nem magyar kormányközegek által is tiszteltessék, s hogy így a közös veszély, mely mind fenyegetőbbé kezd válni, — a közigazgatási és igazságszolgáltatási anarchia be ne következék.»

»Ha azonban előbb, mint Ő cs. kir. Felsége a hatóság e jogos és igazságos kérelmét teljesítené, a legfelsőbb hatóságok Pestváros képviselőisége ellenében is úgy intézkednének, mint a miként intézkedtek a testvér Pest megye bizottmányával, s ennek folytán a képviselő testület a Fejedelem nevében, s tetteleg eltíltatnék a közönségtől át vett hatósági jogát és kötelességeit gyakorolni, ez esetben a tisztikar, mint szintén a közbizalom kifolyásai, határozatilag utasíttatik : testületileg és egyenkint, a választáskor szabad akaratból elfoglalt tisztállomásán híven és alhatatosan — a képviselő testület felfüggesztése, vagy felosztása után is — megmaradni, s az azzal összekötött hivatalos kötelességeket pontosan és szorgalmasan

teljesíteni mind addig, míg tisztállomásaikról vagy erőhatalommal le nem szoríttatnak, vagy míg hivataloskodásuk a hazafisággal, becsülettel, az alkotmány és törvényeink rendeletei iránt érületükkel ellentétbe nem hozatnék.»

»Ezen pontnál egyébiránt a közgyűlés kimondja azt is, miszerint Pest város minden hivatalnoka, úgy ezen sejtethő ideiglenesség alatt, valamint később bármely kormányforma folytán alakulható rendszer alatt hivatalnoki, képviselő, községtanácsosi, vagy bármily című, s bármily kinevezéstől eredő megbízásban állandóan vagy ideiglenesen működő egyének Pest város vagyonát és jogait illető minden eljárásukért, tetteikért és intézkedéseikért most akkorra, vagyonuk és személyökkel felelősekké tétetnek.»

»Ezen felfüggesztési vagy feloszlatási esetben tekintettel az 1848. 23. törvényre, mely a tanácsot kis gyűlési hatáskörrel ruházza fel, *felhatalmaztatik még ezen határozat erejénél fogva a tisztikar, hogy a két tanács, a közigazgatási és törvényszéki együtt véve, azon tisztviselőkkel, kik hivatalaikra a közönség által választattak meg, magát közgyűlésnek tekinthetvén, közgyűlést illető teendőket végezhet, mégis annak fenntartásával, hogy az ilyen közgyűléseken közjogi kérdések és ügyek nem lesznek tárgyalhatók.»*

»Megjegyeztetvén e pontnál még különösen, miszerint az ilyen közgyűlésen azok, kiknek a többségtől a szőnyegen forgó egy vagy más tárgyban eltérő véleményök lenne, ennek jegyzőkönyvbe igtatását követelhetik, s ezen követelésük teljesítését a gyűlés meg nem tagadhatja.»

»Végül kijelenti a közgyűlés abbeli reményét az egyes képviselőtagokat illetőleg, miszerint ezek a hatóság felfüggesztése, vagy feloszlatása esetében sem tekinthetvén magokat másnak, mint Pest város olyan polgárainak, kiket polgártársaik bizalmukra méltattak: ezen bizalomnak továbbra is megfelelően, azon állandó bizottmányokban, hová kinevezve vannak, szorgalmasan megjelenni, s e város javát és érdekeit tehetségük és erejük szerint előmozdítani, valamint az így magára hagyott tisztí karnak erkölcsi támogatást nyújtani fognak.»

»A közgyűlés e határozatának megállapításával egyszersmind kijelenti : *hogy jöjjön minek jönnie kell, ő alkotmányunk szelleméből és törvényeink értelméből folyó kötelességét teljesíté.»*

»Ezen határozatról szóló jegyzőkönyvi hiteles kivonat mindkét tanácsnak kézbesítendő ; melyre nézve a tanácsok elnökei utasíttatnak, hogy azt külön ív mellett az alárendelt hivatal-osztályoknál köröztessék, a tisztviselők és hivatalnokok a mellékelt íven sajátkezüik írásukkal kötelesek elismerni, hogy ezen határozatot elolvasták, az így láttamozott ív visszakérülvén, mindkét tanácsi elnök azt megőrzés végett a levéltárba helyezendi.»

Jegyzette Királyi Pál,
főjegyző.»

Az újból bekövetkezett abszolutizmus alatt a helytartótanács ismét megkezdte működését és Budát, Pestet közvetlenül a helytartótanács alá rendelték, amely kötelezte a két város tisztviselőit, hogy felváltásukig engedelmeskedjenek neki. A helytartótanács hatáskörébe utalták a tisztviselők kinevezését és felesketését, valamint az alkalmazottak fizetésének a megállapítását, sőt még a szegődményeseket és a szolgákat is a helytartótanács fogadta fel. Ismét a helytartótanács rendelkezett a közrend és a közbiztonság fenntartásáról. Pest város élére újból Koller Ferencet küldték ki királyi biztосként, egyben Pest város főpolgármesterévé Krászonyi Józsefet, Buda polgármesterévé pedig Paulovich Józsefet nevezték ki.

A pesti tanács 1861 október 30-án tartotta utolsó teljes ülését, amelyen Horváth Károly főbíró ismertette a helyzetet és javaslatára a tanács 23.047 szám alatt a következőképen határozott:¹⁾ »....Különben a főbíró által oly hűn ecsetelt s a municipalis élettel össze nem egyeztethető viszonyokszülte s továbbra tarthatatlanná vált helyzet káros horderejű következményeitől a teljes tanács áthatva, egyhangúlag kijelentendőnek tartja, hogy szemben a magas kormány újabb meg újabb, s az 1848-iki törvények alapján szervezett municipalis hatóságok működését lehetetlenítő intézkedéseivel, minthogy a törvényes térről leszorított, mai nappal municipalis hatósági állásáról, nehogy a választóközönség és a képviselőség irányában további maradása által magát legkevésbé sem menthető felelősséggel terhelje; erkölcsi s honpolgári köteletségénél fogva törvényben gyökerező jogainak fentartása és annak világos kijelentése mellett: miszerint azon törvényes tért, melyre választói bizalma által hivatott, és melyről kényszerűségénél fogva leszorított, adandó alkalommal ismét elfoglalandja, visszalépni kénytelen.

Nehogy azonban a teljes tanács eme lépése bármi szín alatt is balul magyaráztassék, — de másrészt nehogy a közigazgatás rögtöni megszüntetése által a vagyon- s személybiztonság s egyéb számos érdekek veszélyeztessenek — elháríthatatlan köteletségét véli a teljes tanács teljesíteni akkor, amidőn a közigazgatás némely ágainak ideiglenes meghagyása iránt intézkedik; ehhezképest kijelentik: hogy a bizottságilag kidolgozandó terv, miszerint szükségesnek talált egyes közigazgatási ágak kezelésére az alkotmányos tisztikar egy része, mai naptól számítandó tizenöt napig eddig viselt hivatalában meghagyatik, azon világos kijelentés mellett: hogy a visszamaradandó tisztviselőség működésében eddigi alkotmányos függetlenségének megővésével alkotmányos esküje szolgálанд zsinormértékül és amennyiben honi törvénycikkeinkkel, becsületével, lelkiismeretével és esküjével össze nem egyeztethető cselekmények teljesítésére kényszeríttetnék, állomását a kitűzött határidő lejárta előtt is, — elhagyhatja — kijelentvén másrésről azt is: hogy az általa netán elkövetendő törvénytelen cselekményekért a

¹⁾ Megtalálható a székesfőváros levéltárában.

f. é. augusztus 31-én 18.872 sz. a. kelt közgyűlési határozat értelmében, a községnek felelősséggel tartozand.

Ezek előre bocsátásával az ideiglenes intézkedés tervezetének kidolgozására Horváth Károly főbíró úr elnöklete alatt Kerékgyártó Alajos, Madedl János tanácsnok, Bogisits Lajos törvényszéki főjegyző és Kada Mihály tanácsi aljegyző urakból álló bizottmány oly utasítással küldetik ki, miszerint az illető hivatali főnökök meghallgatásával munkálatát 24 óra leforgása alatt a tanács elé terjessze.

Mely tanácsi intézkedésről a nm. magy. kir. helytartótanács ezen végzés közlése mellett fölratilag értesítenni, ezen határozatnak kellő számú példányokbani kinyomatása, s annak a képviselő-testület és tisztikar összes személyzete között leendő kiosztása elrendeltetik; megbízatván egyúttal a jegyzői hivatal, hogy jelen végzés kinyomatása iránt intézkedjék.

Végre méltányosság szempontjából, utólagos közgyűlési jóvágyás reményében, a távozó tisztí s szolgai személyzet részére, a f. é. november hóra járó fizetmény s egyéb illetékességek az illető pénztárakból ezennel utalványoztatnak; miről tudomás s mihez alkalmazás végett a keb. házi pénztári, s letéthivatalok, valamint a számvevőség jegyzőkönyvileg értesítendőek.«

Kiadta : *Kada Mihály* m. k.
aljegyző.»

21. Az 1867. évi kiegyezéstől Buda, Pest és Óbuda egyesítéséig.

Az 1850-es évtized végén, valamint a következő évtized elején fel-támadt nemzeti közvéleményt már nem lehetett többé elnyomni, mert az Deák Ferencsel az élén szívósan ragaszkodott az 1848. évi alkotmányhoz. De a bécsi udvar sem érezte már magát annyira erősnek, mint az 1860. évi Diplomát megelőző időkben. A nyílt szakítás ellenére hol az udvar, hol a magyar konzervatívok részéről történtek bizalmas kísérletek a jégtöresre.¹⁾ Erzsébet császárné is, kinek házaselete ezidőtájt volt a legzavartalanabb és férjére gyakorolt hatása a legérezhetőbb, minden asszonyi energiáját és művészetét érvényesítette a magyar kérdés rendezése érdekében.

Ferenc József 1865. június 8-án véget vetett a provizóriumnak, a birodalom népeihez intézett manifesztumban felfüggesztette a februári alkotmányt és elrendelte az országgyűlés összehívását. Az országgyűlés 1865. december 10-én ült össze, de csaknem két évig tartott, amíg a Deák és a császár állás-pontja között tátongó ürt áthidalhatták és megalkották a kiegyezés lényegét alkotó 1867 : XII. törvénycikket.

¹⁾ *Asztalos—Pethő* : A magyar nemzet története.

A koronázás 1867. június hó 8-án nagy fénnnyel végbe is ment és a királyával megbékült nemzet ott kezdte el az államerősítő munkát, ahol 1848-ban abbahagyta. Az országgyűlés ettől kezdve szakadatlanul alkotta az újabb és újabb törvényeket, amelyek az 1914. évi Nagy-Magyarországot megteremtették és a fejlődés magas fokára emelték.

Pest város 1867. évi április 11-én tartotta első közgyűlését, amelyre az 1861. évi tisztikart és képviselőtestületet hívták meg. Ezen a közgyűlésen elsősorban felolvasták a m. kir. belügyminiszternek a következő rendeletét : »865/elnöki szám. Az alkotmány visszaállítása következtében a szab. kir. városok is törvényes jogaikba visszahelyeztetvén, az ennek foganatosítására vonatkozó országgyűlési határozat alapján megbízom polgármester urat, hogy az 1860/61. városi képviselőtestületet, mely az érintett országgyűlési határozat értelmében mindazon intézkedések megtételére hivatva van, melyek tisztválasztás s így maga a képviselőtestület újraelakítása iránt is az 1847/48 : XXIII. t.-c.-ben foglalták, az e részbeni teendők megindítása s foganatosítása végett folyó hó 11-ére egybehívja. Budán 1867. évi ápr. 7.-én báró Wenckheim m. s. k.«¹⁾

A belügyminiszteri rendelet Rottenbiller Lipót főpolgármester betegsége miatt Ságody Sándor alpolgármestert bízta meg a közgyűlés összehívásával. A közgyűlés megnyitása után azonban a közgyűlés tagjai azt kívánták, hogy az elnöklést Horváth Károly főbíró vegye át, aki helyettese a főpolgármesternek.

E kívánságnak megfelelően az elnöki széket valóban Horváth Károly főbíró foglalta el, aki fájdalommal emlékezett meg az elmúlt időkről és üdvözölte az alkotmány helyreállítását, valamint a közgyűlés tagjait.

Ezután áttértek a tisztújítás előkészítésére. Tisztújítási elnökül Ráth Károlyt választották meg. A választóképes polgárok összeírása céljából pedig városrészenként bizottságokat alakítottak. Megállapította a közgyűlés, hogy a városi képviselők számát a lakosság szaporodása miatt 300-ra kell kiegészíteni.

Pest város választó közönsége 1867. évi május hó 6-án reggel 9 órakor a Nemzeti Lovarda helyiségében megkezdte tisztválasztó gyűlését, Ráth Károly tisztújítási elnök elnöklete alatt.²⁾ Ezen a napon csak a szavazatszedő és az összeszámláló bizottságokat választották meg.

A gyűlést május 8-án folytatták, amikor a 16 tagból álló kijelölő bizottság tagjait választották meg. A választás kihirdetésekor megállapítást nyert, hogy a gyűlésen összesen 3683 választó jelent meg.

A május hó 9-én tartott gyűlésen a tisztújítási elnök felszólította a tisztikart és a városi képviselőket, hogy az 1848 : XXIII. t.-c. 14. §.-ának

¹⁾ Megtalálható a székesfőváros levéltárában.

²⁾ A tisztújítás lefolyását az 1867. évi közgyűlési jegyzőkönyv ismerteti.

rendelkezése értelmében állásukról mondjanak le. A tisztikar és a képviselő-testület nevében Horváth Károly főbíró tartott beszédet, amelynek során bejelentette lemondásukat. Ezután a tisztújítási elnök a tisztviselőkar kötelességévé tette, hogy az új tisztikar megválasztásáig működését folytassa, majd áttértek a főpolgármester, a főbíró, a főkapitány és az alpolgármester megválasztására. A szavazás este 6 óráig tartott.

A május 11-én folytatott gyűlés azzal kezdődött, hogy a szavazatszedő bizottság elnöke jelentést tett arról, hogy az előbbi gyűlésen összesen 3.998 szavazatot adtak le, amelyek közül a főpolgármesteri állásra a legtöbb szavazatot kapta *Szentkirályi Móric*, a főbírói állásra *Agorasztó Miklós*, a főkapitányi állásra *Thaisz Elek*, az alpolgármesteri állásra pedig *Ganter Alajos*, akiket így az elnök megválasztottaknak jelentett ki. Ezután a kijelölő bizottmány a 6 közigazgatási és a 13 törvényszéki tanácsnoki állásra megejtett jelöléseket mutatta be, amely állásokra a szavazás ismét este 6 óráig tartott.

A május hó 14-én folytatott választó gyűlésen megállapították, hogy az elmúlt ülésen a tanácsnoki állásokra összesen 3196 szavazatot adtak le, amelyeknek eredménye alapján a tisztújítási elnök a közigazgatási tanácsnoki állásokra :

1. Kada Mihályt,
2. Hazma Mátét,
3. Békey Imrét,
4. Polgár Károlyt,
5. Feszl Ágostont és
6. Kamermayer Károlyt jelentette ki megválasztottaknak.

Ugyanezen az ülésen a kijelölő választmány elnöke :

a közigazgatási főjegyzői,
a törvényszéki főjegyzői,
a főügyészi,
a főszámvevői,
a főmérnöki,
a tiszti főorvosi,
a telekbírói,
a bel- és lipótvárosi alkapitányi,
a terézvárosi alkapitányi,
a józsef- és ferencvárosi alkapitányi és
a mezei kapitányi állásokra megejtett jelöléseket olvasta fel. Minden állásra 3 egyént jelöltek. A szavazást azonnal megkezdték.

A választó gyűlést május 16-án folytatták, amelyen megállapították, hogy az előbbi ülésen összesen 2559 szavazatot adtak le és azt, hogy az egyes állásokra kiket választottak meg.

Ezután a 6 közigazgatási és 10 törvényszéki aljegyzői, a 6 alügyészi, az 1 tanácsi levéltárnoki és az 1 törvényszéki levéltárnoki állásokra meg-ejtett jelöléseket olvasták fel.

A május hó 19-én folytatott tisztválasztó gyűlésen felolvasták, hogy az előbbi napon összesen 2133 szavazatot adtak le és azt, hogy kiket választottak meg az egyes állásokra.

Miután most már a közválasztás alá eső összes tisztállások be voltak töltve, az elnök felhívta a választó közönséget, hogy a Nemzeti Lovarda és a Múzeum közötti szabad térre vonuljon ki. A megválasztott tisztikar elfoglalta az előre elkészített, fenyő gallyakkal, virágokkal, szőnyegekkel, aranyozott nagy feszülettel és Őfelségének arcképével feldíszített emelvényen kijelölt helyét, élén a főpolgármesterrel és a főbíróval. Az emelvény közepére Ráth Károly tisztújítási elnök lépett és nagy beszédet tartott, amely után következett a tisztikar ünnepélyes esküje, amelyet a tisztújítás tartamára behelyettesített tisztügyész olvasott fel. Az eskü a következőképen szólt:

»Én esküszöm az egy élő Istenre, a boldogságos szűz Máriára és Istennek minden szentjeire, hogy mint e szab. kir. város tisztviselője a haza, alkotmány és törvényszerű király iránt mindenkor hű leszek, Pest városom javát minden erőmből elősegítendem, hivatalos kötelességeimet a törvény, helyhatósági szabályok, törvényes szokás és hivatalos utasításom szerint minden szándékos halasztás, részrehajlás, barátságra, rokonságra való tekintet nélkül lelkiismeretesen teljesítendem. Isten engem úgy segítjen. Amen.«

A törvényszéki állásokra megválasztott tisztviselők ugyanezt az esküt tették le, azonban még a következő szöveggel kiegészítve: »... Esküszöm, hogy minden előttem perlekedő feleknek mindazon ügyekben, melyek bírságom elé tartozandnak, minden személy válogatás nélkül, gazdag, úgy mint szegény irányában, félre tévém minden kérelmet, ajándékot, kedvezést, félelmet, gyűlöletet, szeretetet és barátságot, az igaz Isten és annak igazsága szerint fogok itélni, törvényt és igazságot szolgáltatni és azt végre is hajtani minden tehetségem szerint. Isten engem úgy segítjen! Amen!«

Az eskü letétele után Ráth Károly tisztújítási elnök a főpolgármesternek átadta a városi pecsétet és a tanácsterem kulcsát, mint a hatóság jelvényeit. Az újonnan megválasztott tisztikar nevében pedig Szentkirályi Móric főpolgármester tartott nagy beszédet, amelyben a választó közönségnek köszönetét fejezte ki.

A választók ezután visszatértek a Nemzeti Lovardába, ahol a *képviselőtestület 300 tagjának* megválasztása céljából leadták szavazataikat.

A választók május hó 30-án újból összejöttek, amikor felolvasták, hogy az előbbi napon összesen 2181 szavazatot adtak le és megállapították, hogy a szavazás eredményéhez képest kik lettek Pest város megválasztott képviselői. A jelenlevő megválasztott képviselők mindjárt a helyszínen a következő esküt tették le:

»Én esküszöm az egy élő Istenre, hogy mint Pest város képviselője a haza, alkotmány és törvényszerű király iránt mindenkor hű leszek, Pest városa javát minden erőmből elősegítenem, mint képviselő kötelességeimet a törvény, helyhatósági szabályok, törvényes szokás és hivatalos utasításom szerint minden szándékos halasztás, részrehajlás, barátságra, rokonságra való tekintet nélkül lelkiismeretesen teljesítenem. Isten engem úgy segítjen! Amen!«

Ezen ünnepélyes tény befejezése után Ráth Károly tisztújítási elnök bejelentette a városi törvényhatóság megalakulását és saját működésének befejezését. Az elnöki széket Szentkirályi Mór főpolgármester foglalta el, akinek javaslatára a választó gyűlés Ráth Károlynak köszönetét fejezte ki. Majd a megválasztott képviselőtestület és tisztikar a belvárosi egyházba vonult, ahol ünnepélyes istentiszteleten vettek részt és az alkotmányos hatóság üdvös működésére az Ég áldását kérték.

*

Az új önkormányzati testületek azonnal munkához láttak és az abszolutizmus évei alatt felgyülemlett összes munkakészségük latba vetésével ennél rövidebb idő alatt igyekeztek pótolni a kényszerű mulasztásokat. Az új tanács már másnap, az újonnan megalakított közgyűlés pedig június hó 1-én tartotta első ülését.

A közgyűlés első tárgya a közválasztás alá nem eső városi tisztviselői állások betöltése iránti intézkedés volt, amelynek előkészítésére titkos szavazás útján választott 16 képviselőből álló szervezőbizottmányt küldtek ki. De ugyanaz nap a közgyűlés 16.356 szám alatt intézkedett a *külvárosi bíróságok megalakítására* vonatkozóan is és a három külvárosba: a Terézvárosba, Józsefvárosba és Ferencvárosba a külvárosi bíróságok tisztújításának fogatosítására egy-egy küldöttséget rendelt ki.

Az első ülés után a közgyűlés minden második-harmadik napon összeült és *főleg szervezési kérdésekkel* foglalkozott.

A június hó 26-án tartott ülésen 17.425 szám alatt megválasztotta az *egyes bizottságokat* és 18.291 szám alatt, a szervező bizottmány javaslata alapján egyes alkalmazottak fizetését felemelte. Ezt a kismértékű fizetésemelést azonban nem tartjuk szükségesnek külön ismertetni, miután az 1870. évi nagy általános szervezés és fizetésrendezés során az összes állásokat és illetményeket újból felsoroljuk.

Elvi jelentőségű volt azonban a közgyűlésnek az a határozata, amelyben kimondta, hogy azok az egyének, akik jelenleg a város szolgálatában állanak, továbbra is meghagyhatók e szolgálatukban, ha állásukban megmaradni óhajtanak és ellenük sem képesség, sem szorgalom, sem pedig jellem tekintetében kifogás nem forog fenn. De kijelentette a közgyűlés, hogy a jövőben az állások betöltésénél döntő befolyással csak a folyamodó

képessége, megbízhatósága és szolgálati ideje fog bírni, egyenlő minősítés mellett pedig az a körülmény, hogy az illető pesti illetőségű-e. Kimondta továbbá, hogy az általa betöltött állásokat titkos szavazás útján fogja betölteni és megválasztottnak csak azt tekinti, aki általános szótöbbséget nyert. Ezen alapelvek figyelembevételével a közgyűlés azonnal több üres állást be is töltött.

A »Buda-Pest az 1861—62 években« című előbbi §-ban részletesen felsoroltuk az 1861. évben Pesten szervezett összes állásokat és illetményeket. Ilyen nagy és általános állásszervezés 1870. évig több nem fordult elő, hanem az 1867-ben megalakult közgyűlés is ezt vette át, illetőleg ennek az alapján indult el és 1870-ig csupán egyes állásokat, vagy egy-egy hivatal felállításához, vagy kibővítéséhez szükséges új állásokat szervezett meg, esetleg az illetményeket emelte fel. Ezért a következőkben csupán a kiemelkedőbb állásszervezéseket és illetmény megállapításokat ismertetjük.

A közgyűlés az 1867. július hó 10-én tartott ülésén 19.577 szám alatt tárgyalta a szervezőbizottság javaslatát és annak elfogadásával *a városi törvényszék személyzetének a létszámát* 5 aljegyzői, 15 tollnoki, 1 aligatatói, 1 levéltári segédi, 3 lajstromozói, 8 irodatiszti, 6 napidíjnoki, 4 kézbesítői, 5 napidíjas kézbesítői és 3 napidíjas szolgai állással szaporította.

A július 17-én tartott ülésén 20.605 szám alatt egy *vegyészeti állást* szervezett, abból a célból, hogy ez a vegyész a mérges anyagokkal történő visszaéléseket és szerencsétlenségeket megakadályozza. Egyúttal a »*barmászrendőri*« szabályok pontosabb keresztülvitele céljából évi 500 forint fizetéssel egy állatorvosi állást is szervezett.

A július hó 19-én tartott közgyűlés tárgyalta és elfogadta a külön erre a célra kiküldött bizottmánynak javaslatát, *a »közgyűlési házszabályok«*-ról. Ezek a házszabályok a székesfőváros levéltárában 21.170/1867. szám alatt találhatók meg.

A július hó 24-én tartott közgyűlés 21.429 szám alatt Mitterdorfer Ferenc városi mérnököt párisi tanulmányútra küldte és erre a célra 500 forintot utalványozott ki részére.

Az augusztus 7-én tartott közgyűlés 23.517 szám alatt Nepper Alajos házipénztári segédnek és több alkalmazottnak évi 200 forint személyi pótlékot, 21.452 szám alatt pedig a központi rendőri felügyeletet teljesítő kapitánysági napos tisztviselők részére napi 2 forint ételmezési pótdíjat engedélyezett.

A szeptember 27-én tartott közgyűlés előtt Szentkirályi Mór főpolgármester írásban bejelentette lemondását, amelyet azzal indokolt, hogy közte és a főkapitány, Thaisz Elek között kiegyenlíthetetlen különbségek merültek fel, amelyek hovatovább a város közönségének a nyugalma is fel fogják borítani.

A főpolgármester bejelentése szerint a főkapitány a rendőrséget korlátlan hatalommal akarja irányítani és nem hajtja végre sem a tanácsnak, sem pedig a közgyűlésnek az utasításait. Iratokkal bizonyította, hogy a fő-

kapitány a tanácsot nemcsak a belügyminisztériumnak, hanem a katonai parancsnokságnak is gúnyosan feljelentette. Pedig a főkapitány ténykedéséért a polgármester is felelős. Így tehát egyiküknek távoznia kell állásából. Miután ő mint polgármester a főkapitányt erre nem kényszerítheti, saját maga mond le.

A közgyűlés tagjai Agoraszto Miklós főbíró vezetése alatt kivonultak a Redout teremből, ahol a közgyűlést tartották és a Deák-, Váci-, Kigyó- és Hatvani-utcaikon, továbbá a Kerepesi-úton át Szentkirályi Mór főpolgármester Ősz-utcai lakására vonultak, ahol az udvarban a szabad ég alatt a vezető bíró tudatta a főpolgármesterrel a közgyűlés határozatát, mely szerint lemondását nem fogadják el és felkérlik annak visszavonására. A főpolgármester hálásan megköszönte ezt a kitüntetést, kijelentette azonban, hogy kénytelen elhatározása mellett megmaradni. Erre több közgyűlési tag ott helyben, nyomós érvekkel alátámasztott nagy beszédet tartott, amelyeken újból felkérték elhatározásának visszavonására.

Végül is a főpolgármester a közgyűlés által ismételtlen kifejezett hajthatatlan kívánságban oly parancsot vélt felismerni, mely előtt meg kell hajolnia és ezért a közgyűlés élére állva, ugyanazon az úton gyalogosan visszavonultak a Redout termeibe, ahol a főpolgármester elfoglalta az elnöki széket.

A közgyűlés az október hó 7-én tartott ülésén tárgyalta a főpolgármester és a főkapitány között felmerült súlyos incidenst, amikor a főkapitány tettei és eljárásai miatt határozott rosszalását fejezte ki és Thaisz főkapitány ellen a tisztí keresetet elrendelte, aminek foganatosítására Csengey Endre tisztí főügyészt utasította. A kereset eldöntéséig pedig a főkapitányt hivatalától felfüggesztette.

*

E közbevetett esemény után, amely élénk fényt vet arra, hogy milyen általános köztisztletben és szeretetben állott Szentkirályi Mór főpolgármester, a közgyűlés tovább folytatta munkáját.

Október hó 16-án 32.187 szám alatt egyes alkalmazottak fizetését felemelte; az október hó 23-án tartott ülésen 33.007 szám alatt tárgyalta a szervező bizottmánynak az *ügyészi hivatal rendezéséről* készített javaslatát és elhatározta, hogy :

1. a városi ügyészi hivatalt polgári és fenyítő osztályra osztja szét és
2. a polgári osztályt akként szervezi meg, hogy oda egy főügyész helyettesi, egy gyámügyészi, két alügyészi és két irtóki állást szervez, de ezeknek az állásoknak a betöltői is a főügyésznek vannak alárendelve. Kimondta egyúttal a közgyűlés, hogy az alügyészeknek a magánügyek vitelét megengedi, a város ügyeiben megítélt perköltséget azonban kötelesek a házipénztárba beszolgáltatni. Ezzel egyidejűleg az ügyészi hivatalnál eddig fennállott napi-díjas állásokat, valamint a tiszteletbeli ügyészek állásait megszüntette.

Az október 23-i közgyűlés 33.009 szám alatt, abból a célból, hogy az igazságszolgáltatást a fővárosi igényeknek megfelelőbben láthassák el, a *törvényszék személyzeti létszámát* és az egyes állásokban megállapított *eddiggi fizetéseket újból szabályozta*. E határozat a törvényszéki állások létszámát, valamint az egyes állásokban a fizetéseket a következőképen állapította meg :

1 főbíró	3.000	frt
13 tanácsnok	à 2.000	«
1 tárgyaló és békebíró tanácsnoki címmel	1.600	«
1 főjegyző	2.000	«
3 aljegyző	à 1.200	«
3 aljegyző	à 1.500	«
5 aljegyző	à 1.000	«
2 aljegyző	à 900	«
3 tollnok	à 800	«
6 tollnok	à 700	«
5 tollnok	à 600	«
1 huszár	300	«
2 teremszolga	à 300	«
13 tanácsnoki szolga	à 300	«
2 jegyzőhivatali szolga	à 300	«
1 főügyész	2.000	«
2 alügyész	à 1.200	«
6 alügyész	à 1.000	«
9 díjnok	à napi 1	«
1 aligatató	700	«
1 levéltári segéd	700	«
2 tollnok	à 800	«
4 biztos	à 350	«
1 szolga	300	«
1 telekbíró	1.600	«
1 ellenőr	1.200	«
1 betáblázási jegyző	900	«
1 segéd	700	«
1 őrnök	500	«
2 díjnok	à napi 1	«
1 szolga	300	«
1 igtató	1.000	«
2 aligatató	à 700	«
5 lajstromozó	à 600	«
2 szolga	à 300	«
1 levéltárnok	1.200	«
1 segéd	700	«
4 segéd	à 600	«
2 őrnök	à 500	«
2 szolga	à 300	«
1 pertárnok	1.000	«
1 segéd	700	«
4 segéd	à 600	«
6 őrnök	à 500	«

12 őrnök	à	400	frt
6 ideiglenes díjnök	à napi 1	«	
2 szolga	à	300	«
12 rendes kézbesítő szolga	à	300	«
3 ideiglenes kézbesítő szolga	à havi 25	«	
2 börtönész	à	300	«
3 kulcsár	à	300	«
1 gyepmester (hóhér)		42	«
1 terézvárosi bíró		300	«
6 esküdt	à	100	«
1 jegyző		700	«
1 őrnök		500	«
2 szolga	à	300	«
1 józsefvárosi bíró		300	«
5 esküdt	à	100	«
1 jegyző		700	«
1 díjnök	napi 1	«	
2 szolga	à	300	«
1 ferencvárosi bíró		300	«
4 esküdt	à	100	«
1 jegyző		700	«
1 szolga		300	«
Összes költség		125.112	frt

Egyidejűleg kimondta a közgyűlés, hogy a törvényszéki állásokat nyilvános pályázat útján kell betölteni. A beérkező folyamodványokat előbb a városi törvényszék teljesülésben veszi bírálat alá, amely teljesülés keretében köteles megvizsgálni, hogy a pályázó bír-e a kért állásra előírt képességgel. Jelentését a szervező bizottmánynak küldi meg, amely bizottmány a közválasztás alá eső tiszti állásokra a közgyűléshez, a többi állásokra vonatkozóan pedig a teljes tanácshoz hármassal kijelölést terjeszt elő. A közgyűlés és a tanács az egyes törvényszéki állásokat a kijelölés alapján köteles betölteni.

A november hó 17-én tartott közgyűlés 37.417 szám alatt elhatározta, hogy Déry Mihály Szent Rókus-kórházi plébánost 25. évi szolgálata alkalmából kitüntetésre terjeszti fel és részére 400 forintot utalványoz ki.

Meg kell végül említenünk, hogy az állásszervezések a belügyminiszter elé kerültek jóváhagyás céljából, aki azokat rendszerint jóvá is hagyta.

*

Az 1869. évi költségelőirányzat tárgyalása alkalmával a közgyűlés 2125 sz. határozatában utasította a szervező bizottmányt, hogy a *tisztifizetések* átvizsgálása mellett, azok *arányosítására* készítsen javaslatot és azt terjessze elő. A szervező bizottmány egy albizottságot küldött ki kebeléből, amely az összes alkalmazottak fizetését megvizsgálta és ennek eredményeképpen javaslatot dolgozott ki, amely javaslatát a következő indítókokkal támasztotta alá:

mindenekelőtt megállapította az albizottság, hogy az összes alkalmazottakra kiterjedő általános létszám és fizetésrendezés 1861-ben történt,

amely időtől kezdődően csupán egyes alkalmazottak, vagy egyes alkalmazotti csoportok fizetését emelték. Ezért tehát a mostani fizetésrendezésnek általánosnak kell lennie és mindazokra az alkalmazottakra ki kell terjeszteni, akik 1861 óta nem részesültek fizetésemelésben.

Kijelentette az albizottság, hogy a város »erkölcsileg és anyagiilag tartozik azon közegeinek, kik teljes odaadással és egész tehetségükkel a városnak szellemi és anyagi felvirágoztatásán szakadatlanul fáradoznak.« Belátja az albizottság, hogy a fizetések felemelése nagyobb mértékben fogja megterhelni a közpénztárt, de figyelembe kellett vennie azt a körülményt is, hogy az élet bármely ágában foglalkozó egyéneknek, a kereskedőknek, iparosoknak stb. a város gyors fejlődése miatt alkalmuk van nagyobb jövedelemre szert tenni, ezekben az előnyökben azonban a tisztviselők nem részesülhetnek. Minden szabad pályán működő polgár a drágaság súlyát cikkeinek és gyártmányainak értékesítésekor átháríthatja, a tisztviselő pedig családjával együtt nélkülözni kénytelen. Miután pedig a magánvállalatok alkalmazottait a szükség rémétől mindig megóvják és fizetésüket megfelelő mértékben felemelni sohasem mulasztják el, a város alkalmazottai »sóvár szemekkel« tekintenek a magánalkalmazottakra, sőt kínálózkodó alkalmakkor a várost itthagyják és másutt keresnek alkalmazást.

Rámutatott az albizottság arra a körülményre is, hogy »Pest város hatóságának elsőrangú tisztviselői úgy tudományos képzettségük és műveltségük, valamint hivatali rangjuknál fogva nemcsak igényt tarthatnak, hanem hivatva vannak arra, hogy a magasabb társadalmi körökben az őket megillető helyt elfoglalva, s abban magukat áthonosítván, ezen körökkel való érintkezéseik alkalmával, befolyásukat a város érdekében hivatalon kívül is érvényesítsék.« A kiszámított anyagi helyzet korlátai közt azonban a legfőbb tisztviselők ma azt nem tehetik meg.

Tekintetbe vette végül az albizottság Pest városának állandóan emelkedő bevételeit is, amely nagy részben kétségtelenül a tisztviselőkar érdeme.

Az albizottmány a fizetésrendezést a törvényszéki személyzetre vonatkozóan is javasolta kiterjeszteni, jöllehet az 1869: IV. törvénycikk az igazságszolgáltatást elvben már különválasztotta a közigazgatástól és így az igazságszolgáltatás megszűnt municipális hatáskör lenni. Mégis meg kellett ezt tennie, mert a törvényszéki személyzetet lényegesen még nem vették át és addig nem is veszik át, amíg a jelenlegi országgyűlés az igazságszolgáltatás intézményeit létre nem hozza. Ezért tehát a város törvényszéki személyzetét a városi hatóság kiegészítő részének kellett tekintenie, annál is inkább, mert a tanács tagjaival »együttesen és tetteleg gyakorolják« mindazon jogokat, amelyek az 1848: XXIII. törvénycikk az egyetemes városi tanácsnak tart fenn.

Az albizottság javaslatát a szervező bizottmány, valamint a tanács is tárgyalta és néhány módosítás után a közgyűlés elé terjesztette, amely az alkalmazottak létszámát és fizetését, valamint elsőízben a lakbérét a következőképen állapította meg:

Létszám	Állás megnevezése	Évi fizetés egyenként A fizetés 15%-a lakbér fejében forint	Jegyzet
I. Közigazgatási tanács.			
1	Főpolgármester	5.000	Természetbeni lakás és fogat
2	Alpolgármester	3.000	
6	Tanácsnok	2.500	A rendszeresített 8-ik tollnok a gazdasági bizottmánynál van beosztva
1	Főjegyző	2.500	
1	Főpolgármesteri titkár	1.800	
4	Aljegyző	1.800	
3	Aljegyző	1.500	
4	Tollnok	1.000	
4	Tollnok	800	
2	Huszár	350	
2	Teremszolga	300	
6	Tanácsi szolga	300	
1	Jegyzőhivatali szolga	300	
II. Polgári ügyési hivatal.			
1	Főügyész	2.500	
2	Alügyész	1.200	
1	Ügyészi segéd	800	
1	Ügyészi segéd	700	
1	Irnok	600	
1	Hivatali szolga	300	
III. Igtató hivatal.			
1	Igtató	1.200	
1	Aligtató	800	
1	Segéd	700	
2	Segéd	600	
1	Hivatalszolga	300	
IV. Közigazgatási levéltár.			
1	Főlevéltárnok	1.500	
1	Allevéltárnok	1.000	
1	Segéd	700	
2	Segéd	600	
V. Kiadó hivatal.			
1	Kiadó	1.200	
1	Alkiadó	800	
2	Hivatali tiszt.....	700	
14	Irnok	600	
4	Díjnok napi 1 frt 50 kr		
4	Hivatalszolga	300	
VI. Számvevőség.			
1	Főszámvevő	2.500	
1	Alszámvevő első	2.000	
1	Alszámvevő második	1.800	
3	Számvizsgáló	1.400	
3	Számvizsgáló	1.200	

Létszám	Állás megnevezése	Évi fizetés egyenként A fizetés 15%-a lakbér fejében forint	Jegyzet
3	Számtiszt	1.000	
3	Számtiszt	900	
4	Számtiszt	800	
4	Számtiszt	700	
2	Díjnok, rendszeres	547-50	
1	Díjnok gyámi munkára	547-50	
1	Hivatalszolga	300	
<i>VII. Házi pénztár.</i>			
1	Pénztárnok	2.500	
1	Ellenőr	1.800	
1	Likvidátor	1.400	
1	Likvidátor	1.200	
1	Pénztári tiszt	1.000	
1	Pénztári tiszt	900	
1	Pénztári tiszt	800	
1	Pénztári tiszt	700	
2	Pénztári tiszt	600	
1	Biztos	400	
1	Hivatalszolga	300	
<i>VIII. Letéthivatal.</i>			
1	Letétnök	2.000	
1	Ellenőr	1.600	
1	Likvidátor	1.200	
1	Pénztári tiszt	1.000	
1	Pénztári tiszt	900	
1	Pénztári tiszt	800	
1	Pénztári tiszt	700	
1	Pénztári tiszt	600	
1	Hivatalszolga	300	
<i>IX. Gazdasági hivatal.</i>			
2	Gazda	1.600	
1	Számveztő	1.200	
1	Irodatiszt	700	
1	Irodatiszt	600	
2	Díjnok (napi 1 frt)		
2	Hivatalszolga	300	
<i>X. Városligeti személyzet.</i>			
1	Főkertész	800	Természetbeni lakással
1	Biztos	400	
1	Csősz	400	Természetbeni lakással
1	Csősz	240	
<i>XI. Gazdasági bizottmány.</i>			
1	Tollnok	—	Közig. tanácsnál van felvéve
1	Irnok	600	1000 frt-tal

Létszám	Állás megnevezése	Évi fizetés egyenként A fizetés 15%-a lakbér fejében forint	Jegyzet
<i>XII. Gyámi pénztár.</i>			
1	Pénztárnok.....	2.000	
1	Ellenőr	1.600	
<i>XIII. Mérnöki hivatal.</i>			
1	Főmérnök	2.500	
1	Almérnök	2.000	
1	Almérnök	1.800	
1	Almérnök	1.600	
1	Almérnök	1.400	
2	Almérnök	1.200	
4	Segédmérnök	1.000	
4	Felügyelő, csatorna- és kövezési mérnök	1.000	
3	Gyakornok	800	
1	Iktató	800	
1	Iktató-segéd	600	
1	Díjnok-másoló	438	
3	Építési felügyelő	500	
1	Hivatali szolgálta	300	
<i>XIV. Szállásoló hivatal.</i>			
1	Szállásmester	1.200	
1	Segéd	900	
1	Segéd	800	
1	Segéd	700	
1	Segéd	600	
3	Szállásbiztos	400	
1	Hivatalszolga	300	
<i>XV. Mértékhitelítő hivatal.</i>			
1	Igazgató	1.600	Természetbeni lakás
1	Ellenőr	1.200	
1	Mérnök	1.200	
1	Segéd	1.000	
1	Segéd	900	
1	Segéd	800	
1	Hivatalszolga	300	Természetbeni lakás
<i>XVI. Mérleghivatal.</i>			
1	Kezelő	600	
<i>XVII. Mércekölcsonzó hivatal.</i>			
1	Kezelő	500	

Létszám	Állás megnevezése	Évi fizetés egyenként A fizetés 15%-a lakbér fejében forint	Jegyzet
XVIII. Kapitányi hivatal.			
1	Főkapitány {fizetés	3.000	Természetbeni lakással
	{lótartás	1.000	
3	Alkapitány	1.800	
1	Mezei kapitány {fizetés	1.800	
	{lótartás	400	Természetbeni lakással
10	Tollnok	1.000	
5	Hivatali tiszt.....	700	
5	Hivatali tiszt.....	600	
1	Mezei kapitányi tollnok	800	Természetbeni lakással
138	Térbiztos	400	
4	Fabiztos	400	
2	Húsbiztos	400	Lipót-, Teréz-, József- és Ferencvárosban
1	Huszár	350	
5	Hivatali szolgál	300	
4	Tűzoltó-kezelő	300	Természetbeni lakással
1	Házi gondnok	600	
1	Toloncügykezelő	700	Természetbeni lakással
2	Díjnak a kapitányságnál napi 1 frt 50 kr		
4	Díjnak a bejelentési hivatalban napi 1 frt		
1	Kulcsár napi 80 kr		
XIX. Reáltanoda.			
1	Igazgató	2.000	Természetbeni lakással
9	Tanár	1.500	
4	Segédtanár, rendszeres.....	1.000	Újabban szerveztetett
1	Mintázó tanár	600	
1	Francia nyelvtanító	200	
1	Olasz nyelvtanító	200	
1	Angol nyelvtanító	200	
1	Gyorsírási tanító.....	100	
1	Énekmester	150	
1	Testgyakorló tanító	300	
4	Hely. tanító a párhuzamos osztályokban	800	
1	Szépírási tanító	600	
1	Tanoncírnök az igazgató mellé havi 10 frt		
1	Laboráns	400	
3	Szolga	300	
1	Kapus	300	

Létszám	Állás megnevezése	Évi fizetés egyenként A fizetés 15%-a lakbér fejében forint	Jegyzet
1	Főbíró	4.000	
18	Tanácsnok	2.500	
1	Fenyítő törvényszéki főügyész ...	2.500	
1	Telekbíró tanácsnoki címmel	2.500	
1	Főjegyző	2.500	
3	Aljegyző	1.800	
3	Aljegyző	1.500	
11	Aljegyző	1.200	
1	Pertárnok	1.800	
2	Fenyítő törvényszéki alügyész ...	1.800	
6	Fenyítő törvényszéki alügyész ...	1.500	
5	Tollnok	1.000	
6	Tollnok	900	
13	Tollnok	800	
1	Alpertárnok	1.400	
1	Főlevéltárnok	1.500	
1	Allevéltárnok a fenyítő törvény- széknél	800	
1	Iktató	1.200	
3	Iktató bíróságoknál	800	
3	Aliktató	800	
3	Lajstromozó	700	
1	Kiadó	1.200	
1	Alkiadó	1.000	
1	Irodatiszt	800	
4	Irodatiszt	700	
1	Levéltári segéd	800	
4	Levéltári tiszt	700	
24	Irnok	600	
1	Telekhivatali ellenőr	1.600	
1	Telekhivatali segéd	700	
2	Telekhivatali betáblázási jegyző .	1.000	
1	Telekhivatali betáblázási jegyző- segéd	800	
3	Végrehajtó	900	
6	Végrehajtó	700	
9	Joggyakornok	365	
15	Kézbesítő, rendes	350	
3	Kézbesítő, ideiglenes	300	
13	Díjnok	365	
1	Főbírói huszár	350	
2	Teremőr	350	
1	Teremszolga	350	
17	Tanácsnoki solga	350	
2	Jegyzőhivatali solga	350	
14	Hivatalssolga	350	
4	Biztos	400	
1	Főbörtönész	500	
1	Albörtönész	400	
4	Kulcsár	350	
1	Gyepmester	42	

A felsorolt alkalmazottakon kívül a közgyűlés a tiszti főorvos fizetését 2500 forintra és ennek 15%-át kitevő lakbérre, a városi vegyész tiszteletdíját pedig 600 forintra emelte fel.

*

Amint már az előbbi fejezetben előadtuk, Buda-Pest városokban a *nyugdíjazás* rendszerét nem ismerték, hanem az alkalmazottak szolgálatot teljesítettek, amíg csak egészségi állapotuk, vagy koruk azt lehetővé tette. Csupán szorványosan fordult elő, hogy a tanács egyik-másik alkalmazottnak nyugdíját engedélyezett abban az esetben, ha kora miatt, vagy más okból már nem volt képes szolgálatát ellátni. Ezekben az esetekben az alkalmazottak rendszerint teljes fizetésüket kapták meg nyugdíj fejében.

Az 1867. évi közgyűlési jegyzőkönyveket lapozgatva már számos esetben találkoztunk az alkalmazottak olyan irányú kérelmével, hogy részükre a közgyűlés nyugdíját állapítson meg. Ezeket a kérelmeket a közgyűlés kivétel nélkül mindenkor teljesítette, sőt azok részére is kiutalt nyugdíjat, akiket a tisztújításon újból nem választottak meg. Az egyes alkalmazottak által előterjesztett kérelmek mindinkább növekedő számára való tekintettel a közgyűlés 1867. július 3-án tartott ülésen 18.803 szám alatt a következőket határozta el: »habár a városi tisztviselők közül nyugdíjra csak azok tarthatnak igényt, akik az 1848: XXIII. t.-c. 16. §-ának rendelkezése alá esnek, mindazonáltal a közgyűlés azon tisztviselők és tanítók részére, akik a város érdekében szorgalommal, becsülettel és hűséggel működtek és állásaikat nem a saját hibájuk miatt hagyták el, hanem hivatalukat elaggott koruk és testi fogyatkozásuk miatt tovább már nem voltak képesek viselni, szolgálati éveikhez mérten évi kegypénzzel ajándékoztassanak meg.« A közgyűlés azonban magának tartotta fenn a jogot a kegydíjak esetről-esetre való engedélyezésére vonatkozóan.

A közgyűlés most már az alkalmazottak részére kiutalandó nyugdíjnál sem állott meg, hanem még az alkalmazottak özvegyeinek is utalt ki »kegydíjat«, illetőleg »kegyzsoldot«, az alkalmazottak gyermekeinek pedig neveltetési pótlékot. De ezeket továbbra is csak egyes kérelmek alapján.

Így többek között 1867. október 30-án 33.662 szám alatt Gimpel József városi toronyőr özvegyének napi 21 krajcár kegyzsoldot engedélyez, míg augusztus 7-én néhai Molnár Pál volt városi írnok özvegye kezéhez, két gyermeke részére egyenkint 25 forint neveltetési pótlékot utalványoz azzal, hogy azt 14 éves korukig megkapják.

Buda város közgyűlése volt az első, amely az 1868. évi október hó 14. és 17-én tartott ülésen megalkotta a »*Városi Tiszti Nyugdíjszabály*«-zatot. Pest városa ezúttal csak két év után követte Budát és az 1870. szeptember hó 14-én tartott közgyűlésen tárgyalta a »*Nyugdíjazási szabályok*«-at,

amelyet »Szab. kir. Pestvárosa tisztviselői, tanítói, szolgálai személyzetének és azok özvegyei és árváinak ellátása iránt« cím alatt fogadott el. A m. kir. belügyminiszter ezt a szabályrendeletet még ugyanazon év október hó 1-én 16.933 sz. alatt jóváhagyta. A szabályrendelet 13 §-ból áll és szövegét szükségesnek tartjuk közölni, azért is, mert ez az első pesti nyugdíjazási szabályrendelet :¹⁾

Nyugdíjazási igény általában.

1. §.

Minden városi szolgálatban álló rendszeresített állomásra választás, helyettesítés vagy kinevezés alapján alkalmazásban levő tisztviselő, ide értve a tanárokat és tanítókat, szolgálkat s poroszlókat is, ki legalább 10 egész évig szolgált a városi hatóságnál, állandó évi nyugdíjban való részesítésre jogosítva lesz, ha :

a) öregség, betegség vagy egyéb testi és szellemi fogyatkozás miatt tovább szolgálatra képtelenné vált ;

b) ha a közválasztásnál állomásából kimaradt ;

c) ha hatósági szervezés következtében állomása megszüntetett, vagy egyéb okoknál fogva szolgálata feleslegessé válik s így nyugdíjaztatása a hatóság részéről hivatalból elhatározandónak találatik.

Az özvegyek nyugdíjai s az árvák ellátása alább külön pontban szabályozvák.

2. §.

A szolgálatnak egyáltalában megszakadás nélkül folytonosnak kell lennie, kivételként csak következő esetek tekinthetők :

a) ha egy tisztviselő a választásnál kimaradt, de később ismét megválasztatik ;

b) ha egy városilag nyugdíjazott tisztviselő vagy szolga ismét tetteleg városi szolgálatban alkalmaztatik ;

c) ha egy tisztviselő a városi szolgálatból az alkotmányos kormány vagy nyilvános közintézet szolgálatába átmegy, s onnét idővel ismét városi szolgálatba visszalép.

Ezen esetekben a városi szolgálatból való nyugdíjazásoknál az előbb töltött városi szolgálati idő is fokozatos nyugdíj mérvének alapjául beszámítandó lesz, természetesen ide nem értve azon időt, melyet nem városi szolgálatban töltött.

¹⁾ Megtalálható a székesfőváros levéltárában.

Azon esetekben pedig, melyekben a városi tisztviselő közválasztás alkalmával kimaradt, vagy az alkotmányos kormány, vagy oly közintézet szolgáltatába lép, hol szinte nyugdíjazásra tarthat igényt; ottani nyugdíjaztatása esetében a városnál előbb töltött szolgálati idejéhez képesti ellátásra azon tiszti fizetéséhez arányosan lesz igénye, melyet a városi szolgálatból kiléptekor élvezett.

3. §.

Az évi díj meghatározása az utolsó szolgálati minőségben élvezett rendszeres évi fizetés alapján következő fokozatokban állapíttatik meg:

10-től egész 15 évi szolgálat után az évi fizetés	$\frac{1}{8}$
15 éven felüli 20 évig	$\frac{3}{8}$
20 « « 25 «	$\frac{4}{8}$
25 « « 30 «	$\frac{5}{8}$
30 « « 35 «	$\frac{6}{8}$
35 « « 40 «	$\frac{7}{8}$
40 « « — «	

s ez utolsó esetben önkénytes kiléptével is az egész évi fizetés lesz élete hosszáig évi nyugdíjképpen illetékes, mely kiszámításánál azonban semmiféle mellékjárandóságok, lakbérek, vagy személyre engedélyezett pótjárulékok tekintetbe nem vétetnek.

Özvegyek nyugdíjazása és árvák ellátása.

4. §.

E szabályzat első pontjában érintett tisztviselők, tanárok, tanítók, szolgák és poroszlók özvegyei állandó évi nyugdíjaztatásra következő feltételek tarthatnak igényt:

a) ha az elhunyt férj az első pont értelmében számításba vehető teljes 10 évet töltött a városi szolgálatban, vagy már nyugdíjazott állapotban halt meg;

b) ha az elhunyttal annak tetteges szolgálata idejében, vagy még azelőtt történt törvényes házasságát és erkölcsi jó magaviseletét igazolja, a férj elhunytakor akkor törvényesen nem volt elválva és férjhezmenetelekor a férj a 60. évet meg nem haladta.

Ezen esetekben a 10. évi szolgálaton felüli időre való tekintet nélkül az özvegyek elhunyt férjének utolsó szolgálati minőségében élvezett rendszeres évi fizetésének, ha az 900 forintot meg nem haladt egyharmadát

kapja állandó évi nyugdíjképen, ha azonban az elhunyt tisztii fizetése 900 forintnál nagyobb volt, az özvegy évi járandósága ezen 900 forintnak egyharmadához még férje fizetésének 900 forinton többletétől 10% hozzáadásával lesz megállapítandó.

5. §.

Nyugdíjazott állapotban nősülő egyének özvegyeit és gyermekeit semmiféle nyugdíj vagy egyéb járulékok nem illetik.

6. §.

Az özvegyet illető nyugdíjon kívül minden törvényes s a város szolgálatában állott férj nevét viselő, s ennek nyugdíjaztatás előtt született gyermekére az özvegyi nyugdíj utáni 10% neveltetési pótlékul járand, mely egyáltalában e gyermekeknek 18 éves koráig fog kiszolgáltatni.

Azon fiúgyermekeknek azonban, kik iskolába járnak ezen neveltetési pótlék 24 éves korukig lesz illetékes.

Egész születlen árvák, számra való tekintet nélkül egyenkint fent kiszabott kor elértéig, az özvegyi nyugdíj járandóság 40%-át nyerik.

Ha az özvegy férjhez megy nyugdíja megszűnik, gyermekeinek neveltetési pótléka azonban megmarad.

Végkielégítés.

7. §.

A végkielégítésnek 10 éven aluli szolgálat után az első pontban *a. b. c.* alatt érintett esetekben van helye, s ekkor 5 évig terjedő szolgálat után az utolsó szolgálati minőségben élvezett egy évi fizetésének fele, 5 éven felüli, de nem egészen 10 évi szolgálata után egy évi fizetés jár egyszersmindenkorra végkielégítésül.

Az özvegyek, kiknek férjeik 10 teljes évet nem töltöttek városi szolgálatban, ennél fogva állandó évi nyugdíjra igényt nem támaszthatnak, ugyanezen mérvben végkielégítést nyernek, gyermekeikre nézve azonban ez esetben neveltetési pótlék nem járand.

Végkielégítésben részesített tisztviselők ismételt városi szolgálatba lépés esetében, nyugdíj iránti igényét a multra nézve elveszti; ezen igény azonban a végkielégítési összegnek visszatérítése által ismét felelevenül.

A nyugdíj megszüntetése.

8. §.

Nyugdíjazott tisztviselők azon esetben, ha az állam vagy nyilvános közintézetnél oly állandó alkalmazást nyernek, melynek rendszere évi fizetése (egyéb mellékjárulékon kívül) az évi nyugdíjösszeget eléri, ilyen alkalmaztatások idejére a nyugdíjt elvesztik, az nekik csak efféle szolgálatokból kiléptével lesz ismét folyóváteendő.

9. §.

Városi pénztárból bármiféle hivatal viselésére fizetést élvező lelkészeknek, vagy egyházi szolgálatban álló egyéneknek, vagy ezek özvegyeinek s árváinak semmiféle nyugdíj vagy végkielégítés nem jár.

10. §.

Ezen szabályok életbeléptetése előtt már nyugdíjt élvező tisztviselők, vagy szolgák ezek özvegyei s árvái ezen szabályok értelmében mostani járulékaiknak változtatását nem igényelhetik.

A nyugdíjalap létesítése.

11. §.

Az egyházi személyek kivételével minden jelenleg aktív szolgálatban álló, valamint ezentúl városi szolgálatba lépendő tisztviselő, ideértve a díjnokokat, tanári és tanítói személyzetet, szolgákat és poroszlókat is, rendszeres évi fizetésének összege után (mellékjárulék : mind lakpénz, személyes pótlék, s. a. t. kivételével) 5% száztóli egyszer mindenkori járulék gyanánt tartoznak befizetni, mely összeg *húsz* havi részletekben lefizethető, továbbá az évenkénti fizetés után 1% száztóli állandó járulékképen, mely a havonkénti fizetésből levonatik, minden magasabb fizetésbe pedig ezen előléptetés útján nyert évi fizetési többlet 30%-a szinte egyszermindenkorra való járulék gyanánt való még pedig *húsz* havi részletekben a fizetésből levonattal lesz befizetendő.

12. §.

A nyugdíjalap növeléséhez tartozó pénzek a letéthivatalnál elkülönített számvittel foglalkozóknak kezelni, a kölcsönutaltványozások háromszoros hypothekára a városi tanács által lesznek engedélyezendők, a kiállítandó kötvényekben $\frac{1}{2}$ évi felmondást köttetvén ki.

13. §.

A nyugdíjak engedélyezése a közgyűlést illetvén, a jelen szabályokon alapuló javaslatok előterjesztésére a főpolgármester elnöklete alatt, egy állandó bizottmány fog működni, melynek tagjai lesznek a főügyész és a főszámvevő is.

Kelt.

Pesten, 1870. szept. hó 14-én tartott közgyűlésből.

16.933. sz. Magyar Királyi belügyminiszter

Ezen nyugdíjazási szabályokat helyben hagyom

Gamperl Alajos s. k.
h. főpolgármester.

Barna Zsiga s. k.
főjegyző.

Budán, 1870. október 1-én.

P. h.

Rajner Pál s. k.

*

Végül még két kimutatást közlünk Buda és Pest városok 1872. és 1873. évi költségvetéséből, amelyekben felsoroljuk, hogy ezekben az években az alkalmazottak fizetésére, milyen összeget irányoztak elő:

Pest város 1872. évi költségvetésében az alkalmazottak illetményeire előírányzott kiadási tételek:

I. Községi alap.

1. Közigazgatási kiadások.

a) Tiszti orvosi, egyház-személyzeti és szolgai fizetések	275.086.— frt
b) Lakbér	34.009.— «
c) Szolgák ruházata	4.950.— «
g) Segélyek és jutalmak.....	2.500.— «
h) Rendkívüli napidíjak	10.000.— «

2. Rendőri kiadások.

a) Tiszti és szolgai fizetések	41.455.— frt
b) Lakbérátalányok	5.043.— «
c) Szolgák ruházata	400.— «
d) Rendbiztosok és őrszemélyzet fizetése.....	246.310.— «
e) Rendbiztosok és őrszemélyzet lakbére.....	14.985.— «
k) Segélyek és jutalmak.....	1.000.— «
l) Rendkívüli napidíjak	5.000.— «
p) Rendkívüli jutalmak, élelmezési díjak	5.000.— «

3. Reáltanodai kiadások.

A) Főreáltanoda.

a) Tanodai személyzet fizetése	26.170.— frt
b) Lakbér	3.372.— «
c) Segélyek és jutalmak	250.— «
d) Szolgák ruházata	225.— «

B) Józsefvárosi alreáltanoda.

a) Tanodai személyzet fizetése	8.135.— frt
b) Lakbér	900.— «
c) Segélyek és jutalmak	80.— «
d) Szolgák ruházata	50.— «

II. Népoktatási költségelőirányzat.

A) Polgári iskolák.

1. Tanodaszemélyzet fizetése	16.260.— frt
2. Lakbér	3.200.— «

B) Elemi népiskolák és rajztanodák.

6. Iskolai személyzet fizetése	112.620.— frt
7. Lakbér	17.224.— «
8. Szolgák ruházata	495.— «
12. Tanítók tűzifailletménye	2.552.— «

IV. Vízvezetési alap.

1. Személyzet illetménye	22.515.— frt
3. Szolgák ruházata	680.— «

VIII. Rókus-kórházi alap.

1. Orvosi és szolgai fizetésekre	62.667.— frt
4. Jutalom és segély	600.— «
6. Természetbeni illetmények megváltása	1.744.— «
7. Szolgák ruházata	467.— «

IX. Szegényházi alap.

2. Tiszti és szolgai fizetések	4.705.— frt
3. Természetbeni illetmények megváltása	238.— «
5. Segélyek	853.— «

X. Dologházi alap.

1. Tiszti és szolgai fizetések	10.680.— frt
2. Tiszti és szolgai természetbeni járulékok megváltása	421.— «
3. Segélyek és jutalmak.....	200.— «

XI. Josefinum árvaház.

1. Tanítói és szolgai fizetések	1.870.— frt
2. Jutalmazások és segélyek	70.— «

XII. Leányárvaházi alap.

1. Tanítói és szolgai fizetések	1.606.— frt
2. Jutalmazások és segélyek	50.— «
Összesen	946.637.— frt

Ugyanebben az évben Pest város költségvetésében az előirányzott kiadások 8,507.643 forintot tettek ki, tehát az alkalmazottak illetményeire a költségvetésben előirányzott kiadásoknak több mint 11%-át fordították.

Buda város 1873. évi költségvetésében az alkalmazottak illetményeire előirányzott kiadási tételek:

*I. Házipénztár.**A) Közigazgatás.***1. Közigazgatási személyzet díjazása.**

a) Hivatalnokok és szolgák fizetése	69.741.— frt
b) Papság és zenekarok fizetése.....	9.207.10 «
c) Napidíjasok és vámellenőrök	13.828.50 »
d) Állandó jutalomdíjak.....	4.549.50 «
e) Hivatalnokok és szolgák lakbére	7.107.60 «
f) Szolgák ruházata	784.06 «

3. Közrendészeti kiadások.

a) Kapitányságok fizetése	9.960.— frt
b) Kapitányságok lakbére	1.893.40 «
c) Díjnokok fizetése	1.725.— «
f) Hivatali szolgák ruházata	144.62 «
g) Örlegénység zsoldja	20.480.— «
h) Örlegénység ruházata.....	2.682.60 «
j) Rendőri biztosok fizetése	6.760.— «
k) Rendőri biztosok ruházata	1.168.— «

l) Mezői rendőri személyzet fizetése	10.300.— frt
m) Mezői rendőri személyzet ruházata	348.06 «
n) Mezői rendőri személyzet lakbére	534.— «
p) Mezői és tűzoltási személyzet fajaruléka	648.— «

4. Közegészségi kiadások.

a) Egészségi személyzet fizetése	1.693.25 frt
--	--------------

IV. Tanügy.

1. Fizetések.

a) Elemi iskolai tanítók fizetése	31.031.50 frt
b) Ismétlő iskolai tanítók fizetése	1.800.— «
c) Polgári iskolai tanítók fizetése	3.620.— «
d) Hitelemzők jutalomdíja	526.50 «
e) Reáltanodai szolgák fizetése és ruházata	817.12 «
f) Zenetanító fizetése	210.— «
g) Testgyakoroldai felügyelőnő díja	63.— «

2. Lakpénzek.

a) Tanítók lakbére	4.000.— frt
--------------------------	-------------

Egyesített szegényalap.

Ápol dai gondnok fizetése	600.— frt
Ápolók fizetése és eltartása	1.016.85 «

Mayer Ferenc-féle árvaházi alap.

Igazgató fizetése	800.— frt
Szolgafizetés, ruha, élelem	423.— «

Közkórház.

Fizetések	13.894.— frt
Összesen	222.356.66 frt

Az 1873. évben Buda város költségvetésében előirányzott kiadások összesen 1,020.619 forint 86 krajcárt tettek ki, tehát az alkalmazottak illetményeire a költségvetésben előirányzott kiadásoknak több mint 22%-át fordították, vagyis aránylag még egyszer annyit, mint Pesten.

Befejezés.

Az 1867. évi kiegyezés után a három város: Buda, Pest és Óbuda már csak rövid ideig élnek egymástól elkülönített önálló városi életet, mert 1872-ben bekövetkezik egyesítésük és az évszázadokon keresztül egymás mellett fejlődő három testvérváros az új törvényhatósági jogú fővárosban olvad össze. Már az egyesítésig is azonban a törvényhozás lényegesen megváltoztatta Budának és Pestnek önkormányzati jogkörét és szervezetét. Az 1869: IV. t.-c. ugyanis elválasztotta az igazságszolgáltatást a közigazgatástól és így a többi önkormányzatokhoz hasonlóan e két város is elvesztette évszázadokon keresztül gyakorolt bírói hatalmát és önkormányzati hivatása már csupán a közigazgatási ügyekre korlátozódott.

A vármegyéknek és önálló törvényhatósági jogú városoknak szervezetét az 1870: XLII. t.-c. adta meg, tüzetesen meghatározva a törvényhatóság hatáskörét, a törvényhatósági bizottság összeállítását és jogkörét, a közgyűléseket, a főispán és tisztviselők jogait és kötelességeit, a tisztviselők választását, a bizottsági tagok és tisztviselők felelősségét.

Ez a törvény azonban Budát és Pestet kiemelte a törvényhatósági jogú városok közül, rendelkezéseit rájuk nem vonatkoztatta, hanem a törvényhozás 2 év múlva alkotta meg az 1872: XXXVI. t.-c.-et, amelynek 1 §-a szerint:

»Buda és Pest sz. kir. fővárosok, valamint Óbuda mezőváros és a Margitsziget, ez utóbbiak Pest vármegyéből kikebelezetvén Budapest főváros név alatt egy törvényhatósággá egyesítettnek.«

Az új főváros, majd pedig székesfőváros 1872-ben indult el annak a nagyszerű fejlődésnek az útján, amely mai világvárosi méreteihez és szépségéhez vezette el.

Irodalom.

- Asztalos—Pethő*: A magyar nemzet története. (1933.)
- Bánk Ernő*: A szabad kir. városok kérdése az 1844—1848. országgyűlésen. (1914.)
- Berzeviczy Albert*: Az abszolutizmus kora Magyarországon (1849—1865). I—III. kötet. Buda fővárosa tisztújítása 1832 február 21, s utána következett napjaiban.
- Csillag Gyula*: A régi magyar alkotmány. (1871.)
- Davori Relkovič Néda*: Buda város jogkönyve. Budapest, 1905.
- Der Fremde in Pesth und der Pesther in der Vaterstadt. Pesth 1833.*
- Jos. And. v. Dorfjinger*: Wegweiser für Fremde und Einheimische durch die königl. ung. Freystadt Pesth.
- Ein Wegweiser: »Gemälde von Pesth und Ofen.«* (1837.)
- Dr. Ereky István*: A magyar helyhatósági önkormányzat. I—II. kötet. (1908.)
- Dr. Ereky István*: Tanulmányok a vármegyei önkormányzat köréből. (1908.)
- Dr. Gárdonyi Albert*: Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből (1873—1923). (1925.)
- Dr. Gárdonyi Albert*: Budapest egyesítésének története. (1913.)
- J. V. Haeufler*: Historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pest. (1854.)
- Hóman Bálint és Szekfő Gyula*: Magyar történet.
- Magyar Zoltán*: A magyar közigazgatás racionalizálása. (1930.)
- Magyar Hírlap 1850—1851. évfolyamai.* (Nemzeti Múzeum.)
- Makói Makay Dezső*: Visszapillantások hazánk régi igazságszolgáltatási viszonyaira. Nagykanizsa 1887.
- Mártonffy Károly*: A közszolgálat utánpótlása. (1935.)
- Nyugdíjazási szabályok szab. kir. Pestvárosa tisztviselői stb. iránt.* (1870.)
- Az országgyűlés irományai.*
- Ijj. Palugyay Imre*: Megye alkotmány. (1844.)
- Ijj. Palugyay Imre*: Megye kiadási rendszer s megye statisztika. (1847.)
- Ijj. Palugyay Imre*: Buda-Pest szabad királyi városok leírása. (1852.)
- Patacsich József*: Szabad királyi Pest városának leírása. (1831.)
- Patacsich József*: Szabad királyi Pest városának kiváltságai. (1840.)
- Carl Patiss*: Beschreibung der königlichen Freistadt Pesth. (1833.)
- Peisner Ignác*: Budapest a XVIII. században. (1900.)
- Dr. Pikler J. Gyula*: A negyvenéves Budapest népessége. (1913.)
- Podhradczky József*: Buda és Pest szabad királyi városoknak volt régi állapotokról. (Pesten 1833.)
- Rábel László*: A vármegyék multja és jövő hivatása. (1911.)
- Schmall Lajos*: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. I—II. kötet. (1899.)

Franz Schams : Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest. (1821.)

Franz Schams : Vollständige Beschreibung der königlichen freyen HauptStadt Ofen. (1822.)

Dr. Johann Christian Seiz : Wegweiser durch Pest und Ofen. (1859.)

Johann von Steeger : Darstellung der Rechte und rechtlichen Gewohnheiten der königlichen freyen Städte in Ungarn I—II. (1834.)

Szabad királyi Pest városa 1843 május 16., 17., 18-án és augusztus 5-én tartott tiszt-
újítása. (1843.)

Dr. Váczy Péter : A városi polgárok védíja Verbőczynél és a budai jog. (Miskolc 1929.)

Városi tiszti nyugdíjszabály Buda szab. kir. főváros tisztviselői stb. iránt. (1868.)

Dr. Vinkler János : A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás
a mohácsi véstől 1848-ig. (1927.)

Dr. Wildner Ödön : Tavasz ébredése a pesti és budai városházán. (Városi Szemle 1928.)

